

СУЧАСНІСТЬ

Б. Рубчак: Поезії — В. Барка: Жовтий князь — Б. Кравців: Поезія Л. Українки під радянською цензурою — Ю. Соловій: Багато тем — Євген Гуцало: Вибір із віршів — Я. Рудницький: З подорожі на Мальту — Я. Білінський: Американсько-радянські взаємини і українська справа в 1917-20 рр. — Я. З. Пеленський: Українська справа у взаєминах mezi США і СРСР під час і після другої світової війни — М. Лебедь: Підсумки і висновки — О. Кульчицький: Незнаний митрополит — Критика і бібліографія

7 (19)

ЛИПЕНЬ 1962

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

7 (19)

ЛИПЕНЬ 1962

РІК ВИДАННЯ ДРУГИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій

Редакція:

Іван Кошелівець (головний редактор), Богдан Бойчук, Богдан Кравців,
Кирило Митрович, Дарія Ребет, Володимир Стахів (суспільно-політична
частина).

Редакція не приймає статей, не підписаних автором. У справі незамов-
лених та неприйнятих статей не листується.

Редакція застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.
Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди
редакції.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3)
und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar
1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III (Telephon: 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

БОГДАН РУБЧАК

ВЕЧІРНІЙ ЧАЙ

М'яко чекає чай,
і взагалі
вечір на наш одчай
зам'яко ліг.

В нашій зимі взамін
столить землі
взяти зіниць близинь
і я б волів.

Краще ж про зір узір
не говори:
краще, хай туга — звір,
хай розпач — вир.

Буде твій плач — мій плащ
на кручий крик —
важчий від зим тепла,
вітрів кори.

ПЛИВУЧА ОСІНЬ

1

Ворон трубить у чорні віти.
Старий винар
став не вірне вино точити,
а верональ.

У липкому бокалі вивар
з липневих днів,
наче з надрів червивих вирвав
хтось гніву дзвін.

2

Жовтень, наче крихкий вельможа
в бруднім бістро,
що покійним покоям, льюжам
підносить тост.

Щось помітне в тендітних рухах,
мов осад свят,
і як морок, бреде по бруках
його віват.

3

Кажуть, осінь сумна і проста:
колон базальт.
Справді, мертвому морю вдосталь —
одна сльоза.

То ж долоні ласкавий вислів,
очей об'єм
нашу пустку, на плачу визвіл,
дощем уб'є.

З ПОЕТИКИ

Знов тобі заслонив чад кадил
слів далеких безлюдні лади.

Слів стоустих міста і мости,
слів костистих костел, монастир.

Айстра вшила тебе, байбарис,
березневий, блідий байронізм.

Слово ж стане просити: прости,
з помсти створить вкруг тебе пустир.

Позолоту плести перестань,
слово ти заплети в персня сталь.

Аж пізнавши каміння тягар,
задзвенить, як трава, твоя гра.

НА РАНОК

Пора вже? Відходиш вже?
Б'ючками ніч протекла,
і гострих яструбів веж
прогнав хмарнатий баклан.

А чуйно було вночі,
як вітер майвом пахтів,
і бились у височінь
дерева — брати птахів.

Та вишумить хвої звід
не уст твоїх аметист,
а свист глухих поїздів,
що жнуть ребрасті мости.

І вікуватиме вік
не ніч уважним вінком,
а в мряці вереск гудків
і плач чужий за вікном.

ВАСИЛЬ БАРКА: ЖОВТИЙ КНЯЗЬ

(Повість)

1

Наряжає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіти.

А знов лихо; повели чоловіка в сільраду. Скільки їм треба? — чіпляються і гризуть: давай! — як не гроші, так хліб.

— Мамо, скоро? Я на майдані підожду.

— Скоро, — чого ж на майдані? Потерпи: тата відпустять, і зразу підем.

— Миколи і Андрійка нема.

— Тата ждуть: як станеться що... Їй страшно навіть вимовити. Причісує Оленку, пильнуючи кожного пасмочка; заквітчує, ніби коронує зірками, зверх блілого лобика. Нічого не каже їй, але невимовлені слова тремтять, подібні до сполохів, на середині грудей: «квітка моя!» — і неозначиме почуття обкинулося, ніби передвістя з болями; не знати, що, крім них, прийде. Не хоче піддатися їм душа. Втіха коло доні не гасне, як місяць — любим серпиком.

— Скоро скінчу, стій! — стримує доню, чомусь нетерпеливу, з сірим зошитом на долонях: там її наука.

— Може, я не піду? — несміливо питає Оленка, — з мене сміятимуться.

— Хто ж?

— Учні і вчителі: всі.

— Нерозумний сміх і грішний.

— Вони глузуватимуть!

— Терпи! Це годиною краще, ніж цілий вік хвалять.

Дарія Олександрівна досадує, що «вони» сміються з її дитини. От-от схопиться гнів: справедливий був би, але чимсь небезпечний. Нехай зникає в обширі серця, де нема йому чим горіти. Зосталась гіркота, звична за довгі роки.

І стерпіла! — як завжди.

Хмуриться мати.

Первісток її, чотирма роками старший за Оленку, підкорився страхові; «навіщо пережиток?» — сказав, напевно, з чужого голосу. Андрійко, найменший, часом послухає.

Малі думають, що мама темніша, ніж шкільні, бо ті ходять з новими книжками, а вона старі читала... Так там була правда і серце,

а що в теперішніх? — зла настирливість. Відчуває мати, як день-у-день «вони» настраюють дітей проти її думки і волі. Діти очужили.

Різку, аж розпачливу кривду відчуває з того, ніби рану від іржавого ножа, коли впікається і мучить. А що робити? — хоч кричи, не поможеться; «вони» сильніші.

Обличчя в неї — з видовженістю і запалими щоками; з надто звуженими, супроти звичайного, обрисами нижніх повік, як і надто вглибленими очима, кольору темносірого, без гострого блиску. Але їх ясність відтінена бровами і косами — в такому відсвіті, що нагадує попіл від згорілого шовку; і видаються темнішими, ніж насправді, через неприродну блідість обличчя.

Дарія Олександрівна ніби спокутується в празник, відболіваючи провину: з непотрібної гостроти до Оленки, що недавно мала в школі декілька низьких оцінок; не з-за своєї нездібности, а з-за пустощів і недбалства.

Чомусь тоді, можливо, з побоювання сорому від чужих посміхів: мовляв, «дурна дитина в вас», — Дарія Олександрівна грізно нагримала на Оленку і мало не вдарила. Хоч не збиралась бити. Однак, не сподівалася, що з того гримання вийде. Дитя сплотніло, затрусилося плечиками і, ледве не впавши неприємне, відступило в куток. Заридало, та так гірко, в болючому плачі, тремтівши дрібною судомою, — що всі в хаті обмерли. А воно раптом стихло, і хоч тоді кинулися всі втішати, проте, було як потеряне і, здається, занедужало. Потім старалось і принесло найкращі оцінки. Раділо за маму, якій неодмінно треба бачити гарні знаки в зошиті. Видно, так і не тямилось до кінця, чому — треба.

Глянувши на зошит, Дарія Олександрівна відчула, як болісно серце стиснулось: такий жаль на себе! — роки життя віддала б, тільки вернути те, що сталося.

Оленка під маминим гребінцем стала покірно; вся в білому і сама бліда, з світлими очима і високо піднятими брівцями — як в тата. Кілька квіток біля її чола, здавалося, посилали бризкучий промінчик на всі сторони. Як зоря, — жила в хаті, дивна тихістю.

Сьогодні так пильно мати зачісує Оленку, збираючися піти з нею в церкву; стояти поруч і випроситися з провини.

І якраз лихо! причіпливі повели чоловіка і невідомо, що буде.

І також: Оленка збивається. Як важко вмовляти, при чужому настроюванні з насмішкою.

Згодиться; чого ж на майдані стояти?

— Оленко, дражнитимуть, що в церкву пішла, то промовч! Їхнє зло щезне, а правда — ніколи.

— Де буде?

— З людьми, що живуть скрізь. А повмирають, буде з ними на небі.

— А ми — де?

— Коли достойні, з ними.

— Як там живуть?

Дарія Олександрівна подумала: ось, як твоя душа, — безвинна і всім прощає, люблячи; так живуть.

— Того не знаю; але — щасливі.

— Де?

— Оленко, все питаєш, а я не знаю.

— Мабуть, високо! — як птахи. Де дінуться від дощу?

— Це над дощем і зірками.

— А що їсти?

— Нічого не треба.

— І хліба?

— І хліба теж — ні.

Оленка дивиться в вікно, думаючи.

— Я вже знаю! — там, як сонце: ні об що не тримається і ходить. Знов роздумує, поглядаючи на світило за шибкою.

— Не розлучаться?

— Хто?

— Всі, — родичі.

— Як любитимуться, то — ні: разом будуть; і коли не розділять-ся самі, перед брамою.

— Де?

— Невидима і коло всіх. Як церква.

Оленка тримає зошит, ніби звіт. Сіра обкладинка з поземними рисами і власний підпис — в округлих і нерівних літерах.

Думка прив'язана до одного: як будуть разом — «тоді»? Чи так, мов через небозвід переходить гурток зоряний, нерозлучимо, склавши рисунок. Губиться думка.

Гарно — з мамою піти; в церкві бабуся стоїть; а від посмішників одвернутись, і годі.

Чого зошит — в Оленчиних руках, відомо, але мати ні словом не виказує здогаду: така хитрість любляча. Зошит з милими кривулями дорожчий, ніж речі хатні. Бо замкнено між сторінки спогад і світло: подібно до квітів, кладених з весни — радіти ними і смуткувати, відкриваючи перед очі.

Мов не бачить! — удає Дарія Олександрівна. В неї сумнів: чи не розлінується доня ще раз і дужче, ніж попереду, коли похвалити? Хай старається без нагороди. Але — чи гаразд, отак проминути доньчин знак? То ж від пошани до мами.

— Дай зошит!

Оленка зраділа: мама знов подивиться на працю.

Літери трудні і непевні обрисами, ніби будоваві з крихитних кілочків і дугастих сковок. А для Дарії Олександрівни красні, — ліпші, ніж празниковий візерунок.

— Гарно! — сказала і кладе зошит на полицку, де тісним рядком стоять книги.

Поправляє вбрання на Оленці, пригладжує, обсмикує або просто торкає; і все не може відірватися ні почуттям, ні поглядом.

Пора. Треба, ідучи до церкви, спитати хлопців, чи тата бачили.

— Ну, вже! — сказала Оленці, подаючи дзеркальце, мовляв, дивись, як мама нарядила, і не забудь: ніхто не прибере краще.

Шаснула кроки мимо вікон; тітка Ганна, перейшовши через город, навідується: мабуть, спитати про збори.

Сусідка старша від господині; грушуваті зморшки навколо губ.

Зразу всміхнулась до Оленки:

— Гожа! — хоч на заручини, а нехай не наврочу...

Легко дмухнула, ніби відкаснувши злий наплив.

Оленка миттю поклала дзеркальце на стіл і, тьоргнувши дверима, відпурхнула через сіни.

— Чого в сільраду ведуть?

— Чого ж? Хліб правити — останній.

Враз, після цих слів, ніби тінь підступила: тінь крізь весь світ; здалося — вікна стемніли.

— Біда на всіх! — журиться тітка.

Глибоко в платок закуталася, хоч день погожий, з теплої смуги перед дощами. Платок картатий і тяжкий: закривав, як сутінок від хмари — присохлу вишню.

Обличчя, в'янувши, знебарвилось і в брижі пішло, розвійчаті при очах, повних думкою.

— Снилось мені, — оповідає тітка тихо, з докладністю кожного звуку, мов доспівуючи, — що отак близько, як он піч, бачу: кожушанка передо мною; і не видно, на чому висить, на одвірку, чи що? — кожушанка з ящірки зроблена, хоч і шерсть є, руденька-руденька, а цього не бува на ящірці... Таки знати: з ящірки, і все. Простягла я руку, погладити шерсть, узнати, з чого вона, і аж обпеклась об кригу. Недобрий сон; — до чого воно?

— Недобрий! — згоджується Дарія Олександрівна; — в яцурину кожушанку, або ж нещастя, одягнуть.

— Одягнуть. Недобрий сон! — з віку такого не бачила. Де ж хлопці?

— На майдані. Вести хотіла в церкву, так опинаються, бо в школі їх соромлять, сміхом мучать.

— От, ворожа твар!

— Наторочено дітям, що нові книжки церкву переросли. А ті книжки мертві!

— Отак з моїми племінниками. Їм очі прив'язано до нових книжок, хоч бачу: нудно. Стару книжку попадуть, то цілу ніч коло прикрученого світла сичиками сидять.

— Біда; і вчити треба, бо знидіють.

— Треба! — згоджується тітка, — аби ж учено, як годиться. Напам'ять нічого не знають. Колись було... от, я сама: недовго вчилася, а скільки пісень і казок знала! — вночі збудять, і прокажу.

2

Хлібороби, сполюхом зібрані в сільраду, недільного дня, слухають промовця, як ніколи в селі Кленоточі.

Мирон Данилович притерп до стіни, коло крайнього вікна, і поглядає на промовця: «страшний, ох, страшний!» — твердить він собі в думці: «такий переступить».

Стій і мучся мовчки, а дома рідні ждуть; і ранок біліє за тинками, в саду, як люстро — ранок; павутинки обсіпані росою і світяться від чистого неба. Ти ж мучся безпробинно, бо понурик надумав з кістками взяти всіх.

На думці знов: «переступить, хоч закон, хоч що!»

Якби тому рудцеві близько в очі заглянув, був би вражений — аж скипілістю біжать поблиски в окунюватих чоловічках кароокого, крізь масивні, мов з крити січені, скельця окулярів. Лоб скосистий і білавий: різнить проти щік, пройнятих брунатною тінню.

Загрозливо, але забарно рушає доповідчик: від самого царизму. Береться до твердих справ: індустрії, підкуркульства, саботажу, хлібоздачі і в кінці — «корчування».

Мирон Данилович огірчений без краю: «так би зразу казав, давай весь хліб, бо вб'ємо! як здобичник. А то кружить змієм і мучить».

— Зламаєм опір і гнізда зметем! — промовець підвищує виголос до дзвінкости; земля здригнеться, так зметем з лиця.

Григорій Отроходін, як промовець, звик підносити стан почуття — до палючої погрозовости проти слухачів. Мова текла в виразі власної правоти. Виголошеннями летів на нищих, що противляться сповіщенню, свіченому з партійних світильників.

— Трудящі, борючись під прапором!.. — карбує Отроходін.

В його уяві «трудящі» витіснили присутніх, що з залізними мозолями; він — про інших. Папери інструкцій дихали квітнем, коли мріяв, якими щасливими трудящі стануть. Віддалені і невиразні. Але їх думання і розвиток — джерело бадьорости для Отроходіна. В їх імені накладає вимоги, як на лезах, до зерносіїв, чужих очима.

Перша група зібрана гаразд; міліція при дверях: для строю і впливу. Ти партійністю відповідай, — чому ж хатники ходять дозвільно, лишаючи справу в прориві, під оргвисновки? Ні, він чоловік міцніший, ніж борцоїди думають. Кип'яч варити, — в кліщі їх! Мертвяки встають і, насипавши зерно в труни, бігом принесуть на зернопункт, йому до ніг. Поклоняться надодачу.

Постанова є — і виконай! Вона в портфелі, під мідяними заклацками, коло руки. Дужча, ніж ваша впертість.

На прийомі в столиці, один з групи, зготованої до виїзду спитав: що, коли селяни вмиратимуть, противлячись хлібоздачі? Керівник, який досі поскіпано жовтів, з міною суворо-офіційного державця, і стримано ворушив руку, випускаючи з-під посмоктаних вусів каміно-повільні речення, тут сіпнувсь і відкрив губи в такий вищир, що

Отроходіна пройняло остиглістю... «нечисто!» метнулась думка про «хазяїна», очі якого глянули потім, спинені, з крижаною рудістю, ніби зимносередна істота старовини, оживши, крізь них загрозилась.

Отроходін, від недовір'я до власного враження, зразу ж погасив думку. Боявся за переступ у самосвідомості і слухав відповідь, як канон на гранітній сторінці:

— Взяти хліб з мертвих — весь!

Шана до вождя безмежна; френч замовлено, як в нього: викрій півфронтвий і — зеленкавість, бо, справді, війна.

Він знає: хоч і зневажливо слухають хлібороби, але налякані; «подумаєш! — царі... жуки з поскорузливими мізками; а глядять, як шляхта: на кого?»

З підвищення, ніби драматичного кону, видно їх обличчя; всюди вирази гострої відразі, очі — з огниками; тривога і похмурість віє по залі. Дехто збайдужів.

У погляді одного, що біля вікна, вражає докір з фосфоричною гіркотою свічення, від якого трудно відхилитись.

Перевірити: — притаєний! — з «індусів»; навколо таких, як правило, гніздиться опір.

Отроходін, звично зв'язуючи вислови, придивляється до видовженого обличчя, в різкій світлотіні з вікна. Брови підняті, ніби здивовано, хіба — від терпеливості? Очі сірі, трішки блакитнясті: в терпких посвітах.

Щось, захоплюючи, горючістю, рухнулось Отроходіну на серці і він скипає; говорить суворо — в очі коло вікна.

*

Мирон Данилович стояв, як до стовпа прикутий. З вигляду — середовий чоловік; і в прізвищі сільська звичайність: Катранник. Враження буденності підсилено, бо небритий: в неділю схопили нагло. Череп вимірився в височину, з залісками, що, коло руської чуприни, біліли над обпаленістю чола і видовженого обличчя. Аж сивими, на дні западин, виглядають очі, хоч вони з проголубінню, притіненою від брів: мов землястого тону, як і вуса, опущені крайцями вниз.

Сатинову сорочку, колись темносиню, а тепер білясту, з рештками початкового барвлення біля коміра, закривав піджак неозначимої сірости, як буває на старих стернях під час обложного дощу.

Катранникові видно в вікно: стоїть підвода; кінь зіпрілий — на прив'язі, коло штахетин. Намагається поміж ними вхопити бадилину. Ловить, повертаючи голову і посилаючи в прогулину попелясті губи... «вже ми — як той кінь!» знов мучиться думкою Мирон Данилович: «прикрутила партлінія, бур'янця не вхопим».

Дядьки принишкли: як, часом, соняшники під грозою, що на півнеба нависла і цілить стрілами в беззахисний збір.

Грозить обома руками Отроходін, говорячи, а його широкий золотий зуб, відтінений щербинкою поруч, аж жевріє, одночасно з товсти-

ми скельцями окулярів, без оправ, при самих металічних зачіпках. Долонями вдарив об стіл з огнистою накривкою:

— Зробимо, як з ворогами, — в разі невиконання! Відповідатимуть і сім'ї...

Застиг. Скеля! Партійці і сільрадівці, з револьверами в кишенях, і також міліціонери, з револьверами на поясах, наставлені в захист Отроходіна. А впроти — гурт худих дядьків, з яких тільки в одного ціпочок: тонкий, мов комишина.

Похилив голову Мирон Данилович. Знав: розправляться; сталося ж так під час турення в колгоспи. Штовхнуть на північ, плачів повну, як і снігів.

Проминувши коня, зір стрічає далеко і протиставно до сонця, — ген, як карб: місяць, що спада, весь пошпорований; крейдяна печатка на блакитний папір.

«... нам зображення, — думає Мирон Данилович: — брат брата на вилах держить; під груди вдарив і підняв, поки — смерть; поставлено малюнок, як нагадку, проти каїнства, що діється, і погіршало, бо з родинами гублять».

Недвиможно біліє, мов привиддя, моторошний відбиток, а близько — тополі в ряд, мов свідки або приречені.

Біль на серці в Мирона Даниловича: «Нехай я пропаду, — а чим сім'я винна?.. І до кого вдатися? Чого з ненашої столиці лізуть, сиділи б дома... Ну, частину бери, і нам зостав; так куди там! Весь хліб дай, а сам згинь. Ми ж не лізем до них. От, пішли б по Москві і в хату цього гризуна — теж, і почали ритись: борошно сюди, картоплю сюди, — все, все. А тепер спухніть з голоду! Не йдем же. Коли б і могли, не підем. Ох, мордуйся під його грозьбою! Чи мати в церкві достоять? — боятимуться, що я тут загрузну в лихо. Трохи лишилось харчів для дітей, — віддаси, тоді їм смерть і нам з ними. Ці ж супостати: давай! — виходить, просто хотять повбивати. Десь діти, на сонці, як жайворонята, ждуть, чи тато вирветься з напасти. Відні! — хто пожаліє, як нас не буде».

Мирон Данилович від думок доповідчика відсторонений; «ясно, до чого йде! чули, тепер тільки одно — звідси вирватись; біда наша: втішаються нею партійщики, як вовки овечим криком... і неділя пропала, — золотозубий обгавкав світ».

За вікном кінь ловить бадилину.

«... бач, мудрує; ні, дарма! — губи короткі проти загрожі».

Катранник зустрів позирк промовця: пронизливий!

От, відкриті в погляді один для одного. Як на вузькій кладці чезре безодню, або терпеливо розминутися, або — загибель.

Крізь очі, дрібні віконечка, побачили душі, яка повна відвертість їх здійсниться навіки; а до чого ж недобрі між собою, хоч значно ближчі, ніж здається з ворожнечі!

Катранникові — такий розпач, мов нерви сповнені гіркими іскрами; і враз відгоріло. Найтихіша мирність прийшла, мов сновиддя. За

нею знов: досада, але вже трішки просвітлена дивною цікавістю до промовця, після незмірної відрази.

Отроходін вирішив миттю, що селянин «плохий»; можна вивернути. В непокорі криється м'якість. А чомусь розпалився гнівом: дужим і диким; зіниці в найгострішому блисків звернені до селянина. Густо брунаті поверхнею, вони — без звичайного прозору. Їх мов би щось випинало з середини в тверду застиглість, як часом буває в відважних осіб, холодних нервами.

При владності Отроходін, який неодмінно приналежить, куди б не було! — рушить зразу в крайнощі.

*

Терпкий погляд буває в селянина поступливого! Для нього на життєвій межі здавна лежав світлий камінь: ознака розділених власностей, довірніша, ніж правничі папери. Бо взаконена в поколіннях, на межі його душі і душі другого, означаючи закон — для білого світу добрих, який, видно, повинен обвалитись. Вирішено коїти руїну. Пнеться інший розпорядок: як хаща. Без жалости. Рватимуть крихту з дитячих рук! Гірко на думці в Мирона Даниловича: «хтось десь, боговорожий, схотів швидко нагребти гроші, — і переллють сльози в золото; наситять жадобу».

Склавши висновок, Мирон Данилович одвів погляд від промовця. Говори! Твоя справа на місяці показана.

Кінь натужно здобува бадилину; всією шиєю тягнеться, протуляючи губи між дошками, але і ця спроба марна. Вимучений і зголоднілий, стрігував гривою: від злих мушок, що лізли в очі.

«...прокисли повіки в коня, бач мошकारа роїться, знає, куди лізти: на слабі очі; біда тварині, бо такі господарі — заморили в роботі, а щоб кинути сіна, того нема; забатожено і нас на гибель, — ну, діждались!»

Отроходін скінчив. Несподівано виштовхнувсь наперед, з-поміж сусідів, що тісно стояли, хліборобик, сухенький і якийсь обгострений рисами лица і одежі: ніби пташкуватий весь; також і злеглі пучечки волосся були схожі на пір'я, в нерівних стрішках.

— Можна спитать? — звернувся він до хмурного Отроходіна.

Дядько стривожений, з хрипиком в голосі, теж — подібним до пташиного скрику. Не діждавшись відповіді, вискрипнув з обуренням:

— Хто ж діти візьме?

— Чії, які діти? — осаджує дядька Отроходін, напружуючи губи в суворості.

— Дитинячі діти! — з відчаєм закричав дядько: — мої діти, їх семеро, а їсти нічого. Хто годуватиме, коли в хаті ні скоринки, а ми з жінкою вмремо, — хто?

Отроходін мовчить; аж міниться. Тоді серед дядьків піднявся го-мін:

— Спитав правильно! Куди діти підуть? А як же! Ви скажіть — куди? Хліба нема: вже забрано.

Отроходін скипів, скипів неймовірно:

— До порядку! Арештувати, хто порушить тишину!

Замовкло. Браз. В коротку мить зникли голоси: як огники свічок, що гасить, прохопившись, вихор. Зчинився рух, — дядьки посунули до дверей.

3

Тин: як розділковий ряд, до якого припав від сільради трикутник шпоришів, а напроти — здичавілий сад, його скажені нетрі.

Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забілили, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древности.

Андрій, оглянувши символи, сів і вчинив перегляд кишенькового добра в складі: лінзи, що збирає світло в огненну крапку, орластого гудзика, перламутринки з райдужним свіченням і красновисика в образі оленя.

Погляд хлопця відхилений до сусіднього дворища: там — дія з участю трьох. Найменший, намірившись злізти на повітку, попросив помочі в середульшого. Той зчепив пальці, як підпору — ставити ногу. Спинається найменший; руками шарудить по кривій стіні... раптом послизнувся набік і впав. Піднявся, перейшов до краю стіни, де, з попередньою поміччю, повторив спробу, тримаючися за ріг повітки. Виліз би він; але підійшов найстарший і потягнув за сорочку, — знов падає хлопець. Хоч не так погано, як перший раз, бо середульший, звільнивши ліву руку, теж потягнув його за сорочку — в протилежний бік, і зрівноважив. Відходять утрьох від повітки і знаходять велику коробку. Найстарший кинув її об землю, аж заторохтіла; — пішов далі в супроводі середульшого. Тоді найменший приставив її до стіни; злізши, як на підпору, простягнув руки і вчепився за покрівлю. Вгору потягнувся, помагаючи собі пальцями ніг, якими на стіні знаходив горбкуваті місця. Став на покрівлі і зробив крок — другий. Але виходить бабуся з повітки і кричить:

— Злізь мені зараз! — чого посурганився?

Він, миттю блиснувши наниз, побіг до двох старших; з ними і зник.

Андрій споглядав послідовність при здійсненні наміру, ніби картинку в книзі. Роїлися марива; сама пуста запала в глибочину: з загрозою, тишиною, мертвістю, мов цвинтар. Дивна для пам'яті! Брала очі його великі очі і темно сірі, як у матері.

— Що там бачиш? — питає Микола; — поки нема нікого, піди до сільради, в вікно заглянь: як — тато?

Більший має право посилати, і Андрійко слухається. Звик! Шанував брата: той боронив, завжди добрий і справедливий; з тихою і світлою думністю в худорлявому вигляді.

Посланець вернувся, бо з сіней сільради виступили два сизомун-

дирні міліціонери і покурюють. Потягнули з перехрестка до сільради — місцеві партійці.

Микола на них вимовив:

— Хліботруси!

— А ми ні: ми хліботруди, — сказав Андрій.

— В основному вірно; але хліботруди не ми з тобою, а старші.

Ми хлібокуси.

Андрій мовчки згодився; потім повідомив:

— Я знаю, хто всякі другі.

— Що знаєш?

— Є хлібопроси, і всякі.

— Добре! — сказав Микола, — твій горщик здібний варити. А ще?

— Ну, е... хлібоноси і хлібовози.

— Ще — хто?

— Ще, зараз подумаю, є хліботорги і хлібокупи; хлібократи. Це все.

— Гаразд. А хто — ті, що хліб дають хлібопросам?

Андрій думав і вагався, і не міг сказати; видно, знайшов слово, яке не задовольняло, — плечима знизав від невирішення.

— Звуться: хлібодани! — назвав Микола, — їх мало; витіснили їх сильніші. Скажи, хто — ті, що хліб беруть?

— Хлібобери, чи ні...

Микола поправив:

— Вони хлібохапи.

Засвоївши новий термін, Андрій показав на збір коло сільради, куди прикотили дрожки.

— Пам'ятай, — попереджує Микола, — щоб замок держав на губі! Десь проквакаєшся з назвами, тата замучать по арештах: через нас. Зрозумів?

— Я мовчатиму.

Микола перевірів крейдяні окраси на кілках; доповнив декотрі. Витяг пожмакану книжку з кишені і, сказавши братові: «— гуляй, поки що!» — зосередився на сторінках з обідраними берегами. От, спільно мандрують Правда і Кривда, і мусять, згідно з умовою, хліб ділити. Правда спочатку постачає; далі — черга Кривди: бо ця друга так запропонувала, і перша згодилась. Як клунок Правди спорожнів і гинула з голоду, то Кривда виїняла з неї очі, платою за дрібні кустики хліба.

Читає і жахається Микола; і обурюється: як же так?! Страшно ранив його підступність.

Книжку старші учні дали тихцем; звеліли: «— читай і думай! — чим відплачують нам, забираючи хліб».

Микола забув поглядати на сільраду, біля якої зграями гайворонів купчаться бригади, зготовлені рушати. Переживає він зміст, ніби самого нападуть мучить: з кров'ю відбирає світло очей, ведучи на смерть; він — присуджений. Зловістя грозиться, заступаючи день.

Андрій побрів через пустош до сараїв, потоплених між бур'яни: самі руїни з потрухлими дошками в плісні. Ходив як сновида, по садибі, порожній після висилок.

Саморобна піч рудіє: цеглини, складені в неповний квадрат, і зверху аркуш заліза з круглою вирізкою. Був якийсь незримий зв'язок між знахідкою і почуттями хлопця, через що річ видавалася поглядомі значно справжнішою, ніж довколишність, і пробуджувала болючий неспокій. Ніби десь бачив закуток, що розкривається перед очі. Бачив — з іншого обширу, прозорішого, ніж звичайний. Видіння виступає бічними обрисами примітно, а рештою — ледь приуявлюється з незримости і турбує, проситься, світліє, зневолюючи цікавитися і стояти тут: без слуху! тільки силою душевною вчуватися в значення чогось більшого, ніж знаходить погляд серед пустки.

А гурти громадилися біля сільради, як хмари з грозою; слухали розпорядчиків, маючи при собі підводу, кожен — окрему. Перелітали птахи над прижовклыми верховіттями: знехотя і важко підкидаючи крила. Мовчки стежив їх Андрій, поки брат скінчить книжку; коли ж читання згорнуто і впроваджено в кишеню, — тоді спитався:

— Хто живе довше, ворон чи змій?

— Могли виздохати, а виходить, потрібні. Мабуть, змій!

— Скільки років?

— Багато; від змія залежить. Забув... деякі — сотнями літ. Можу помилитись.

— Ворон скільки?

— Багато десятків. Він потрібніший — прибирати. Є також не потрібні: он!

Він дивиться на сільраду. Непотрібні, щось почувши від дверей, заметушилися і стали до підвод, на чолі з розпорядчиками. Враз висипали з сіней дядьки, — швидкою ходою розділилися в різні напрямки.

А хлопці, вгледівши тата, поспішили назустріч і побачили смутного, як ніколи; примітили Отроходіна, що блискучий окулярним склом, зубом і течкою, показував секретареві сільради на тата і про щось довідувався. Мирон Данилович, очима скинувши на промовця, пояснює дітям:

— На смерть вирізнив! Ми — осібні противники.

Зажурений, пішов з хлопцями додому.

*

Вигляд промовця, замість рудасто-зеленкавого, чомусь примарювався полум'яно-мишастий і мінений в тінь, з гострими, ніби обкусаними в щипцях, заціпками жорстокости. За ним тьма і примари височиняють: муругі, дедалі в міцнішому виході, і — охрою горить вигляд істоти, що німа до сльози і хижа до життя.

Жахається думкою Мирон Данилович: «ну, ящір і єсть! Скоро — час головного, який від прірви і мучитель...» Кілька місяців в уяві

— той жовтар з підсвіття, де позовдив металічні нитки під нічцю і виставляється, ніби з пошести, знаходячи очі Мирона Даниловича; влютовується посеред думок, учіпливо, без перерви, при кожному помислі. Навіть коли згадати про справу, і тоді враз, проти волі, влізає привиддя і мучить серце.

При стрічах із знайомими теж: раптом до сказаного припрядалось кляте марення — завжди.

Мирон Данилович недавно питався в батюшки: чого це? — і робити що?

— Ви, — посумував батюшка, — спокусились про звіра.

— Та ні! — перечив Мирон Данилович, — ним я не спокусився.

Батюшка поправив:

— Не ним, а про нього; це — друга річ. Об чім, а не чим. Стережіть серце і не впускайте оману, воюйте з нею! Верніться в повну смиренність і живіть любов'ю, як світлом: до всіх, до Бога найбільше. І моліться в кожную хвилину. Молитва — найдужча сила на землі.

Вислухав пораду Мирон Данилович і щиро хотів сповнити, однак, через клопоти і зайнятість відбився; мара ж лізла в думки по-старому.

От, знов міниться промовець: говорить речення, мов крук на могилі віщує розор...

*

Їдучи дрожками, Отродохін погляда на двори і ображується: чому тисячники звуть пункт призначення — «муходрянськ»? Даремно! Шкодить в зображенні ролі на селі. Коли столиця повна вапняної трути, що повисла в розпаленому повітрі серед цегли, то жити можна тут: зелень і росяні світанки. А зимою полонить столиця! — в завалах снігів і грізній свіжості чистого, мов діамант, повітря, в якому камінь дзвенющою луною віддає кожен тон докруги. Скрізь відчайні розгони з складністю: в блідорожево-сизій мряковинці далечини, підводяться барвними великостями будівлі, древні з вежами, і новіші, багатівіконні і краснокарнизні. Життьовий дух, поривний і могутній, проймає і людину і місто в строгості настрою.

Постійно в спогаді Отроходіна — столиця; там народивсь і п'ястуком окріпнув: для неї ладен світ перетрусити: в перемену або загибель.

Меткі очі в Отроходіна! Тільки раз обтяживсь помилкою, залюблений в одну з колишніх технічних секретарок обкому. Про її зовсім легенький нахил до бухарінської фракції взнав аж при розквіті в сердечній драмі. Почав відступати і порвав відносини, але тїнь пригоди простяглася на життєпис.

Приятелі, що коло орґбюро, зрештою, «замняли» дрібний проґріх. Ретельність він виказав несамовиту! Крім того, промкнувся в двері двох загадок найглибшого порядкування в «рядах».

Легшу загадку збагнув наполовину; труднішу — тільки до десятої досади.

Половина дивовижно проста: зразу дослідив і звикся. Ти хоч би

перепронакомуністичний і в програмі, і в лінії, і в дисципліні, і кат зна чому, а тобі ціна в партії — копійка зелена, якщо проморгав ество справи: чоломбитство «хазяїнові»! Якщо ж ти, — ну, словом, Отроходін, вхопивши цієї струни, вплив до верхів грання і наприкінці відірванся від прозорої тіні.

Інша половина в тих дверях аж надто некришталева, і навіть він, весь небілий, зупинився, вважаючи, що досить.

Що ж до труднішої загадки, то гірко сприкрила: в побудові лабірину мала постійну лукавість. Ніби грали з тобою в «кішку-мишку». Зробив сюди крок, готувавшись надзвичайно, а успіху нема, бо негайно зверхники пересунули справу в інший напрямок, і видно, що тільки з потреби ставили перепону. Весь час! Незміренна чужість і гостра ворожість приходять — з далекости, роблячи страшний заморок і... здається, рідні сосни в тумані збожеволіли б і закричали, обліваючись кровавою смолою.

Децо він схопив, дякуючи швидкості думки, але вони, «згори», маючи партійний механізм і сніг, змусили приморозитись.

Вивчав їх крючки і петлі, і підойми, перед якими печінки боліли. Однак, без жодного ключа і навіть номера на обідок. Тільки досвід набуто: в полі «парт-каверз», як він собі означив. Аж тут можливість і поштовх дано — «просунутися» через низову мережу. Відпочивши від численних неводів, якими дрібна рибка партії відділена від смачних місць, зайнятих рибицями, — він офіційно зрадів нагоді.

Надявся довести, в ореолі знавця місцевих обставин, ентузіазм до слуху «хазяїна», понад сітчасті заслони. Йому «вгорі» нададуть великориб'ячу луску: ордени, «путьовки», абонементи на видовища, грошові конверти тощо... «вгорі», означає в столиці — в апараті; там життя в дійсному сенсі: з багатством змісту, а передусім без сонности «низу», де загрузли в побут, як тварини! — сорокоградусна, котлети з мухами, сімейні зради, духовна порожнеча і нудьга! нудьга, хоч повісся.

Щоправда, і «згори» раптом страшно була вкусила за середину душі — нудьга, скручена кільцями в партії, мов зміїний вузол з навколишнього непросвітку. Пощастило «розвіятися»!

Зрештою, «кинули» в село: тут столичні партробітники прибирають німб подвижництва і пнуться наверх з останнього сухожилля; або хоч мріють виплисти.

Біг дрозжок по немощеній землі, який завжди заспокоював Отроходіна після засідань: м'який і рівний біг, з дружними коненятами, що дістати собі в розпорядження було сподіванкою віддавна, — слабо впливає тепер.

Збурила непокірність дядьків: відмовилися мовчки відходити в землю.

Неділя випала найнещасливіша для Кленоточі і сусіднього села, звідки приходили богомольці, втративши свій храм: коли обернено його в склад городини і пиляного лісу. Неодмінно приходили, хоч віддаль — біля семи верств.

Давня церква. Кажуть, будована спершу з дерева, до навали татар, при яких нерушимо встояла, бо ті хоч трохи поважали несвою віру. В XVII віці церква згоріла, при напастях від християн таки ж, а з прибуття протилежного до татар. За пізніших гетьманів викладено з каменю.

Біла, як празниковий хліб. Оздобами і виступцями, карнизми і щедрою ритмікою віконного рисунку окреслювалася в ранковій про-світленості.

І ось, повідомлено: сьогодні, як поперед у сусідньому селі, церкву «закривають»; після відправи ключі віддати комісії, нехай приймає коштовності.

Батюшка сидій і тихоголосий і слабий на очі. Повно молящих. По-приходили з хуторців також, почувши, що — остання служба. В проповіді сказано про терпіння в часи цезарів і далеко після них, до нашого дня. Напасті ні тоді не вгасили світильника церкви, ні тепер не спроможні, хоч храмовий будинок сплюндрують.

Здібні храмину тіла кожного з нас нищити — сказав батюшка, — а душу вбити безсилі, бо вічна.

Слухаючи, мати Мирона Даниловича уявляє собі: ніби в сні, душа від земного виду звільнена, дець — там... відходить до ненашого селища. Зрештою, і вона, Харитина Катранник, і всі знають: які то привиди; і душа — подібна, після смерті. Сама бабуся близька до того: висохла від літ. У чорному; просторно і рівно держиться одежа, після прасування. Хустка біла, далеко вперед нависла, аж очі втонули під тінню: глибоко сивіють, як і в сина, тільки без блакитнястого тону. Був колись, замолоду, та вицвів на пекучій дорозі.

Батюшка вчить:

— Пам'ятаймо завжди, що Бог любить нас!

Чує і знає Харитина Григорівна, без жодного сумніву: це правда; і це так зворушує! — сльози збираються, застилаючи очі. Гіркий світ, де живемо, проте — не покинуті ми.

Чує з проповіді знов:

— Як покаємося, простить Господь і помилує.

Знає стара: і це правда; чує серцем! — і так радісно їй, знов — не може сліз стримати. Не пропащі ми, хоч грішні; є порятунок. Дивиться бабуся, — нічого за дрібними не бачить, а весь слух душі її ловить промовлене, як нива, вже біляста з посухи і спрагла, вбирає краплі дощу. Ідуть перед нею, велико — як досвіт, добрі правди. Стара часом аж тремтить, стрічаючи речення, хоч не про милість, а вже, — про наш переступ. Чуючи їх вразливість, бабуся і порадіє:

виразку відкрито — гоїти! Мов з поміччю переходячи по сліпому бездоріжжю, стара приймає слова і боїться не дочути.

— Заповідано нам, — сказав священик, — тільки любов; сам Христос єсть любов божественна. Ті з нас — учні Його, котрі виконують заповідь. А хто ні, — не належить до церкви, хоч нехай тут вистоює дні і ночі. Огляньмося на своє серце! Гризня, огнем дихаєм чи байдужістю. Заздрим і осміюєм, лаєм чорно і шкодим ближньому, як змії: без каяття, ніби так і треба. Хочем упертістю пересилити Бога. Вийдем із церкви, і знов живем, як погани: в ненависті. А свята любов — від серця Божого; чи живем любов'ю? Ні! Колись гебреї сорок літ по камінню і піску в пустині мандрували, обношені і змучені; хоч грішили, так кааялись. І шкінію несли, як святиню найбільшу. А ми? — чи в серцях несем ковчег, що дав Христос: заповідь Його? Покинули! І понесли злобу. Без молитов, згорділи, що в нас родюча земля. От, відібрана. Без молитов згорділи, що багато хліба було. Віднявся. Бо з пирогами забули шкінію духовну. Одумаймося! Сокира при дереві і огонь: пожерти, коли духовного плоду нема.

Страхається бабуся, згадуючи, що тепер — в селі; так і є: розпились і розсобачились. Непопштиві ми, насмішкуваті і злі, і нещирі; пліткуєм, як свині, про кожного — нечисто. Живем без страху Божого. В неділю бійка на вулицях. Озвірили! Хіба що кара справить.

Священик докоряє:

— Ми кажем, чого любити сусідів, коли кривдять? Так тоді ж любов справжня! Бо чого варта, якщо — на обмін для рівної плати, мов гроші. Згадаймо розбійників, розп'ятих коло Ісуса. Один насміявся з істини. Другий благов Господа про милування, і двері раю відкрилися — тому, хто кривдив інших. Можливо, скривджені оскаржать: «чого він, Господи, тут? Ненавидим його!» — чи будуть гідні жити в Царстві, такі непрощаючі, що вносять злобу і роздор? Ні! Ніяк і ніколи! Бо в небі — тільки згода і мир, тільки любов і прощення, тільки радість блаженних. Ні відгуку сварок з помстою; благоугодно Всемилосердному простити розкаяного розбійника, і ніхто не думай допитувати суди Божі...

— Кожен знай одно: чи власні гріхи прощені? — бо кожен осквернився.

Харитина Григорівна похоплена в думці: «Це я! про чужу чорноту злюсь, а свою забула, ще гіршу. І все — курчата, все — грядки, тижнями в клопоті, на небо не гляну».

Раптом знов полонив її, виринувши на серці, неспокій, з яким і в церкву прийшла: чого сина позвали сільрадівці? Біда якась! Проповідь закінчується в примиренні:

— Забудьмо, хто кому винен. Обмиймо душі від злоби і станьмо, як одна сім'я, в імені Спасителя, що кров'ю і смертю викупив нас. Звернім очі до Нього, в день іспиту, бо вже приходить. Будьмо тверді, як перші мученики перед звірями, що з ревом близилися терзати. Душі наші в руці Христовій. Амінь.

Плакала вся церква. Люди бачили свою долю: обікрадені і загнані в осоружну гуртівню, де стали — як жеброта, а хто не пішов, того зацьковано в дворищі з нуждою.

Досі мали хоч кораблик світлий, що обороняв. А підступають і тут зайти, надихані тьмою.

Виходячи в натовпі бабуся поглядає на мальовання, давніх літ, з якого видно браму, навскоси поставлену посередині; згори книга розпросторює світло, і обведена в огнений вінок. Білохресний схимник — справа, а за ним сонце, місяць і зорі одночасно. В лівій частині від брами, як відгородки, розміщено: бочоночок, переповнений червінцями; карафку з вином, обкуту в золото, на взір «царяградки»; портретик жінки, нестрого зачісаної; і княжу корону. Посередині ж там кістяк смерти лисніє. Нанизу кириличний підпис червонить кіновар'ю з потемнілости: «Да не іскусяться змисли».

Харитина Григорівна споглядає малюнок, а в тискові мусить слухати шепіт двох жінок, старших, ніж сама.

— Оце дев'ятнадцять віків збіга, як Христа розп'ято, і вже відзначить анахтемська сила: душитиме! — журиється одна, хитаючи головою.

— Атож! І зна звідки почати — з церкви. Це ж і воно, — болісно відшептує друга.

Всі повиходили; староста замкнув двері і з ключами дожидає комісію. Батюшка пішов: і хворий, і не міг дивитись на осквернення. Поодаль народ стовпився півкрузно, дожидаючи, — що з церквою буде. Розмова притишено перейшла в живій стіні людській і вщухла. Жінки, молодші віком, поставали наперед. Безгоміння! — мов серед колосся в ниві, перед грозою.

Пожила душа жіноча, така стара, що вії обсіпалися з повік, між якими ворушилися дві пригаслі іскорки, — щось прошамкотіла зморщеними устами. Молодші поставили її спереду, нехай побачить.

Наближається комісія, і з нею комсомольці, яких люди знають з обличчя і прізвища, а від цього дня будуть пам'ятати з приладдя розору, несеного до церкви: лому, кайла, сокири, молотка, ливни, пилки чи що. Як збройні солдати, хлопці держать знаряддя, удаючи зневажливість, але огинаються під поглядами.

При дверях староста і невеликий гурток стрічають прихідчиків; тихо і непоспішно відповідають на запитання, що — в тоні нетерплячого окрику. Члени комісії квапливі і дражняться. Виказують рішучість, мов судові виконавці, і скупчено, на чолі бригади, тягнуться до дверей.

Притьма відхилилась увага: і збору прихожан, і старости з його людьми, також — комісії з руїниками. Напруження в ворожнечі розгорілось до краю, тому досить було випадку, щоб блискавка почуттєва розрядилася в його сторону.

Глянули люди і застигли.

Під стіною поспівав, як нерівний дзвін торкнув, сліпець-дідик з лірою. Сивина його посіріла від старости і припорошености. Поряд стояв обшарпаний хлопчак, держачи в одній руці костур старого, а в другій дерев'яну мисочку — милостиню брати.

Скрипіла тягучими звуками реля: в супровід голосові, що, вириваючися з хрипкості, піднісся оповідати, чергуванням співу і примовок.

По святій горі Спаситель ходив, — алілуя;
Спаситель ходив, райський сад садив: Господи помилуй.

Райський сад садив, три рази полив, — алілуя;
Три рази полив, райський сад зацвів: Господи помилуй.

Жорстокі діти, зірвали квіти, — алілуя;
Квіти зірвали, марно зів'яли: Господи помилуй.

Спаситель сказав: « — Не журітеся!» — алілуя;
в полі тернина біло зацвіла: Господи помилуй.

Її зірвете, вінок сплетете, — алілуя;
вінок сплетете, мене вберете: Господи помилуй.

Мене вберете, на хресті розпнете, — алілуя;
руки і ноги гвоздем проб'єте: Господи помилуй.

Мое реберце коп'єм проб'єте, — алілуя;
з мого серденька потече кров-вода: Господи помилуй.

Я тою кров'ю, весь народ скуплю, — алілуя;
весь народ скуплю, з собою візьму: Господи помилуй.

На середині співання, голова комісії вирвав ключі з рук старости і почав відмикати замок, аби показати всім: як відвертається від забобонности — він, свідомий громадянин. З ним і члени комісії підступили до дверей, ніби їм псальма байдужа, а вслухалися пильно, бо цікавить.

Не щастило голові в ключами! — ніяк не второпає відімкнути: при нервуванні, увага розділена, бо і сам ловить нитку лірникової мови.

Поки відмикано двері, дідик докінчував вірш; було щось незвичайне в піднесеному голосі, дякуючи чому картина ставала перед очима, як жива. Ніхто не ворухився в натовпі.

Скінчив дідик, то ще не віддзвеніли останні відзвуки, — вже кинувся до старого один з членів комісії; гостро викрикнув:

— Ти що! контрреволюцію приніс?

Дідик думає. Зрештою, відхитує головою:

— Ані, ще ніхто не чув, про що кажете, як ця старовина була. Ірод царював. Потім того, за козаччини, псальма складена. Це давне! А те, що кажете, — де б воно взялося?

Причепі рот скувало: не знав, що відповісти. Тим часом голова, відімкнувши церкву, входив, при супровідцях. І молодичі з натовпу також підступили: аж підганяючи. Втрутилися в саму бригаду. Слідом і весь збір людський рушився. Серед живих хвиль комісія з бригадою закрутилися трісками. Не встигли отямитись, як народ, поспішаючи без жодного слова, наповнив церкву і з мурав'їною заповідливістю обпав обладнання в церкві.

Ніхто, в цілковитому безладі, навіть не поткнувся прямо на Царські Ворота. Вбігали в олтар північними і південними дверима. Там відразу найшло багато, — жоден з комсомольців і комісії не зміг протовпитися. Миттю схоплено: Євангеліє, хрест, дарохранильницю, антимінс і все, що з олтаря можна винести.

Корогви серед живого виру хитались, падали і, відділені від древка, щезали за пазухами в селян; ікони зіходили з своїх місць і, трохи пропливши над поверхнею, також тонули в людських течіях. Плащаниця, обережно несена, світліла над головами, наближаючися до дверей, і раптом — ніби розтанула. Кадила, священничі одежі, таці, лямпадки, — всі речі, які можна врятувати від напасників, щезали негайно.

Враз натовп кидається до виходу, мов пожежа гонить; і теж — без слова. Як наповнили храм раптово, так і розбіглись. Лірник із поводитирем зник також. Голова комісії починав був кричати, щоб спинили рух, але зразу ж затих, борсаючись. Отямився він з тисканини, коли церква спорожніла.

Ні прихожан, ні цінностей. Тільки комісія і бригада тягнуться до свого начальника. Він забувчав:

— Знаю, позакопують! Були й хуторські, рознесуть по степу і в лісі. Ну, нічого: знайдеться.

Обсмикав піджак на собі, сіруватий, із шаховинками. Махнув пухлою рукою, як полководець до битви; випасений лисун; мішечки під безколірними очима — обтяжують вид, як і розкішні жовті вуса.

— Зняти дзвони!

Хлопці знехотя, ніби ледачі підпаски, послані завернути коні, рушили до дзвіниці, приглушено ремствууючи. Через деякий час валили дзвін, вживаючи линву і дерев'яні пристрої. Заблищав він проти світла, вихилений з вікнини. А скрізь по дворах, близьких до площі і церкви, повисипали люди: дивляться на розор.

Дзвін летів, як блискавка; світнув, обкинутий сонцем, і з громовим гуркотом ударився об цеглу біля дзвіниці. Відкинувся вгору і трохи вбік від місця, де впав, теряючи клин міді, нерівно відколотий. Нечутно, але з страшною луною духовною, відгукнувся той звук навколо — в цілому селі. Стало сумно, як після пожежі. І ніби все село, крім дзвіниці, заніміло, стративши голос.

Підходячи з донькою до хвіртки, господиня вгледіла: вертається її чоловік з обома хлопцями, а слідом гурба навкруг підводи. Кров схо- лонула в серці; «лихо знов!»

Страшенно засмучений він, — ще таким не бачила... от, бідний наш, невсипущий робітник, всю сім'ю годує, і защо вони мучать? Ми ж — тільки злидні: до середняків не піднялись.

Як приречені, йдуть Мирон Данилович і хлопці. За ними, на п'яти набігаючи — бригадники.

Стала господиня коло воріт, не зрушиться: мов приросли стопи до землі, хоч тривога аж валить з ніг, пориваючи, мов вітер — суху билинку.

Напасники відкинули ворота і, подібно до татар, забігають коло підводи, покрикуючи.

Господар сказав дружині:

— Стільки хліба правлять, що — нема...

— Де б же взявся? Забрано! — скрикнула, мов не при собі, Дарія Олександрівна, збагнувши, що юрма забігає вже класти в могилу.

— Забрано? — перепитує і наближається розпорядчик. Сизіють обводи вкруг каламутних очей: недоспаних і обпитих. Рідка щетинка тягнеться на пергамових щоках.

— Сказали: забрано? — про державну заготівлю?.. Замість, як відомо громадяни, здати лишки, ви сказали наклеп, що забрано! Ось покажем, що значить: забрано, — підкуркульники!

— Хто підкуркульники? Приходили схожі на вас, забрали землю. Зосталась хата і шматок ґрунту коло вікон. Ми незаможники.

— Розкажіть! — з досадою відповів розпорядчик: — збіжжя повно.

— Ми засівали сам клинчик і нема хліба.

— Заладили: нема!

— Бо нема. Кукурудзи трішки було та буряків та картоплі: думалось, на прожиток стане, хоч скупий. Землі ж не мали — забрано...

— Забрано, забрано! — передражнює, лютуючи, розпорядчик, — зараз подивитесь, як бува забрано.

І враз повертає обличчя до вулиці: там крик розлягається, за ворітьми в сусіда. Чутно вигук і відповідь.

Ланка піонерів-школярів, як настроений хор, під орудою партійця, затинає:

— Куркуль, віддай хліб!

Сусід, стоячи на порозі, спокійно відказує:

— Дітки, беріть хліб, як вам треба...

— Віддай хліб, ти — есплутатор!

Вивчені недоладно, скалічили слово; а сусід відповідає в тон:

— Який я есплутатор? То — хтось другий: навча неправди і так робить. А я від землі. Дивіться на мої руки: всі в мозолях, і дивіться на чийсь...

Піонери зирнули на руки диригента-партійця, м'які, як балабушки; але він помигонув грізним знаком — знов кричати:

— Віддай ключі, куркуль!

— Ось вони! — мирно відповідає сусід; — раз вам треба, дітки, беріть! Хліба не даю?

Керівник докинув найособливіший сигнал, — тоді хор репетує, щоб на весь куток віддалося луною:

— Куркуль!

На додачу диригент грозить хліборобові:

— Ми з тебе Свитченка зробимо!

На вулицях завжди красувався взірець майбутнього, що обіцяє партієць. Під тинами, де зеленіла смуга шпоришу, в холодку від тополь прилягав Свитченко і хропів. Обжмаканий, як годиться «каенесові», себто «незможному». Село вживало його ім'я, замісно назвати когось: «ледащо».

Сусід сказав:

— Зробити з мене Свитченка легко; а от зробити з Свитченка мене — це трудніше.

Партієць стояв мовчки. Зненацька, як обпечений, виробив долонями знак — і знов різнуло найвищими голосами:

— Куркуль!

Через вулицю всю суперечку чути в дворі Катранників. Тут юрма хмарою потемніла від сусідового слова, і розпорядчик закричав:

— Віддаєте хліб, чи ні?!

— Де ж ми візьмем? — з розпачем сказала Дарія Олександрівна, — вже забрано...

— А-а, забрано! — розпаленів круглокий.

Він обернувся до своїх, що спинили підводу і стали за його спиною, озброєні лопатами, ломами, «шпиками» чи «щупами» — довгими, понад зріст людський, залізними стрижнями, загостреними з одного боку, з другого загнутими під прямим кутом: рукою держати, вганяючи в землю. Декотрі мали гвинтівку.

— Провчимо підкуркульників!

Він розділив загін на дві частини. Одна розсипається по садибі; друга, з ним самим на чолі, прямує в хату, ніби в свою власну, не спитавшись дозволу і не глянувши на господарів.

Дарія Олександрівна за ними, і доня тримтячою рукою тримається за її рукав: підбігає. Вся дрижить, ніби в пропасниці. Хлопці, ідучи за Оленкою, дуже присмирніли.

Зоставшись надворі, господар стежить обшукувачів. Морозний острах торкає серце, коли вони крутяться докруг попелища: біля зваленого тинка, і нишпорять при глинищі, де спадає воно до потоку з кладкою, серед осичини.

Вони раз-у-раз вганяють у землю «шпики»; строчать скрізь. Докопуються в саду і розхитують кожний стовбчик. Перевертають дривітню. Під пеньками порпаються. Перекочують каміння і зброджують

кропивники. Вивертають огорожу. Гупають і прислухаються, чи нема луни з порожнин.

Мирон Данилович від плондрування зболів, — похило відступає до хати.

Там грабіж: ніби з переказів про людовидого змія.

Заскочили в хижу і все поперевертали. Глечик із смальцем, — надщерблений, без ручки, — поставили до дверей як коштовну здобич. Один гвинтівочник став: стерегти!.. поважний, як виобраз «порядку».

На горищі був старий клунок з неперевіяним просом; доклали до глечика. Поскидали з печі лахмітини, в яких дошукувалися жмені зерна. Торбинка з квасолею висіла на кілочку, — сам розпорядчик, знявши, поніс до глечика.

Паляницю з стола, рушником прикриту, теж — до скарбу.

Бурячки червоні, в діжці, вчепили враз. На картоплю, в погнутому відерку з проржавілим дном, скочили, ніби вовки на телячу печінку. Котили гарбуза з-під полу і несли полатаний мішечок із соняшниковим насінням, підрешіток із пшеничкою «кінський зуб».

Мирон Данилович, як засуджений на шибеницю, білий, стояв під стіною проти вікна. Була мить — йому здавалося: вхопить сокиру з підпідчя і розвалить голову розпорядчикові, бо так ограбував хату, що дітей нагодувати нічим...

«Це — не те, що злодії, ті, коли доберуться, дорожче і краще візьмуть, а решту тобі залишають; ну, влада ж кругом обдира!»

Що буде? В хаті п'ять ротів, — як прогодувати...

Жінка метнулася віднімати хлібину.

— Це ж дітям, — навіщо берете?

Її кулаками відштовхнули. Біля покуття плаче, затуливши очі краєм хустки. Доня до неї притулилася, як пташеня в бурю, і все не перестає тремтіти; щось дуже її вразило під час нападу.

Хлопці коло тата: притихли, настрахані.

Винесено харчі на підводу. Гвинтівочник, зображуючи на ширококостому білесому обличчі відтінок владности, застиг — загрозливо, в скам'янілій сіризни, як статуя «вождя», що в районі, між елеватором і залізничною станцією.

Витупотівши з хати, юрма приєдналася до спільників.

Мирон Данилович знов тривожно погляда, як вони бродять, вриваючи «щупи» і прокопуючи ямки.

Вернулася з церкви Харитина Григорівна. Злякано дивиться і питає сина:

— Це — вони? ..

— Вони, мамо!

Пішла в хату; глянула, переступивши поріг, і обмерла! Їхня хата, ще прадідівська, з сволоками в старовинних знаках, різьблених і свічками палених, була завжди біла. Харитина Григорівна і невістка так поралися, так гляділи, щоб зберегти добрий вигляд зокола і все-редині.

А ось — гірше, ніж у сараї! Як після землетрусу. Поперериване все, і поперекидуване, позміщуване і потоптане.

Сльоза збігла по щоці. Здогадалася стара — вже кінець настав.

На старість побачила: знечещено їхню хату, хату святиню, де ікони споконвіку осяювали хліб на столі.

Все істівне взято! Стала вона за поріг, бачить — топчуться бригадники по грядках. Гребуться, як собаки, по несвоїй садибі. Підійшла стара до підводи і вмовляє вартового:

— Оддайте харчі, то ж не ваше — не ви напрацювали! Дітям їсти треба, оддайте зараз, я вам кажу!

Вартовий мовчить, ніби не чує і не бачить бабусі. Грізний! В руці сила, власна і начальника. За начальником рудіє Отроходін, той інструктував: «забрати до крихти». А далі, вгорі — вождь партії і держави.

Чого ж стара турбує?

Бабуся взялася за полудробок. Тоді вартовий штовхнув її в плече — поточилася вона і впала на шпориш. І не могла встати. Син, підбігши, піднімає. Глянув на вартового і промовив з великою вразою:

— Дикун собачий!

А той, прозваний, зготувавши гвинтівку, процідив зневажливо:

— Ти! Гляди мені; — і замовк.

Відповідальний, мов коло порохового погребя.

Стара нічого не казала: ведена під руку, віддалялася до хати.

Прилягла на під, лахмітину підославши; і — мов нездужала незнану пошестю.

Млисті приуяви кружилися, всі розметані. Кризь майоріння відчувала: наблизений морок холодною запоною обкидається, і ніде обминути. Потім розтанув. Лишився біль, гіркий і гострий, не так за себе, як за внуків — їсти вже нічого дати. Квилитимуть, пташенята при дорозі. В світі нема нікого, хто б поміг. Незнані вони ні в кого і ніхто не заступиться; коли пропадуть, слова ніхто не скаже. Один Бог бачить з неба. Може — іспит, нехай очистимося в горі, як огні останньому.

Родина ставить речі на місця.

Потім: що їсти? — діти просять. Мати вирила десь на грядках дрібненькі бурячки; зварила юшку. Дуже посолену, сьорбали: з сухарцями, що були розсіпані в хижці.

Ось, лихо захопило тенетами — несила вирватися. Безжалісно, ніби гроза, облягло; мучить, наганяючи до загибелі.

Діти споважніли, мов цілком розуміють, що діється.

Бабуся і мати, сидячи на полу, почали клопіт коло одержин, — оглядають: котра годиться про зиму, котра ні.

— Стрінув пічник, — говорить бабуся; — про церкву питає, чи закрили.

Андрія цікавить чудесник, який, справлявши піч, розповів про

хитрі дымоходи в середині. Доти піч видавалася нудною: купа цегли; а тепер — повна загадок.

— Кажу йому, що було. Він і жаліється: не глянемо на Писання — по ньому жити. Читаємо сторінки нивок: туди серця віддали. Так само сказав батюшка.

— І правда! — зідхає мати.

— Про небо забули. Горе прийде.

— Вже почалося.

— Сказав тоді: живемо в кінці часів. Тож антихристи спішать зло довершити. Це з ікон видно; Спаситель на хресті мучиться, а внизу вони, домальовані, скрегочуть, глядячи на безвинного... Люди кажуть, що вкоїться пекельство, аби відзначити дев'ятнадцять віків після розп'яття: так кажуть.

— Вже ж видно! — згодилась невістка.

— Пічник примітив: птиця падає мертва.

— Походом на нас рушено, — додав Мирон Данилович; — то тільки видається, що їх прапори червоні; вони темні.

— Дивно говориш, — зауважує дружина.

— Так бачу! Пропадем; а хіба можна жити по-демонському?

— Стримайся!

Дарія Олександрівна сама бачить: край життя; так треба ж зберегти малих від страху.

Менший при столі ворухить книжку; старший присів під стіною в міжвіконні: затерп! і очі запали, з нерушимою думкою. Оленка, біля мами, спостерігає, як чотири великі руки, дві в рясних брижках і стемнілі, а дві світліші, перебирають одяжу, рубчик по рубчику, латку за латкою.

— Я ж нічого!.. з їх прапорами негарзд, — поправився господар; — то тільки Лук'ян потіша, що «заживем».

— Не ми, хтось другий! — сказала бабуся.

— Не ми і не Лук'ян, — продовжив господар, — Лук'ян знає одно: голосувати «за». Зразу підніма руку — перший. Завжди «за» і поперед усіх. Не встиг доповідник зачинити рот, — Лук'ян підніма руку: згоджується. За позику перший, за розкуркулення перший. Сьогодні розбіглися, а то голосував би «за», хоч гробове віко кладуть на село. Потішає — «заживем». Змії з'їдять!

— Нащо казати? — спиняє жінка, повівши погляд на дітей, — Лук'ян не гірший від начальників.

— Ті не люди, а гаки — тягти хліб! Перед зборами чув новину: вночі потяг приходить, вартою обтиканий; переполох!.. начальство з міста аж курить на вокзал, бо там головні, з Москви. Крізь вагонні двері жменьку вціджено, самих заводіїв. Стрінули їх: обдугий один і попелястий, вуса під щіточку, Молотов чи що, а рядом Каганович, бідовий з вусами — як виновий валет. Наказують розбити кутки в хатах і весь харч винести... чорнявий підкинувся і кричить на всю станцію: «до зернини! до зернини!» — себто, так забрати хліб; а попе-

лястий гребнув зерно, що було в кишені, і з усієї сили сипнув його в пику окружного партсекретаря. Зерно вдарилось і повідлітало... « — ось ваша хлібозаготівля, як таке зерно негодяще здаватимуть, всіх під розстріл». Відлітавши, зерно вскочило в рот одному з тутешніх і він почав його крутити і розмелювати на зубах: непогане зерно, — він агрономом був і знав. А реву, а тупоту!.. кажуть, якби паровоз свиснув, не було б чути. Секретаря взято під арешт і невідомо, де дівся. А ці два змовлені з третім...

— Може б тихіше говорив? — попросила жінка, — всі чуємо.

— Добре! — Мирон Данилович обнизив мову: — люди взнали, що для двох повно всього в вагоні, як в ресторані: і харчів і напоїв; м'яса, окороків, ну, всього!.. питва найкращі, котрі на експорт. Як люди взнали, аж дивно.

— Чому не знати? — втручається бабуся, — он, коли Журавленків обікрадено, років тому з десять буде, ніхто ж і не бачив і не чув, а всі зразу в одно: не інакше, як Корінчук заліз. Пішли шукати — так і е!.. повітрушували крадене.

— А найдків зібрано в вагоні: риба консервна і корейка — закушувати сорокоградусну, нарізати і на булку класти; курятина і масло; скільки чого хочеш! — помаранчі і виноград...

— Мамо, помаранчі хочу, — тихенько озвалась Оленка, мов спрощення.

— Дитинко, де ми візьмемо? Тут — аби живими бути.

Мирон Данилович, мов заворожений, вичитує, коло вікна, з якого видно місце, де стояла підвода:

— А в буфеті — вина і наливки, і горілки теж, настояні на чому завгодно: на полині...

— Чого б полинівку пили? — сумнівається бабуся.

— Може, ні! А так кажуть. І зубрівка...

— Хилитимуть гірку?

— Чого ж, їдучи хилитимуть; і в Кремлі повно...

— Ну, верховодові рознесло вид, — згадала бабуся.

— Кажуть: швидко їсть; понурий!

— Понурий глибоко моркву рие.

— При дітях би не казали: десь вирветься! — просить Дарія Олександрівна.

— Не бійся, дочко! В найчорніші двері прибули, вихідні з світу.

Безгоміння настало в хаті; ніби невидимий ворон, більший, ніж ніч, обвіяв душі.

Темрява — як чорний дим.

Пильно слухаючи спустився господар до краю згористого глинища: відкопувати запас, для сім'ї найдорожчий.

Довго рив! — і в поті, і аж в тремтінні. Крім праці, тривога мучила. Розкрив сховок, викладений соломою; вийняв пшоно в клунку, обкутаному старою цератою, що краями злипалась. Надібрав трохи і знов зарив. Хотів чиркнути сірник і перевірити, чи латка глинища виглядала, як завжди; але побоявся: міг привернути лихі очі. Вдосвіта, ледве забіліє, треба навідатися. Внизу, недалеко від глинища, хлюпотіла річечка, — туди пішов і обмив руки.

Вертаючися, сторожко ступав, як кіт, що боїться собак. Швидко брав двері: не встигли рипнути, і зразу ж замкнув.

Діти сплять. У пічурці — прикручена лямпа; сумовитою червоनावістю вирізняє з п'ятьми господаря і його дружину, заклопотаних коло пшоно. Зварили кашу — рідкувату, трішки припряжену лустками цибулі.

Побудили дітей і сіли за стіл: до пізної вечері.

— Що таке? — промовляє Мирон Данилович, оббираючи з країв миски: — було що їсти, не доїдав, а як не стало, аж трусишся, дуже кортить.

— Від страху за їжу! — пояснила бабуся.

Всі ретельно вискрібали миски. Казанок віддано найменшому і той довго пораяється, хоч повіки липнуть, ніби в глей замазані.

З тієї ночі зайшла в хаті невситима жадоба до їжі; і мов нечутий крик, болючий провістями, повиснув серед повітря і почав мучити.

Недовго спав Мирон Данилович; прокинувся вчасно, як призначив собі: звичка, вироблена роками, від неспокою. В нервах зростали незнані часоміри, що вірно числять. Крізь сутінки, змішані з випарамми, прокрадався господар до глинища — поправити на перекопаному і посипати сухого листя. Пташина прокинулася, подала прозору вістку; але він не слухав, як раніше. Поспішаючи, зиркнув і мимоволі уявив споживну істотку — без пір'я. Відпурхнула пташина понад течією, до галузок на тому боці, а господар відійшов нагору до хати. Поглядав на обидва боки: котрі з рослин годяться в горщик. Гострим оком обвів попелище, серед полиння і кропиви, біля решток садової загорожі, але не підступав, щоб сліду на траві не робити. В сарайчику показяйнував коло решток реманенту, хоч марно: худоби немає.

Нетерпеливий! Покинув справу і вийшов за ворота, постояв — прислухався; тихими вуличками побрів через околицю.

Де-не-де люди никали в подвір'ях, мов тіні.

Спало на думку — заглянути до Никифора Кайданця, який, знаючи потроху всього: боднар, коваль, слюсар, лимар і що хочеш, скрізь буває, і новини приносить, як часопис.

Там був приятель майстра, Стадничук, тесля другої руки.

— Вас обскочили? — спитав коваль нового гостя.

— Так: перенюхали двір до дрібки! Що можна в рот класти, забрали.

Сумно і тут. Кайданці, — він білоокий чоловік, дужий, як віл,

а вона сухенька, мов тернова гілка, — сидять коло згорнутих пожитків.

Коваль помітив здивування:

— Ждемо, скоро в нас будуть...

— Час пропада, тікати треба! — скрикнув Стадничук.

Запальний серцем, а руками, як коріння в'яза, кріпкий. Під опущеними бровами, схожими на обніжки, — скорбний огник.

«...могучі люди, і тікають! видно, що біда надовго», — мовчки вирішує Мирон Данилович.

Від воріт притупотіло двоє; в двері гуркіт:

— Кайданець, ану, давай сюди, скоро!

Вийшов коваль, за ним жінка. Чути суперечку за вікном:

— Чому не оплатив повісток, которі прислані? — сварячись, питає сільрадівець.

— Як, чому? Я ж не тут робив, а в містечку: коні підковував і гарби справляв. Навіщо ж тутешні повістки і мені і жінці прислано? Вона не працює, бо хвора.

— Одкручуєшся! — з'їдливо протягнув другий голос.

— У колгосп не хочеш, — закидає перший, з гарячою злістю, — плати ж по всіх повістках!

Озвалася жінка:

— І пеню до повістки дочеплено...

Стадничук, що слухав похмуро, прихилився до гостя:

— Я вже пенею обріс, як сірко шерстю.

За вікном погрози підносяться:

— Не хочеш платити, значить — ворог!

— А де взяти? — відбивається коваль, — мені п'ятий місяць у кузні зарплату не видають, а кузня ж державна...

— Не наше діло; плати!

Коваль розповідає:

— Хтось квартиру ремінний украв, як нарочито, а гроші правлять з мене, і начислено за старий учетверо більше, як йому ціна новому. Теж вимагають: плати зразу! А я нічого не маю. Що робити?

— Так тобі й треба, раз ти ворог! Щоб було заплачено, чуєш? Ато просвіжишся, знаєш, де...

Сільрадівці відгупотіли до воріт.

Кайданець вернувся з жінкою в хату.

— Обчищено, як липи на лико: гладенькі ми і круглі! Снігом притрусять, щоб не виприсули з руки.

— Притрусять! — стверджує Стадничук, — притрусять, аж на тундрі: там липи м'якнуть, як локшина. Треба з клунками перебігати на Кавказ чи що, бо кінець приходить. Чули? розорено в Вороницях підряд і до цурки — всіх. Один був, що не могли вчепити, так сусід поміг. Довго ходила комісія по двору, рила, пруті стромляла, — нема хліба! А член комісії, сусід, горбатий, злий, як відьмак, — на обшукуваного, мабуть без причини, тільки від чорного серця, — взяв

дома жіночий рукав із зерном, пішов і підсунув тому дядькові під стіжок сіна. От, комісія допитус:

— Є в тебе хліб?

— Самі ж бачите, нема: хоч би й десять літ ми шукали, — не знайдем.

— Так кажеш, нема?

— Нема.

— Підпишись отут!

Дядько підписався; тоді горбань сказав комісії:

— Він свідчився, що нема, а може під стіжком є?

Ідуть до стіжка: сорок чоловік зібралось і перекидають стіжок. Він тяжкенький був. Возилися довго, аж ось, як нап'ялись — перекинули; дивляться, лежить рукав із зерном.

— А! — кричать вони, — ти он який! Підписався, що нема зерна, а воно є. Владу обдурив, проти свого ж підпису: ти злочинець.

Все в нього забрала комісія, впрах розорила; і всім так зроблять.

— Або, перебіжить пошесть? — питала Кайданцева жінка.

— Перебіжить, а нас не буде! — відказав тесляр, — страшну справу проти нас коять. Є в мене знайомий старичок, ну, — як знайомий? Стругав йому полиці під книги: там читання зібрано на цілий вік. Я з полицями старався — зробив міцно і взяв недорого. Бувало, підходить і розмовляє; сам він математик, з Академії; от, питає він:

— Ну, побачили, чому лихо?

— Приходить! — кажу, — бачу, що приходить, а чому, не знаю.

— Бо постановлено: ми шкірами своїми, як великими карбованцями, заплатим.

— Чому ж — ми?

— Ми крайні, з кого дерти. Цінності церков перепродані будуть. З'являться хитруни до півмертвого і покажуть сухарик, промовляючи: віддай з грудей хрестик — сухарик дістанеш! І віддасть, аби пожувати щось, поки сконає.

Суперечить господиня:

— Вам старичок говорив, і він міг помилитися. Числа знає, як ви сказали; а ці речі — інакші.

— Буде чи не буде, — заговорював Кайданець, — побачимо, а вже столичник жити не дає.

— Це на місяці намальовано: один одного вилами підкинув, — пояснює Мирон Данилович.

Господиня відмовила:

— Намальовано, а не віряться, щоб так — з нами . . .

— А як же роблять? — загарячився Стадничук, — наслано забісованих, і вони в немовлят з губи крихту хапають. Був я в дворі Касяненка: там діти грудні, а ці прилізли, риються в колісках . . . дітей викидають просто додолу і дошукуються під пелюшками, чи нема крупинок, бережених на кашку; все чисто забирають. Ви собі мрять із немовлятами! Так це — що, скажіть? Всі ж головні началь-

ники обшуків і грабунків, хто? — саранча з столиці. Он, набігли гурмою до Григоруна, мого сусіда: — в нього з жінкою життя розладилось, і вона поїхала, покинувши дітей. Холодно в хаті і голодно. А зайшли з обшуком — останнє забрали, в хаті і в дворищі. Молоко стояло в горщику, на дні: для малих; так нарочито перекинули на припічку і розлили. Мовчав Григорун, з горя — сам не при собі. Прикіпів до місця і дивиться на всі очі, худий, як тичка. Дивиться, а ніби не бачить нічого. Діти плачуть, та дарма! дитячі сльози — ніщо для здирників. Один з них, губою одхряпнутий, все перекидав, ламав, рив, аж ось почало його пробирати від погляду Григоруна і став, дражнений, сіпатися. Крикнув на чоловіка: «самошедчий!» — а сам закручується і поспіша з хати. Чує на собі погляд і озирається, і таки падає через поріг. Мабуть би розбився дуже, так бригадні підхопили. В снігах тріснувся лобом об переставлену драбину і вибіг злий, як вовк. Думаєте, втишився потім? Подобрішав? Куди там! — мітлою виміта дитячий харч і розоря хатні кутки. Все лама. Їх таких повно: на погибель нашу. Кажу вам, збирайтесь, поки не пізно, на Кавказ: там і заробітки більші, і не так уповноважені душать.

— Як же нам їхати? — відказує господиня, — душа до вікон приросла.

— Однаково, відірвуть. Старичок, що я вам казав, над верхніми книгами зберігає серед скручених паперів один твердіший — там маюло. Розгорнув його:

— Подивіться!..

Сидить гостроокий хтось, ніби золотий, цілком литий, — з черво-настим виблиском; в короні чудній і пишній одежі. Високо підноситься. Видима тільки верхня частина: як викинута з недоброго дзеркала. Ребра схожі на верх брами, розчиненої так, що туди з низини на картині тягнуться люди без кінця і перерви: люди бідні, — тягнуться під кліткову браму примарця і там зникають. Як вівці на бойні. Смутні всі і ходючі і обідрані; тягнуться сім'ями, несуть дітей на грудях і за руки ведуть. А наглядачі підганяють гостряками, на кінцях сточеними, наче блискавки. Старичок спитав:

— Отакий пан; звідки?

Роздивився я на картину і мовчу. Сльоза впала на рукав. Кажу:

— Ото — ми внизу! На погибель, з маленькими.

Кайданець пильно слухав, і враз до жінки:

— Збиратись будем!

Заплакала вона і проситься:

— Куди ж я пійду від порога? Коли вмирати мені, то біля цієї стіни білої. Мучитимусь на чужій стороні. Ти їдь!..

— Годі вже, не плач! Хочеш зостатися, хай так буде. А я десь підроблю трохи, бо тут і копійки добути не можна.

— Не баріться, бо замкнуть виходи! — настоював Стадничук.

Почала господиня глядіти серед домашніх речей: що — в дорогу.

Тоді, відчуваючи, яка невідхилима біда всіх настигла, і куди можна вдатися наостанку, відійшов Мирон Данилович. Думав: ніж гинути біля порога, треба спробувати шляхів! десь є заробітки. А душа приголомшена; і віється в очі огнем — сила охряного пана, що поглина, ось тепер, обставши сторожею...

Згадка про подорож цвяхом стала в свідомості; десь є напрямок, тісний страшно: аби проскочити... проліг низом, потемнівши, — крізь світ, що став інший, ніби в різкий поворот обернено його і обвалилися добрі поняття, а образ життя виглянув руїною.

7

Мирон Данилович наближався до колгоспного; і назва і розпорядок знов збудили в думці оклик: «татаровня!» — жаль односельчан, що з'юрмлено в турлучну вигадку.

Там клопіт: мечуться люди на сторони, мов почаділи. Один, розхристаний, перелякався і мчить мимо — наосліп; аж коли почув, що питається чоловік, чого метушня? — відказує, стримуючи крок:

— З дворів худобу назганяли, вся передохла. Винуватих висмикують, хто січку з малясом давав наніч, думають — від того.

Подався чолові'яга.

Гурток на дворищі зростає і чути викрик: «отрута і більш нічого! отрута!» — махнули руками і розійшлися.

Тоді заспішила міліція, когось ловити, а Мирон Данилович вирішив: досить видовища. Пішов, пришвидчуючи кроки, з виглядом поглибленого.

Минув провулок і стихився. В дворі стурбовані господарі — біля корови, що околіла. Сусіди близько.

— Бач, із коровою що! — дивується крихітна тітка, в світлій з крапками хустині; тримає ломачку і скорину, черству, аж поцвіліу зелено: про собацюг.

Друга тітка, на сонці обпалена, мов горіх, додала:

— Це саме скрізь! Птиця пада мертва, без причини: мертва, і все.

Також роздумує вголос дід, в зношеній кепці, височенний, як щтиль; підборіддя оббіліло в пух.

— Чи не кінець світові? — хто зна.

Мирон Данилович проминув гай, що з вижолобиною врізається в околицю села, а далі криє ярк — під вільхами, дубами, берестками. Перелітавши, галка, схожа на грудку кам'яного вугілля, непорядно опустилася до гілок, а звідти додолу, в траву.

Як вкопаний, став Мирон Данилович! Коли ж підступив до птиці і передком черевика перевернув, — нежива, хоч об пень бий.

Відійшов на дорогу і розмислюється: що ж? буває птиця недужа і — не вічно їй жити.

Аж здригнувся від окрику.. глянув, то Калинчак Петро; проживає осторонь, за ярком, і теж «індус», себто одноосібник. Білявець, мов льонкуватий, але очі стемна карі, з свічучими клинцями. Він — косар; наймався в містечку і коло залізниці: ростиння вибивати.

— Що загубили? — питає Калинчак.

— Ні! не загубив нічого; птиця падає.

— Недавно, як був місяць кров'ю наведений, це почалось.

— Кажуть, час злого і знаки.

— І я, косивши на курорті, від приїжджих чув: біда близько.

— Сходиться в одно.

— Сходиться, бо правда.

— Окремі, з партійною печаткою, переступлять, — сказав Мирон Данилович.

Віддаляються бесідники проз осокори.

— Так, переступлять! А стрінеться котрий Зінченко, — чули?..

— Ніби; — вагається Мирон Данилович.

— Курортом завідував, скрізь сосни по горі і павільйони, як виточені. Курортників повно з міста. Їм купання є — річка внизу.

— Знаю, коло берега пісок і вода тепла. А далі глибше і холодніше, аж морозом обсипає; з дитячих літ знаю, — додав Мирон Данилович, — вода сцілюща: недарма ж курорт.

— А недарма! Свіжий куток, землі двадцять десятин. Насаджено сосни і берези в «лінію», себто рядами — під шнурок, щоб прогулюватися; для чотирьох чоловік разом.

— Козиряють партійці, а мабуть, страшно ступати в ліс по одному.

— Бояться; курорт трудовий, а бояться! Ходив я раз, чи нема роботи, і стрічає сам завідувач — Зінченко. Розкажую про біду, в нас діти голодні. Він послухав і радить: допомогти можна тільки одним — підгодувати корову, коли схудла, як драбина, і перестала доїтись. Дасть вона молоко, тоді голоду кінець. І сказав: «От що, скосить отут сіно, між „лініями”, і одвезіть собі. Прийдете в неділю, коли підводи вільні. За один день упораєтеся. Скинете копицю з одного краю і копицю з другого, біля самого коровника. Як питають, можна показати: он сіно. А скільки його, ніхто не знаєме. Для курортних корів корму припасено більше, ніж треба...» от, Зінченко партійний, а жалів дітей. Інші ж куди там! Кожного розірвуть, якщо з інструкції на партзборах прочитано.

— Розірвуть і без інструкції, — відмовив Мирон Данилович; — а цей з якої сім'ї?

— Казав, земля, де насаджено «лінії», належала його батькові, хоч був з другого повіту. Якось проїжджав і прикупив наділ — думав хазайнувати. Не судилось! Прийшли червоні, в дев'ятсот двадцятому, і сходку скликали: голосують, щоб багатших забрати геть, — хто за це? Уже тоді наш Лук'ян, та ви знаєте його...

— Лук'ян? — той, що «за»?

— Він самий! Перший підняв «за» аж дві руки і з того дня однаково голосує. Деякі зовсім не підводили долоню, як Зінченків батько. Жив тоді в хаті хазяїна, що втік на Донбас. Відходячи, той казав: бери все і господарюй, нічого мені за це не треба. Піду, бо більшовики вб'ють. Ну, і не підняв руки старий Зінченко. Через тиждень приїхали червоні: «де такий? а де такий? це не наші!» Був наказ — поховати підряд.

Коли брали людей, то діти за них чіплялися. В одного діти були німі, ніяк говорити не могли, і так чіплялися, що страшно глядіти, а їх прикладами били — поламали їм руки. Всіх, і дітей теж, зібрали на площу: там розривними кулями повбивали, скрізь мозок розлітався. Лежали довго. Мухи їх обліплювали і сморід стояв тяжкий. Згуртувалися старі жінки, що вже їм смерть не страшна; сиві всі і вбрані в чорному, з ціпочками: як на похоронах — і то сама біднота сільська. Пішли до начальства: сперечатись проти пекла їхнього. Нехай дозволять прибрати мертвих — поховати в одній ямі. Виставив комісар, в червоній будьоновці, як сатанинець, і закричав: «не сміть! то — вороги! єсть наказ від Леніна, з ворогами розправляться, щоб духу нашого боялись». Так і прогнав старих. Зінченко — син одного з тих, що на площі вбито. Коли забирали, — дома не був. Потім переселився в другий повіт; жив там і записався в партію.

— Це ж і видно, — доводить Мирон Данилович, — знайдеться добрий, так не з їхнього куца виріс.

— Може з їхнього є хто, — не бачив! А цього бачив. Розсудливий чоловік; поміг оклігати і оборонив. Ми з одним чоловіком скосили сіно, чотирнадцять копиць перевезли і поділили. То був мені рятунок, а їм, на курорті сіно тільки заважало ходити, і ніхто не косив його; все пропадало. Знаєте, що пізніше було? — викликають Зінченка в міліцію і питають: «за гроші продав сіно, чи як?» — «Ні, я звелів прокосити сіно тільки на „лініях”, щоб вигідніше було курортникам ходити; там курять і кидають недопалки в траву, то від огню могли зайнятися сосни». Відпущено Зінченка; він тоді зразу до мене: так і так, «ви, коли в міліцію покличуть, кажіть те саме!» Справді, через три дні мене викликають: «що ти заплатив за сіно?» — «Не платив нічого; завідувач наказав скосити тільки на „лініях”, щоб краще курортникам ходити, — я в байраках не косив». Добре, що нарадив Зінченко, як казати.

— Таких вибивають з начальства, а становлять мучителя.

— Це — скрізь, і Зінченка відсунуто. Пішов я раз до нього і перестрінув на дорозі двох мисливців, з Києва: один чорнявенький, аж прикипаний біля очей, а другий — з лисиною і веселими зіничками. Розпитуються, де полювання добре. А я кожного птаха знаю, в якому місці водиться: голуб лісний, чи крижень, чи перепел. Розказав їм і хочу до завідувача піти; «до Зінченка? ми хотіли його побачити, приїхавши, — нема!.. переведено в другий район, бо партсекретар підкопався і вижив». Говоримо далі; я розпитую: хто вони самі?

— і взнаю: чорнявий друкує книжки, а старший — хемік, з лабораторії. Зайшла мова про село, — що тут робиться і як грабують; чорнявець то ще дужче темніє, то блідніє, і наприкінці вчистив: «Товаширу, монгол з московської ночі вилазить — рвати груди.» Хемік тільки одно докинув: «Іду вулицею і чую крик, то міліціонер, ступаючи серед натовпу, виголошує: — слуги бісівські постановили Україну душити в рік розп'яття, тридцять третій, бережіться, люди, бережіться! — так виголошує, мов на службі. Всі перехожі слухають; великий натовп зібрався: тихо йдуть і слухають, як пророка в старовину».

— Це саме мати в церкві чула.

— А на того пророка, що в френчі, налетіли виконавці — миттю потягли в устанovu. Скоро чутка пройшла: міліціонера розстріляно.

Постояли бесідники біля урвища з берестками, глянули на ворона, що високо линув, і попрощалися. Мирон Данилович, вертавши додому, пригадав назву цього місця: «змійв яр». Певно, звідти лютий вилізав хапати тварини домашні або і людей. Було зображення в школі, — тоді батьки з черги вкошкували учнів, бо дисципліна вкрай розхиталася через комсомольські вибрики проти вчителів; зображення було в багатьох кольорах: з драговиння і хвоцуватих негрів яцур повз до дрібних тваринок, роззявлюючи пащу. Вже червонів зубними гостряками, бо котрусь істоту роздер. Приуявлюється той вигляд, супроти зусилля волі — прогнати його; ні! мов нарізано з заліза; і кольори мінить на чорність, як попередня примара. Зневажити треба і обійтися самому. Деякий час думки вільні, а потім збоку в обширі свідомости, ніби підкинутий мимовільною пружністю, при цікавості душі до власного стану і забезпечености, виник вигляд! — крізь духовну просторність проступив. Мирон Данилович, напружуючи думку, до судоми в шийних м'язах, проганяє привиддя і звертається до навкружности: дерев, ґрунту, погоди, що несподівано погіршала, бо з півночі хмари темними купами . . . і знов обвівся обрис: знов! — от, закляття! з розпуки, мов скрикнула вся душа до когось невидного поблизу: та відійди геть, нечиста кров! — геть відійди! . . . Мирон Данилович відвернувся від марища і пішов, куди очі ведуть.

Обмеживсь думками до обсягу своєї особистости і конечних справ; стало тихо на душі. Тільки мертвотно бліді стіни хаток, по обидва боки, приймали моторошну тїнь з півночі.

« . . . лихо приходить, а помочі ж — ні від кого!» думає, понурившись, Мирон Данилович. Так і дійшов з пропащою гадкою до площі; хотів звернути в вулицю, що вела до його кутка, але, на диво собі, минув її: забраний сильним поривом почуттєвим — в одному напрямі! . . . простував мимо східців цегляного будинку, критого бляхою, в якому гніздиться партійний осередок.

Проминув його; і тоді почали вгасати пориви недоброго почуття. А видалося, що чує постріл, — і нерви ловлять повторення звуку. Та знов Мирон Данилович спонурується, відходячи. Враз страшно

зойкнуло! — він оглянувся, ніби в плечі вжалений; мороз обсипав душу: так зойкнуло з кам'яниці.

Там, чіпляючися за одвірок відчинених дверей, стоїть жінка: збіліла і так дихає — мов її щойно душено і тепер спроможна вхопити трішки повітря.

— Поможіть! — закричала вона.

Мирон Данилович побіг до сходів, але прискочивши близько, вдержався: через звичний страх перед будинком, звідки завжди сунуло і загрожувало начальство, приїждже — владичне, і тутешнє — дрібне, провадячи розор.

Позаду чути кроки і оклик:

— Заходьмо!

То — рахівник сільради, що нагодився поблизу; з ним ступив Мирон Данилович на східці.

Жінка однією рукою трималася за одвірок, а другою, — в хворому жесті, вкрай безвільному, — показала на приміщення і зразу ж поклала її до грудей, мов би серце хотіла спинити:

— Там... секретар райкому застрелився — приїхав тепер...

Прибігці, стишені, обережно ступаючи, зайшли в будинок. Минули коридор, ніби видовжені сні. Опинилися в просторній жовтавій кімнаті, як залі для засідань, де на одній стороні двері прочинено: заглянули туди і притерпли біля порога.

Рахівник перший зважується ввійти, а Мирон Данилович — слідом, як тінь, до секретаря, що з підібгнутими колінами лежить при столі, недалеко від стіни; револьвер поруч. Очі поскляніли, запавшіся димувато-білястою млюю; застигли непорушно, без блиску і свідчення, тільки в холодній порожнечі і легенькій прозорості: зверху. З проломини в скроні густо і в'язко, пасмовитими патьоками, трішки розділяючися, збігла кров; розлилась по підлозі, при голові і плечі. Бризки ж були на столі — торкнули папір.

Гляділи захожі, ніби перемагаючи сліпучий, хоч невидимий, сполох з таємної пожежі, коли вмить з'явилася: — з іншої, ніж та, що речі спалить.

Мирон Данилович стояв, згадуючи і терплячи давній страх — от, з'явиться вселення, змінить колір на чорний, перед очима... Але ні! зосталась кров червона, як була. І мало не скрикнув він: «так кров єсть правда!»

Оглянувши самогубця, свідки переконалися: таки мертвий. А не знають, що далі робити. Рахівник стояв, як із сірого дерева різьблений. Зробив зусилля — звільнитись від оціпенілости; і говорить гірко: — Вдарив крапку!

Колір крові ніби скував Мирона Даниловича, і думки тривожили: ось — що тайно хотів бачити!.. її, проліту; мовляв, нею заплачуть за нещастя всіх, люто розорених і повбиваних, — чи вдоволений червоністю її? Тобі, можливо, так дано тепер: глянь і скажи, чи того хотів? чи радуєшся?.. «ні!» знялось, наче скрик, на серці: бо бачив

невикупливою кров секретаря — проти моря нещастя людського, такими, як він, заподіяного.

Рахівник не міг дивитись на труп; уникаючи його, відвів погляд на стіл до папірців, що там біліли. Нахилений до найбільшого і вбрижаного, читає, — очі йому розширюються від разючого змісту. Дочитавши, з хвилину він стояв і невидющо дивився на стіл.

— Розберіть самі! — сказав і відійшов геть.

Рядки спершу рябіють в очах Миронові Даниловичу; а таки вдається прочитати. Зверху стоїть: «цілковито секретно»; далі — потвердження вказівок про віддачу дев'яноста відсотків зерна самій державі, в хлібопоставках, і для насінневих фондів; наприкінці — Москва, Кремль, і підписи.

Від руки, нерівними літерами і швидкими, додано: про штучно завищені пляни хлібозаготівель, які неможливо виконати після ліквідації значної частини продуктивного населення.

А потім висновок, що приречено села на десять недійсних відсотків, до кінця; з ними трудно сам актив придержати на межі голоду, а решта...

«ця директива — смертний присуд для трудового селянства, я не можу — »

Вичитавши запис секретаря, Мирон Данилович присуджує:

— По-своєму, чесний був.

— І як посвідчився! — сказав рахівник, — другий би село задушив. Зробимо так: вийдіть у сусідню кімнату і сидіть; ніби не бачили діловодства. Я в сільраду дзвонитиму.

Взяв телефон — звєрхникові, що сталося.

... так! прибиральниця сама була; він, я думаю, всіх розіслав нарочито з завданнями, щоб зостатися самому... портфель? ні, нема! — я ждатиму.

Скінчивши звіт, рахівник пройшовся по залі, в коридор виглянув; виніс жінці стілець і наказав нікого з відвідувачів не впускати, поки прибудуть керівники.

(Далі буде)

**БОГДАН КРАВЦІВ: ПОЕЗІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ПІД РАДЯНСЬКОЮ ЦЕНЗУРОЮ**

У другому томі реалізованого Інститутом літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР видання під назвою «Леся Українка. Публікації, статті, дослідження», що було опубліковане 1956 року видавництвом АН УРСР за редакцією радянського дослідника біографії й творчості Лесі Українки Олега Бабишкіна, на стор. 453-485 надрукована цікава стаття Варвари Курашової п. н. «Переслідування творів Лесі Українки царською цензурою». У статті, ілюстрованій численними посиланнями на цензурну практику російських цензорів царського часу й копіями та цитатами з цензурних постанов, Варвара Курашова розповідає про те, яких утисків зазнала письменницька творчість Лесі Українки, як калічила і спотворювала цензура її твори. Авторка стверджує, що Леся Українка, як перед нею Т. Шевченко, І. Франко, М. Коцюбинський, П. Грабовський та ін., «належала до тих письменників, творчість яких підлягала постійним переслідуванням царської цензури» і що «протягом всього свого життя поетеса відчувала тяжкий гніт царської цензури, яка готова була заборонити, знівечити кожен її новий твір».

Ілюструючи фактами й конкретними даними практику царської цензури у відношенні до подаваних на її затвердження видань окремих книжок поезій Лесі Українки, Варвара Курашова намагається поставити в один ряд і «австрійську цензуру», а навіть галицьку «негласну» клерикальну і «ліберально-буржуазну» та «націоналістичну» цензуру. Ніяких доказів наявності такої цензури радянська дослідниця не подає та й подати не може. Появилася бо перша збірка поезій Лесі Українки «На крилах пісень» у Львові 1893 року накладом самої авторки, без ніяких перешкод і труднощів з будь-якого боку, і, ясна річ, без будь-яких цензурних чи хоч би й редакторських купюр. Твердження ж В. Курашової, що виявом «... негативного ставлення до книжки Лесі Українки» була відмова «... буржуазних націоналістів з львівської „Просвіти“... брати збірку „На крилах пісень“ на продаж до своїх книжкових крамниць», не тільки не перокопливе, але й сміховинне. «Книжкових крамниць» львівська «Просвіта» тоді не мала, а мала лише невеличку крамницю з книжками й іншими речами, що

її саме в той час переорганізували щойно на книгарню. Цим своїм не-солідним твердженням В. Курашова, зрештою — солідна дослідниця, іде слідом за встановленою вже у всьому радянському літературознавстві тенденцією обвинувачувати «буржуазних націоналістів» гуртом і поодинокі в цензуруванні й фальшуванні творів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського і взагалі усіх дожовтневих письменників. У спотворованні творів Лесі Українки «дружньою» цензурою обвинувачували редактори першого тому 5-томового видання творів Лесі Українки (ДВХЛ, К., 1951) навіть рідну матір Лесі Українки — Олену Пчілку (цит. вид., стор. 488).

Із закидом «заховування буржуазними націоналістами від народу» творів Лесі Українки виступав у різних виданнях «вибраних творів» поетки і згадуваний уже Олег Бабишкін та його колеги з Інституту літератури. Звичайно, усі ці закиди й обвинувачення проти «буржуазних націоналістів» були цілком голослові, бо ж нікому з них і на думку не спадало цензурувати твори Лесі Українки. Безпідставність закиду на адресу Олени Пчілки змушена була ствердити, на підставі архівних матеріялів, сама ж таки В. Курашова в примітці до цитованої вище статті (стор. 470).

Натрапляючи на такі закиди й обвинувачення, «буржуазні націоналісти» здебільша на них не реагували, передусім через їх цілковиту безглуздість. Не було й ґрунтовнішої спроби розглянути, на підставі нових радянських видань, становище творчости Лесі Українки під радянським режимом; зокрема питання, чи справді поетичне слово її користується там повною свободою, чи всі її твори приступні для широких народних мас. Не було для цього потрібного матеріялу. Нові т. зв. повні видання творів Лесі Українки за кордон майже не доходили, а численні видання т. зв. вибраних творів були з цього погляду цілком безвартісні. З ґрунтовною спробою розгляду метод і засобів радянського фальшування біографії й ідей Лесі Українки виступив був тільки покійний Микола Глобенко у статті п. н. «На шляхах фальсифікації» («Вісник ООЧСУ», ч. 4, 1954), передрукованої тепер у збірці «З літературознавчої спадщини» (Париж, 1961, стор. 176-196).

Деяку можливість дати відповідь на поставлені вгорі питання щодо становища творів Лесі Українки під радянським режимом подає опублікований у київській «Бібліотеці поета» двотомник: «Леся Українка. Поезії» (в-во Радянський письменник, т. I, 526 + 2 стор., т. II, 525 + 3 стор.).

З усіх відомих нам видань обговорюваний двотомник є найповнішою збіркою поезій Лесі Українки. Перший його том охоплює 257 віршів, в тому числі — 7 перекладів і переспівів, отже 250 оригінальних поезій. У другому томі надруковано 6 поем, 5 драматичних творів і «Триптих» («Що дасть нам силу», «Орфееве чудо», «Про велета»). У порівнянні з 12-томовим виданням «Творів» Л. Українки з 1927 року

(за редакцією Бориса Якубського), передрукованим видавництвом Тищенко й Білоуса в Нью-Йорку, зокрема з першим і другим томом його (лірика), що нараховують 181 поезію, перший том видання поезій 1961 року містить на 69 позицій більше. До цього спричинилася значна кількість оригінальних поезій письменниці, що зберігалися в архівах Києва і Львова і були пізніше опубліковані в різних журналах, починаючи з 1930 року і згодом були видані в збірці «Неопубліковані твори» Лесі Українки (в-во «Вільна Україна», Львів, 1947), в «Радянському літературознавстві» та в першому томі «Творів» (К., 1951).

Київське видання появилось за редакцією (упорядкування, вступна стаття і примітки) Олега Бабишкіна. Воно попереджене його ж статтею «Безсмертна іскра Прометей», з повтореним на початку і в кінці слушним твердженням, що «світ не знав такої поетеси», що «коли ми порівняємо всіх відомих у світі поетес, не знайдемо жодної, яка могла б дорівнятися Лесі Українці талантом, глибиною філософських думок, ясним вогнем богоборця Прометей».

Добра і в основному тепло написана стаття О. Бабишкіна не позбавлена обов'язкових для радянських літературознавців офіційних настанов — показати сливе кожного письменника з т. зв. дожовтневої літератури як щирого друга російського народу, революційного демократа, мало не марксиста, ну і, ясна річ, атеїста, а коли з усім цим годі, то бодай хоч як реаліста. Для цієї цілі автор статті підкреслює такі несуттєві моменти в публіцистичній діяльності Лесі Українки, як, наприклад, факт перекладу книжечки Ш. Дикштейна «Хто з чого живе» чи цілком незалежну від Лесі Українки подію, що цитата з одного її вірша була надрукована як ... епіграф у листівці Оргкомітету РСДРП у справі скликання II з'їзду цієї партії, до якої сама Л. Українка не мала ніякого стосунку. Свідченням про близькість Л. Українки до марксизму мала б бути, за словами О. Бабишкіна, «найніжніша дружба», яка нібито протягом кількох років зв'язувала її з київським марксистом Сергієм Мержинським. «Матеріалістичне розуміння світу» Бабишкін знаходить навіть в останньому монолозі Мавки про те, що вона обернеться в попільець, стане початком верби і ... радощів і туги вирізаної з її гілки дудки. Цитуючи один з ранніх віршів Л. Українки, О. Бабишкін не вагається визначити поетку «атеїсткою з природи» і деякі її твори зараховує до найвидатніших в антирелігійній літературі. Усе це схоплене з повітря, необґрунтоване й нісенітне.

Куди цікавішим від цієї статті є впорядкування О. Бабишкіним збіраної ним поетичної спадщини Л. Українки. Ствердивши, що першим повним зводом оригінальних поезій Л. Українки було здійснене 1951 року видання першого тому 5-томового видання творів поетки, підготоване співробітниками Інституту літератури АН УРСР (перший том вийшов з передмовою акад. О. Білецького і з підписом П. Тичини як відповідального редактора), О. Бабишкін відмовляє цьому виданню наукової вартості. Причиною негативного ставлення О. Бабишкіна до

цього «основного» в радянському літературознавстві видання є те, що багато поезій і поем були подані в цьому томі «за первісними, ранніми і недосконалими варіантами». На думку О. Бабишкіна, «друковані тексти мають пізнішу редакцію, що, як правило, відзначається більшою конденсованістю думки і слова, художньою завершеністю». Тому він і поклав в основу свого видання «прижиттєві публікації, відповідні авторському бажанню і звірені з рукописами».

Виходячи з цього, правильного в своїй суті, але не вирішального для всієї творчості даного письменника, принципу, О. Бабишкін бере основні тексти ранніх поезій Л. Українки не з першого видання її «На крилах пісень» (Львів, 1893), а з підготованого на примірнику цієї львівської збірки другого її (київського) видання, що появилось 1904 року. У цьому примірнику Л. Українка скоротила ряд строф, познімала ті вірші, які з різних причин не вважала потрібним переддрукувати. Керувалася вона в тому, на думку О. Бабишкіна, здебільша мотивами художньої довершеності і тільки в деяких речах викреслила кілька строф «з уваги на царську цензуру», а деяких віршів, «які безумовно не могли побачити світу через втручання царської цензури», Л. Українка не включила взагалі до київської збірки. В дальшому О. Бабишкін, стверджуючи ще раз, що він кладе в основу друкованих у своєму виданні поезій «авторську редакцію, здійснену в примірниках, що належали Лесі Українці, за винятком тих місць, які поетеса була примушена знімати з цензурних міркувань», заявляє категорично, що в цих останніх «випадках зберігається друкований текст львівських збірок» («На крилах пісень» 1893 і «Думи і мрії» 1899 — Б. К.).

Усе це Бабишкін з'ясовує, не називаючи конкретно ні всіх тих віршів, в яких поетка повикреслювала деякі строфи, ні не подаючи назв тих віршів, що їх вона виключила з київського видання «На крилах пісень».

Промовчання редактором видання цих суттєвих моментів, як і його часті посилення на «цензурні міркування» й «огляди» мали свою цілком таки конкретну ціль. Вони були потрібні О. Бабишкіну для неспстерезного здійснення операції, ідентичної з цензурною практикою царського часу. У висліді цієї операції з поетичної спадщини Л. Українки «зник» один з найважливіших для світогляду поетки і для розуміння нею ролі Т. Шевченка в українському національному відродженні — вірш «На роковини Шевченка». Пропав цей вірш так само, як з другого тому академічного повного зібрання творів Т. Шевченка (друге вид., 1953) «зник» вірш «Якби то ти, Богдане п'яний» з засудженням Переяславської угоди, тобто прославлюваного тепер «добровільного й вічного возз'єднання України з Росією».

Вперше вірш «На роковини Шевченка» був надрукований у львівському виданні 1893 року збірки «На крилах пісень» (стор. 37-38) у такому звучанні:

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Багатіла чужа хата,
Лиха там не знали; —
Туди й наші українці
Дари доношали.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Україні.

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
«Огню іскра великого»
Повік не вгасає!

Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти «поставив на сторожі»
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

Зміст цього вірша недвозначний і коментарів не потребує. Не зважаючи на його відкриту антиросійську тенденцію, він був надрукований, за винятком тільки другої строфи, також і в другому, київсько-

му, виданні збірки «На крилах пісень» (стор. 55), отже у виданні, що було дуже суворо, як доводить у своїй статті В. Курашова, цензуроване київським цензором Вержбицьким. І навіть випущена в цьому вірші друга строфа була викреслена самою авторкою, мабуть, з уваги на цензуру, але не царською цензурою. Згодом, уже за радянських часів, у 1920-их роках цей вірш був передрукований повністю (з другою строфою) у виданнях творів Л. Українки, між іншим і в 12-тому виданні 1927 року.

Беручи до уваги ідейний зміст вірша «На роковини Шевченка», легко зрозуміти важку ситуацію О. Бабишкіна. Включити його в своє видання він не міг, бо цей вірш заперечував би не тільки усю викомбіновану ним характеристику Л. Українки як друга російського народу, постаті, близької до марксизму, але й усі офіційні настанови радянського літературознавства, в тому числі й офіційне насвітлювання світогляду й творчості Шевченка. І тому Бабишкін, прикриваючись принципами наукової текстології, був змушений здійснити потаємну операцію — таку ж, як її здійснювали, цілком відкрито, царські цензори.

Здійснена О. Бабишкіним цензура творів Л. Українки не обмежилася тільки віршем «На роковини Шевченка». Він не включив ні до першого тому свого видання з поезіями, ні до другого з поемами і драматичними творами ні «поеми в народному стилі» п. н. «Русалка», ні присвяченої матері Лесі «Місячної легенди». Ця остання поема була надрукована не тільки в першому виданні збірки «На крилах пісень», але й увійшла до другого видання (Київ, 1904), що його О. Бабишкін взяв нібито в основу свого видання поезій Л. Українки, опублікованого в 1961 році. Якщо виключення «Русалки» можна б з'ясувати мотивами мистецької завершеності, то причиною невключення Бабишкіним до його видання дуже характеристичної для ранньої творчості Л. Українки поеми «Місячна легенда» були її релігійні мотиви, цілком не згідні з твердженнями Бабишкіна про Л. Українку як «атеїстку з природи». Писала ж поетка в цій поемі про «ангола величного з зорею на чолі», що, «сіяючи світлом одвічної волі, до місяця вгору полине», про «голоси надземні» і «гімни небесні», про «пісню чарівну янголину», що лунає дитині з небес, про порив співця-поета до любих сподаїв про «дивні співи янголині». Але й крім вилучення названих віршів з поетичної спадщини Л. Українки, О. Бабишкін здійснив у кількох інших віршах ряд дрібних операцій, що межують уже з фальшуванням. В поезії «Уривки з листа» з циклу «Кримські відгуки» він викинув прізвисько адресата — «До І. М. Стешенка», приятеля і близького товариша Л. Українки, поета і літературознавця та педагога, алеж... першого українського міністра освіти за Центральної Ради. Заголовок вірша «Легенди» О. Бабишкін самовільно змінив на «Червоні легенди», викидаючи водночас присвяту «Товарищі Л. Старицькій-Черняхівській», одній з найближчих подруг Л. Українки, алеж...

пізнішій підсудній у процесі Спілки Визволення України, знищеній 1941 року. Таку ж присвяту О. Бабишкін викреслив і з вірша «Трагедія». Все це зроблене в душі вже давно встановленої тенденції — викреслити ці й інші історичні вже постаті з українського оточення поетки. Намагання «змінити» це оточення виявилось ще раніше у підборі до публікації листів Л. Українки до близьких їй осіб. До листування поетки, зібраного в п'ятому томі 5-томового видання її творів (Київ, 1951-56) не включені її листи до М. Грушевського, С. Єфремова, І. Стешенка, Л. Старицької-Черняхівської та багатьох ін. її знайомих і друзів, хоч такі листи існують, і то у великій кількості. Досі розшукано вже понад 700 листів Л. Українки, опубліковано в названому томі лише 465. Але й тут, якби була можливість докладно перевірити й проаналізувати, виявилось б, що вилучено листи Л. Українки, адресовані навіть до визначних в радянській історії постатей, якщо ці листи не підходили своїм змістом до режимових настанов.

Факт наявності радянської цензури творів Л. Українки не поодинокий. Подібного систематичного цензурування зазнають й інші українські клясики, навіть такі, як Т. Шевченко, І. Франко, О. Маковей, а то й М. Рильський, М. Бажан чи П. Тичина. У порівнянні з царською радянська цензура ґрунтовніша й підступніша, і про її систему, методи й засоби можна писати цілі дисертації, ще краще, ніж тепер пишуть радянські історики й літературознавці. Цензурують бо не тільки тексти, а й намагаються викреслювати з історії події, людей і їх твори.

Докія Гуменна

СЕРЕД ХМАРОСЯГІВ

Перед читачем цієї книжки промиготить захоплива панорама нью-йоркської мозаїки, вловлена 21 раз у раму короткої новелі.

Ціна книжки 2 дол. 50 центів.

Замовлення й оплату надсилати на адресу:

D. Humenna,
c/o The Ukrainian Academy
of Arts & Sciences,
206 West 100-th Street,
New York 25, N. Y., U. S. A.

ЮРІЙ СОЛОВІЙ: БАГАТО ТЕМ

Конечним є пояснення назви, що видалась мені зручною для даної статті: вона змонтовує епізоди, виниклі частинно в календарному перебігу часу, з фактами, що є радше феноменом некалендарного типу. Щоб одначе нікого не розчарувати і щоб цим робом не викликати чийогось гніву і претенсії, я хочу попередити читача, що тем у цій статті, може, вже й не так багато; одначе деякі з них дуже важливі, і тому я вдаюся до публіцистичного трюку, щоб загаловком повернути увагу читача до певних проблем — назви завжди мають певне пропагандивне умотивування. Все ж таки для образ тут не повинно бути місця, бо, з другого боку, тут були теж цілком етичні підстави цю статтю назвати саме так, оскільки, через збіг обставин, теми задуманих автором статей становлять рамки цієї статті. Це означає, що окремі частини цієї статті мали бути (в первісному задумі) самостійними статтями. Ще одне: виходячи з календарного умотивування, я мав би тут відмітити знамениту творчість чільного американського мистця Франца Кляйна, який несподівано помер на 52 році життя в Нью-Йорку. Одначе я витримав цю статтю в «українському дусі», оскільки тут обговорюватимуться наші «домашні» проблеми.

А тепер — до речі.

НАСАМПЕРЕД: ВІДДАЙМО ПОШАНУ ПОМЕРЛОМУ

12 травня відбулися похорони скульптора Б. Мужина, що прожив усього 46 років. Б. Мужин репрезентував у нас експресивний реалізм, великою мірою зорієнтований на історизм. В роки другої світової війни він прибув з Наддніпрянської України до Львова і тут став викладачем скульптури львівської української мистецької школи. Після війни Б. Мужин емігрував з Німеччини до США. Тут його твори можна було зустріти на групових виставках українських та американських мистців.

Б. Мужин був власником широкого — в цьому випадку можна сказати без застереження — степового темпераменту. Теж без застережень можна сказати, що в нього був великий талант. Не видно було лише якоїсь особливої творчої концепції (поза концепцією ілюстративності). Зрештою 2-3 роки могли стати рішачими, а саме стільки років проминуло від того часу, коли я бачив востаннє скульптури покійного. І з творчо-мистецького погляду життя його перервалось в дуже молодому віці.

ЧИ МОЖУТЬ ПИСАНКИ БУТИ КРАЩИМИ?

Отже — чи можуть писанки бути кращими? Абсурдне питання? І так, і ні. Але, перше, ніж дати відповідь на це питання, я хотів би відзначити приїзд до Нью-Йорку українського балетного ансамблю під керівництвом Павла Вірського, оскільки цей розділ статті про писанки стосується не так писанок, як саме цього нашого балетного ансамблю. Власне і писанок, і балету, але на цьому місці — таки з перевагою для балету.

Зворушливими були виступи балету. Це відзначаю, хоч не про елементи носталгії чи її відсутності тут буде мова. Подивимось на балет з аспекту суто мистецького, бо я вважаю, що цей український ансамбль на це заслужив. Ми почали компліментом, бо вправність ансамблю в цілості і вправність членів ансамблю індивідуально дуже переконлива. Фізична вправність доведена беззастережно; я сказав би, духово-творча вправність натякнена великим жестом. Коли говориться про фізичну вправність, мається на увазі виконання певних танків, а безмежні танцювальні можливості членів цього ансамблю, що не зупиняються на межі акробатики, а це для модерного танку, експресивного танку є дуже потрібне (акробатика). А духово-творча вправність наявна саме на підставі концептивного оформлення ряду танків. Щоб довести перше, не обов'язково танцювати щось в ідеї особливе; щоб довести друге, треба виявити особливе розуміння танку, точніше, чарівної магії балету.

Танцювальні фігури або, іншим словом, танцювальні рухи свідчать про вершинне опанування ансамблем танцювального «ремесла». Що енергія ансамблю не марнується, завдячуємо тому духовому нервові, який виповняє окремі точки репертуару атрактивним змістом, творчою концептивністю з символікою, емблематикою, гротеском, лірикою, що замикається в чарівному колі містерійного видовища. Тут саме значення Вірського, який уміє надати танкові характерного тону; він вникає в суть і робить з танку захоплююче і непересічне дійство.

«Повзунець», «Тріпотяночка», «Козаки з списками», «Гопак», «Козачок», пантоміма «Чоботи»... Народні концепти цих танків піднесено до масштабів великої сцени, — великої сцени не в архітектонічному розумінні, звичайно.

Мабуть, назрів час відповісти на питання, поставлене на початку, на питання щодо нашої писанки. Ні, наша писанка гарнішою таки не може бути. Іншою і теж гарною — оскільки людська фантазія ще не показала рубців меж; але краса того, що вже створено, є завершена в собі. Так і з нашим народнім танком в оформленні Вірського, бо в цьому пляні він досягнув вершинність. Очевидно, тут є ще місце на інші концепції. Можливо, його концепція є найближчою народньому духові. На цьому місці не починаємо дискусії на тему, які концеп-

ції мають більше творчої рації, бо, може, взагалі не в тому справа; я радше схилиюсь до думки, що в мистецтві насамперед вирішує не напрям, а сила реалізації тієї чи іншої концепції має вирішальне значення щодо вартости існування даного мистецького плоду. Барка — Осьмачка, Гоя — Ботічеллі, Вагнер — Вівальді є особистостями протилежними, а все ж таки вони для мене fasciуючі. Мушу одаче застеретися, що я маю на увазі концепцію, розроблену до авторитетного факту.

Ансамбль Вірського — як нам здається — є однією з найкращих балетних одиниць у світі.

Щодо репертуару: балетові, зосередженому увагою на репертуарі типу «Лебединого озера», важко дораджувати стрибок у напрямі танку експресивного; одначе балет модерний виявляє більше гнучкості і може добре почуватися як у модерному, так і в класичному репертуарі, що помітне, напр., у нью-йоркському балеті. Модерне мистецтво щільно прилягає вухом до джерел народніх, перетворюючи етнографічні мотиви до масштабів універсальних. У програмі балету Вірського ми бачили використання народніх танкових мотивів. На цьому одначе Вірському не варто зупинятися, бо з неменшим успіхом можна хореографувати елементи переказів і обрядів, даючи нові можливості музичному і сценічному оформленню. Відомо, що українські мотиви широко використовуються чужинецькими мистцями, особливо в музиці; час українським мистцям глибше аналізувати власний ґрунт і, замість творити недолугі епігонські речі сумнівної вартости, кинутися в творчі сфери справжньої духовости. Це побажання слід заадресувати насамперед у бік наших музик, які, мабуть, знають, що робиться у світі і які можливості виявили українські мотиви на ґрунті модерної музики.

ТАТАРИ ВЖЕ МИНУЛИ

Де факти нашого культурного процесу? Де храми, замки і палати, що дорівнювали б сотням світових зразків? Де наші Грюневальди, Мікель-Анджені, Рембрандти, Гої, Веляскези, Сервантеси, Шекспіри, Данте, Боккаччо? Де наші Бахи, Вівальді, Генделі, Моцарти, Бетговени, Вагнери? Де є в нас усе те, що свідчить про певні духові стани середовищ, народів і націй?

Ці питання ставиться не для того, щоб одержати відповідь. Це радше ще один трюк, щоб вийти на шлях конкретної проблеми, яка є темою цього розділу. Бо відповіді на ці питання ми знаємо. Ми вже ікс разів чули про татар і москалів, про війни, злидні і неволю, при чому забувається про страхіття, які в неменшій мірі пережив західній світ: про великі війни, міжусобиці князів, графів і т. д., хрестоносні походи, інквізицію тощо. Але, як сказано, не про це тут ідеться. Залишімо історію, бо, хоча є в нас «мислителі», що вважають

за необхідне для нас пройти весь той процес, який століттями відбувався на Заході, проте це є очевидною нісенітницею, для якої немає жодної потреби і на яку не варто витратити час. Кожний стиль доби, дух певного часу був викликаний рядом обставин, я підкреслив би — неповторних обставин життя; а всяке «нео» є лише доказом пітніння нездар. Тут буде мова про речі актуальні. Буде мова про речі найбільшої актуальності. Коли ми згадали татар і москалів, то лише для того, щоби принайменше на цьому місці покінчити з цим мрячним оправданням, яке ми зовсім не маємо охоти аналізувати, особливо тепер, коли помічаються застрашливі елементи нашої ментальності, елементи нетворчі, що, мабуть, тримали в сонному післяварениковому думанні наших прадідів. Отже, до речі. Наша дійсність. Конкретніше — наша еміграційна дійсність. Бо, коли вдома силою нашого трагічного призначення «москаль» виконує історичну місію українського ката, для нас на еміграції «татарські злидні» скінчились.

Я не думаю кидати якийсь новий заклик до всенародньої збірки для здійснення ще одного пам'ятника чи чогось подібного. Я навіть не думаю, що це питання треба так популяризувати, як це роблять деякі наші дрібні «культуртрегери». Проблема культури є проблемою певних кіл, а не національного збору. І я хочу заадресувати ці рядки до одиниць, що вже виявили деякий хист організування культури, а також до одиниць, що мають деякі дані, але не посідають відваги взятися за це діло.

Ситуація застрашлива, оскільки наш дух на еміграції починає пахнути трупом. Якщо наші творчі одиниці будують конкретні факти, духові вартості, то вони пропадають у неакустичному багні. Група наших молодих поетів видає щорічно збірник поезій («Нові поезії»), — і я чую їхні скарги, що він не викликає ніякого відгону. Мені одначе здається, що він заслуговує на жваве критичне обговорення, оскільки добір авторів у цьому збірнику, явно талановитих, пропонує цілий ряд проблем. Крім того, автори цієї групи видають індивідуально свої книжки, і в більшості це твори, що відразу стають у ряди нашого найкращого літературного доробку. Вони це роблять, як взагалі у нас на еміграції здебільшого практикується, власними коштами і силами. Є, на щастя, ще цілий ряд інших завзятців, що ставлять справжній пам'ятник Шевченкові чи то народові, який він розбудив. Чи діє одначе ця праця на духові м'язи нашого суспільства? Є підстава думати, що голови цього суспільства з кожним роком щораз більше схиляються до подушки... Але, щоб бути справедливим, треба відмітити один сполох, який викликала книжка Емми Андієвської, бо нашим заспанним чумачкам «у Новому Світі» здалося, що це дівча насмілилося стягнути вінок з нашої національної цнотливості і соромливості. Так, так, Емма Андієвська повинна просити пробащення!

Ще приклад. Образотворчі виставки наших кращих мистців проходять найчастіше непомічені нашою пресою. Майбутній історик, що писатиме історію нашої культури, матиме враження, що, крім «Сумівки», «Союзівки», балів докторів тощо, нічого суттєвого у нас не діялось. Це — один бік медалі, а другий — це творчий клімат. Не думають якось у нас про те, що майбутній людині може видатися, що нашим емігрантам хтось виклював очі. Але був час, коли на одну виставку з'являлися навіть дві рецензії в одному органі. Солом'яний вогонь! Типовий для нашого брата. Запал, крик, метушня, монументальні пляни, — а кінець-кінцем нікому долівку замести.

Татари, татари! Але пробачте — хто ж ми? Ця байдужість, ця літєплість можуть бути страшнішими за справжніх татар.

Пам'ятники будуємо. Саме в тому і біда, що не маємо відчуття пропорцій. Здебільшого прихильники реалізму в мистецтві, ми в житті не маємо нормального відчуття речей. І пам'ятники в порядку, якщо вони створені майстрами. Але в нашому випадку «пам'ятникова пошесть» є радше виявом почувань суспільства в певному напрямі (не в мистецько-творчому), тому цим питанням не будемо тут займатися. Але немає підстав думати, що саме рядом цих пам'ятників катастрофічне питання збереження і помноження культурних цінностей на еміграції розв'язується; воно є нерозв'язане, ба навіть з кожним роком і днем набирає грізнішого вигляду. Татари руйнували нашу древню культуру і т. д. На еміграції творчі процеси мають етично-моральні можливості для росту. Справа лише в стимулюванні, особливо тих мистецьких ділянок, які в найбільшій мірі зв'язані радіусом діяння, які майже безвиглядно здані на нашого консумента. Ми, що паралізуємо, а не стимулюємо розмах наших мистців (я маю на увазі всі верхи ланки: поезію, прозу, музику, театр, скульптуру, малярство), беремо на себе тягар відповідальности.

Справа видавництва у нас неналаднана; але це належить до складніших питань, тому говоритиму про справи, значно простіші. Маємо перед собою проблему критики, критики творчої і систематичної, бо це потрібне і споживачеві, і авторові. Деякі мистці можуть творити без почуття бути корисними вже сьогодні, а не доперва після смерті; але здебільшого це почуття є дуже стимулюючим. Свідомість, що вас потребують, робить людину витривалішою, завзятішою, здатною до більшої посвяти, більш працьовитою, більш творчою. Критика, дискусії тощо, відкриваючи фактичні цінності в даній творчості, унаслідують значення творчого труду. І буде найбільшим признанням і захоптом для мистців (поетів, музик і т. д.), коли їх творчість стане динамічним чинником у житті суспільства. Як розв'язати ряд творчих проблем — це є виключно проблемою мистця, і так далеко він творить «для себе». Але, пробачте, який же ідіот друкуватиме сотні примірників власної поезії «для себе» або малюватиме картину за картиною «для себе»?! Все твориться для вас! Звичайно, ви можете мати труд-

нощі контакту з тим або тим твором, що в більшості випадків «лік часу» розв'язує дуже успішно. Не все ж може бути відразу приступним і зрозумілим, бо інакше народження генія стало б неможливим. А геніїв все ж таки треба. Бо якою ж була б музика без Баха, Бетгове-на, Дебюссі, Стравінського, література — без Данте, Шекспіра, Достоєвського, Кафки, Джойса, малярство — без Джотто, Гоя, Рембрандта, Пікассо, Поллока? (Цей вибір — не остаточний, ідеться просто про приклади).

На тему важливості культури я не збираюся ширше говорити; це дуже добра тема для «роблення» рядків і гонорару; але в даному випадку про жодну з цих двох речей не йдеться.

Я кінчаю. Не домоворено? Напочатку зазначив, що тут буде багато тем. Заторгнені: тема народнього мистецтва, тема пам'ятників, тема важливості культури, тема нашої національної ментальності, тема колеса: автор — критик — споживач... Кожна з них могла б становити тему окремої статті, брошури, книжки. В даному випадку бажалося відзначити дві події: передчасну смерть мистця Б. Мухина і виступ у Нью-Йорку київського балету під орудою Павла Вірського. Ну, і ще раз хотілося вдарити на сполох: ми повинні оживити серед нас уміння плекати культуру!

Як же вірити в нашу духовість, в її ріст, у потребу існування нашої культури, коли наш простір глухий і неакустичний? На фактах ми бачимо, що наші творчі одиниці мають віру в себе і свої сили (книжки появляються, виставки образотворчого мистецтва відбуваються). Одначе можна відчутти, що їх віра в якусь позитивну роллю нашої громади в напрямі підсилення культурного зросту зникає, а в декого з них вона, може, вже і зникла. Це є зародком руйницької атмосфери, — і, якщо не хочемо бути татарами для власної культури, мусимо розглянутися за методами і засобами для знормалізування цієї проблеми, принайменше в межах наших духових і фізичних можливостей.

НОВА ПОЕЗІЯ НА УКРАЇНІ

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ

ВИБІР ІЗ ВІРШІВ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Євген Гуцало — подолянин, студент Ніжинського педагогічного інституту. Як поет виростав під впливом не тільки Максима Рильського, але, поза всяким сумнівом, теж і Володимира Свідзінського, спаленого живцем 1941 року, що також походив з Поділля. Із першими віршами виступив Євген Гуцало, представлений Олексом Ющенком, в київській «Літературній газеті» за 13 січня 1959. Три вірші були надруковані згодом у журналі «Жовтень» у Львові. Більший вибір поезій Євгена Гуцала п. н. «Зелена радість конвалій» надрукувала «Літературна газета» за 12 вересня 1961. Надруковані тут вірші взяті: «Я зростаю» — з «Літ. газети» за 13 січня 1959, «Конюх» з журналу «Жовтень», ч. 1 за січень 1960, «Рідна мова», «Ти», «Велика ведмедиця», «Грудневий Бут», «Сад», «Зелена радість конвалій» — з «Літературної газети» ч. 72 за 12 вересня 1961 і «Гей, бігла осінь» — з «Літ. газети» ч. 3 за 9 січня 1962.

Богдан КРАВЦІВ

Я ЗРОСТАВ...

Я зростаю на сонячнім Поділлі,
Там топтаю закурений стежки.
Там в глибокі чорноземні ріллі
Випадали роси і зірки.

Ниви сонцю груди розкривали,
На вітрах не гнулися дуби,
І граційно крила простирали
Білогруді в небі голуби.

І куди б не йшов я нетерпляче
По травневій грозяній землі,
Я повсюди рідний край свій бачив
І людей в подільському селі.

Там встають усміхнені світанки,
На схід сонця стеляться стежки.
Там співають пісню подолянки
І веселка воду п'є з ріки.

КОНЮХ

Сивоголовий і кремезний конюх
Приходить з поля.
Щоки й вуса
у нього пахнуть викою,
а очі —
неначе конюшина молода.

Рукою зашкарублюю з шухляди
бере папір.
У вузлуваті пальці
тоненький олівець, і пише —
складає вірш...

І в тому вірші все:
Роздолля польове, і коні
стривожені;
рухлива вика.
І очі розцвітають у Корнія,
неначе конюшина молода.

РІДНА МОВА

В щільник чуттів і розуму зоря
Бджолою залітає; тихо
Завісу смутку розкриває пісня:
... Кру-кру,
Заки море перелечу —
Крилоньки зітру...

О, рідна мово!
Причащаюсь
Біля твоїх джерел прозорих, чистих,
І набираюся п'янкої сили...
Твої багатства — невичерпні.
Пращур
І вепра полював, і печеніга
Відгонив за пороги. Біля ватри
Вирізьблював, мов з кременю, слова —
Добірні і важучі.

Землю
Орав оратай непочату, піт
Котивсь на тирсу, — і на крилах пісні
Його думки досьгодні долетіли.
Виходила древлянка із колиби,
Схилялася лозою біля плоту,

Бо доля нелегка їй ламала,
І виривалося з грудей зітхання
Пекучим словом...

... Кру-кру
Заки море перелечу —
Крилоньки зітру...

О, рідна мово!
Скільки в тобі віри
Мого народу в досвітки щасливі,
В життя прекрасне.

Як важку кормигу
Звалив народ на криж доріг минувшини
І розтрощив, — розкуте слово
В собі нові відкрило барви й тони,
Нову гармонію.

Яке це щастя
Припасти пелюстками спраглих уст
До мови рідної — й багатшати душею.

ТИ...

Ти

В очах барвінок принесла і тишу
На жадібних устах.
У білі сурми квіту
В саду сурмили молоді акації,
Світила
Заплутувались у косах твоїх.
А ніч!

А ніч яка була! —
Немов легенда...

І так хотілося дістати
срібні
віжки
місяця

Зручніш вмотитись на полудрабках старого Воза,
І вйокнути,
Йї стібнути батоном
По хмарах... Так загоготати,
Щоб ліс піймав той крик
в свої
зелені
в у х а

І відповів: — Ого-го-го!
То ніч бала така,
а чи легенда...

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ

... І новорічна ніч — як казка.

Я,

Засипаний сніжинками й зірками,
Ітиму манівцями неба,
Чумацьким шляхом...
Слабка людина, не втерплю,
Щоб пальцями не зачепити струни
Сузір'я Ліри.

І візьму за лапу
Велику Ведмедицю й приведу
До вас в кімнату.

Кутаючи ноги

У хустку пухову, ви скажете:

— А добре б

Із неї здерти шкуру і повісити
над ліжком в мене. —

Я

Змовчу. І Ведмедицю виведу за двері
І за зорею вуха лагідно її
Полоскочу. Скажу:

— Вертайсь на небо, тільки
Оберігайсь сузір'я Гончих Псів. —
... І новорічна ніч — як казка...

ГРУДНЕВИЙ БУТ...

Грудневий Бут ще не замерз.

Повільно

Гойдає в берегах свинцеві хвили.

Ген

Із гіпсу виліплена дівчина
Чаїно руки склала, і здається,
Що, забажавши простору і лету,
Вона здійметься з п'єдесталу.

На мосту

Стоять закохані і пильно-пильно
Вдивляються у чисту течію,
Немов щось там побачили.

Трамваї

Провозять мимо них байдужі посмішки
І ввічливі слова, по суті незначущі.
Жінка,
Із глodom губ, крикливо нафарбованих,
Теж глянула у річку і плечима

Здивовано знизала. А лисиця,
Що обвилась у неї біля шиї,
Скляними блиснула очима...

Як багато

Побачить можна на поверхні річки,
Що зовсім чиста, в холода грудневі, —
Коли кохаєш!

САД

Був сад, як на дитячому малюнку:
відсутність найпростіших перспектив,
і фарб аляпувата неохайність,
і обрію близька горизонталь.
Кора дерев напівзабуто пахла
фіялками і яблуками стиглими.
Мені здавалося:
під товщиною снігу
Так гостро захлинаються без світла
слабенькі пагони весняних трав
і проліски — тривожно-ніжні.
Взявся я
зернистий сніг руками розгортати.
Був ранній березень...

Був сад, як на дитячому малюнку.

ЗЕЛЕНА РАДІСТЬ КОНВАЛІЙ

О, знову музика —
 граційних
 білооких
 конвалій.
Зелену радість їх я розумію,
Тільки
Не можу перекласти на слова,
Загнати в огорожі
 старих понять.
Хто бачив,
Як зводяться октавами дуби,
Хто чув,
Як жіночі
 голоси беріз

Хорал співають, —
 той у дні весни
Залишить всі папери в установі,
Моря чорнила і важливі справи.
 І від мух,
Що прокидаються між рамами подвійними,
Подасться в ліс:
 послухать музику —
 граційних
 білооких
 конвалій.

ГЕЙ, БІГЛА ОСІНЬ...

Гей, бігла осінь через пізні луки,
Немов олень поранений мисливцем,
Розтрушувала скрізь вогонь кривавий,
На місячні холодні плями схожий.
Гей, бігла осінь вечоровим лісом,
Краплини місячні лишала на деревах,
А на калині, на червонощокій
Вони блищали в ягодах німих.
Гей, бігла осінь через яру пісню,
Із річки закропилася водою,
Листок музичний на містку вхопила,
Вдихнула в груди сивого туману.
Гей, бігла осінь через мое серце
І копитями вистукувала дрібно —
На місці спотикнулася ритмічним
І впала несподівано, облявшись
Промінням місячним.
Гей, бігла осінь через мое серце...
А ліпше ти не бігла б там.
А ліпше
Гасала б ти на пізніх жовтих луках,
У вечоровім лісі,
В ярій пісні!
Гей, бігла осінь!...

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

ЯРОСЛАВ РУДНИЦЬКИЙ: **З ПОДОРОЖІ НА МАЛЬТУ**

ПІД НЕБОМ МАЙЖЕ АФРИКАНСЬКИМ

На Мальті, центральному острові Середземного моря, культура людини творилася приблизно в той самий час, коли трипільці почали прикрашувати свої горшки «шнурковою керамікою», тобто понад чотири тисячі років тому. Під гарячим небом Середземномор'я, на скелястих пісковикових островах передісторичні неолітяни приносили баранів, биків та інших тварин у жертву богині плідності, що її безформні рештки недавно відкопали археологи в наземній неолітичній святині в Таршїні недалеко Валетти, теперішньої столиці Мальтійських островів. Небагато знаємо про цей культ і не знаємо нічого про місця поселення першої людини на цьому терені. А проте друга, підземна святиня в тому ж Таршїні («археологічна чудасія» путівників) каже здогадуватися, що тодішні неолітяни любили охолоджувані приміщення для своїх релігійних культів — приблизно так, як сьогочасні американці, канадійці та інші німці «українського походження» люблять у своїх домах «ер-кондішон». Таршїнський триповерховий підземний «гіпогей» говорить своєю тисячолітньою мовою не тільки про це (особливо, коли зійти в підземелля в літню спеку), але й про дивний, нез'ясований досі в науці культ лежачих (одягнених!) гладух. Докія Гуменна певно добачила б тут рід матріярхату. Дотеперішні археологічні досліді задовольняються гіпотезою про т. зв. культові пророчі сні жінок — служниць богині плідності. Так чи інакше, безформні статуетки жінок з масивними таліями (крім жертовних тварин, вималюваних охрою або вирізьблених на стінах) — це єдиний тривкий слід по неолітянах Мальти. Невблаганний зуб часу зробив своє . . .

Колосувату неолітянську богиню плідності та її безформних «баб» заступила приблизно три тисячі років тому граціозна грецька муза мистецтв Каліпсо. Правда, вона поселилася трохи осторонь від таршїнських неолітянських святинь, що правдоподібно почали тоді вже занепадати. Доменою Каліпсо став третій із мальтійських островів — Гозо. Не відомо, чи грав тут ролю звичайний нахил жінки відрізнятися чимнебудь від інших представниць своєї статі, в нашому випадку від таршїнського жіноцтва, чи, може, які інші мотиви. Безжурні сини соняшної Геллади обдаровували свою музу прекрасними формами, що яскраво контрастували з неолітянськими. Як відомо, вісім інших

посестер Каліпсо гуляло по теплих островах і півостровах Середземномор'я і своєю грацією манило мореплавців та осілих остров'ян клясичного світу. Коли йдеться про Мальтійські острови, то Каліпсо вдержалася на Гозо, не вважаючи на постійні популяційні зміни, яким вони підпали: фінікійці, греки, картагенці, римляни і т. д.

Чому Еней з троянцями, втікаючи від любовців Дідони, оминув Мальту (Меліту), не пояснюють ані Вергілій Марон, ані Іван Котляревський. Можна тільки здогадуватися, що на Сіцилію, оскільки вона лежить далше від Північної Африки (160 миль повітряною лінією), було певніше втекти від т. зв. любовних поражунків. Можливо теж, що Еней, будиши «моторним козаком», не дуже захоплювався фінікійцями-семітами, що за всією правдоподібністю мали тоді свої колонії на Мальті. Могли бути й інші, ще поважніші причини, чому Еней не причалував до берегів Меліти під час своєї героїчної мандрівки після збурення Трої. Цей привілей був даний щойно пізніше його наслідникам — римлянам, що під час т. зв. пунійських воєн (III стол. до Хр.) зайняли Мальту — і з того часу датується перша історична вістка про назву острова.

«... transit Melitam
exercitus Romanus insulam integram» —

писав Gnaeus Naevius (214-201 до Хр.) в своїй поемі про першу пунійську війну.

Не вважаючи на цю першу латинську згадку про острів, його назва в своїй основі не латинська. Проф. Сайдон у 1956 р. виводив її з арабського «малітаг» — утікати (Маліта, Мальта — місце втечі, притечище). В 1961 році, на назвознавчому конгресі у Фльоренції-Пізі граф Г. Аквіліна, декан філософічного факультету в мальтійському королівському університеті у Валетті, читав доповідь про цю назву, прийшовши до висновку, що її походження передарабське і сягає фінікійських часів.

Римляни, включивши Мальту у сферу своїх впливів, дбали про її культурний і економічний розвиток. «Інсуля інтегра» (незайманий острів) мав свого управителя і право засідати в сенаті в Римі. Сильно порізана берегова лінія острова, зокрема велика кількість глибоких заток, сприяли мореплавству, і з того часу Мальта стає важливим його центром: після римлян володіли островом араби, нормани, Мальтійський орден, французи (Наполеон), а від 1800 року він належить Великобританії.

У 1960 році Мальта святкувала важливу подію своєї історії: 1900 років минуло відтоді, коли корабель апостола Павла під час бурі розбився на північному березі острова, точніше, на маленькому, незалюдненому й досі острівці в затоці (тепер — острів св. Павла). У 18-му розділі «Діянь» св. Луки читаємо, що «варвари» (тобто мешканці) острова дуже гостинно прийняли апостола і разом із своїм на-

чальником Публієм, римлянином, прийняли християнство в тому ж 60-му році по Христі. На місці розбиття корабля височить сьогодні великий пам'ятник апостола Павла, а на місці вілли Публія — прекрасний собор св. Павла в старій столиці Мальти — Мдіні. При соборі є багатий музей і архів з пергаміновими рукописами, документами та іншими матеріалами (оглядати його довелося нам цілий день).

На формування християнського обличчя Мальти великий вплив мав Мальтійський орден (лицарі св. Йоана). Це вони розбудували порти на острові, перенесли столицю до Валетти (в XVI стол.) і збудували тут новий собор св. Йоана побіч з палатами великих майстрів ордену, укріпленнями, мурами, університетом, бібліотекою, безліччю пам'ятників і т. д. З того ж часу датуються взаємини Мальти з Україною та Східньою Європою взагалі.

UKRAINICA MELITENSIA

В час експансії Туреччини в Азії, Африці та Європі в XIV-му і дальших століттях витворилися два сильні осередки оборони християнської культури: Мальтійський орден на Середземному морі і (трохи пізніше) український орден — козацька Запорозька Січ. Конфесійна різниця, віддалі і той факт, що на лінії морської комунікації між ними лежала Туреччина, не дозволяли на часті безпосередні контакти між ними, хоча спільний природний фронт проти одного ворога мусулманської («бусурманської») Порти був не тільки konieczністю, але й неминучою історично-політичною констеляцією. Історики Мальтійського ордену звичайно зупиняються на XVIII столітті і взаєминах його з Росією Павла I та Катерини II. Попередні сторіччя, зокрема XVII-те, майже не заторкнені, і тому важко без окремих архівних дослідів сказати щонебудь певне на цю тему.

Проф. Євген Онацький у своїй «Українській малій енциклопедії» під гаслом «Мальта» (кн. 7, стор. 906) пише, що ще й досі під наглядом англійського військового командування знаходиться палата великого майстра Мальтійського ордену, в якому міститься музей, і собор св. Фльоріяна, катедральний храм мальтійських лицарів. На долівці та по стінах цього храму вмуровані мармурові плити над могилами лицарів ордену. У відділі «Арагонія» віко домовини великого майстра Котонера піддержують дві мармурові постаті: запорожця і мурина. Ці постаті символічно вказують на те, що лицар Котонер своє життя присвятив визволенню невільників з турецького полону.

Покликаючись на проф. Онацького, ці всі дані про Мальту передрукував у філядельфійській «Америці», ч. 52 від 17 березня ц. р., д-р Григор Лужницький у цікавій статті про Мальту п. н. «З нотатника шпаргалара». Нічого дивного, що автор цих рядків, прилетівши на Мальту в соняшний теплий травневий день і влаштувавшись в готелі «Феніція», негайно пішов у місто Валетту шукати собору св.

Фльоріяна та гробниці Котонера. Приемно й цікаво було блукати по вузьких вуличках мальтійської столиці, вичитувати двомовні, англо-мальтійські написи і вслухатися в звуки дивної мови, що всевладно панує на площах, у крамницях, автобусах і взагалі в публічному житті. Як я пізніше довідався, близько 350 тисяч мовлян говорять цією мішаниною арабсько-романських елементів; вона має свою літературу, її викладають в університеті і в усіх школах. 350-тисячний мальтійський народець не тільки створив продовж своєї цікавої історії свою мову, але й удосконалив у літературі та науці. Багато спричинився до наукового дослідження її проф. Г. Аквіліна, світової слави лінгвіст, назвознавець і фолклорист. Між іншим, головною ціллю моєї подорожі на Мальту була зустріч з ним для обговорення деяких мовознавчих питань, спільних нам обом. Але, згідно з традицією, я не хотів першого дня нікого турбувати своєю приємністю і тому на власну руку шукав згаданого храму св. Фльоріяна. Його я не знайшов і відклав усю справу «на завтра»; а тим часом відкрив одне по одному: королівський університет Мальти, палату великих майстрів ордену, катедру св. Йоана, королівську бібліотеку та архів і наприкінці — затишний готель у резиденційній частині міста — Шлімі. Ввечорі подзвонив до проф. Аквіліни і умовився, що ми зустрінемося в університеті наступного дня.

Точно о 10-й годині ранку я прийшов в університет, у деканську кімнату професора. Виявилось, що всі пружини пущені в рух. Він улаштував уже наперед серію побачень: у ректора університету д-ра Бланше, у бібліотекаря, в міністерстві інформації, в архіві і т. д. День був виповнений вщерть новими знайомствами та новим враженнями. Д-р Кассар Пуллічіно обдарував мене інформаційною літературою про Мальту і дав на п'ятницю до диспозиції урядове авто з провідником: куди я тільки схочу поїхати і що схочу побачити, все буде влаштоване.

Тим часом я розпитував про собор св. Фльоріяна. Ані в університеті, ані в туристичному бюро, ані в греко-католицькій церкві з о. парохом Борджією ніхто не знав про такий собор у Валетті!

Також у п'ятницю 1 червня, коли ми з симпатичним Й. Саммутом їздили вшир і впоперек острова та оглядали села й містечка, не знайшлося слідів собору св. Фльоріяна. Виявилось, що з 150 церков на Мальті ані одна не має за свого патрона згаданого святого з української енциклопедії.

Треба було вдатися до іншого способу розшуків. Від архівара Й. Галеа я довідався, що гробниця великого майстра Котонера знаходиться в катедрі св. Йоана в Валетті. В соняшну неділю 3 червня я провів шість годин у цій величній святині на оглядинах. В каплиці «Арагонія» нарешті я знайшов і пам'ятник. Це — високий, на всю стіну обеліск, над яким ви бачите земну кулю, а над нею — маль-

тійський хрест. На половині висоти обеліска — бронзове погруддя великого майстра на твердій мармуровій основі з уламками гармат, ратиць, мечів, прапорів і т. д. Цю тяжку мармурову основу піддержують дві постаті з білого мармору, що клячуть на одному коліні і мають на ногах кайдани. Права постать — мурин, ліва — запорозький козак з чубом на голеній голові і довгими «запорозькими» вусами. Чоло запорожця нахмурене, погляд скерований у далечінь. Годі відірвати очі від цієї реалістично вирізьбленої постаті. Під обома статуями нема ніяких пояснень, ніяких підписів. Між ними — плити, на яких описано життя Котонера.

Зв'язані руки запорожця і сковані кайданами його ноги, а головню вираз його лица (як і лица мурина), ніяк не вказували мені на те, що він «на волі», «визволений Котонером» і т. д.; навпаки, треба було думати, що різьбар хотів зобразити поневолення та підкорення. Цей мій здогад підтвердили емблеми каплиці «Германія» в цій же катедрі. Символами перемоги є вирізьблені на стінах чотири чубатовусаті голови, зрубані «лицарями Германії». Наш здогад знайшов своє остаточне потвердження в велетенському образі над входом до катедри: алегоричний янгол перемоги з мечем у руці топче три лежачі постаті: турка з тюрбаном на голові, запорожця з оселедцем та вусами і мавра з негроїдним виглядом. Пізніше, студіюючи працю про катедру св. Йоана, я мав змову вчитати, що всі ці постаті, включно з козакаким — це суперники Мальтійського ордену, з якими він, зокрема в XVII стол., зводив свої порахунки. Отже не визволення запорожців, а поневолення їх було однією з цілей лицарів св. Йоана на Мальті.

(Далі буде)

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

ЯРОСЛАВ ВІЛНСЬКИЙ: АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКІ ВЗАЄМИНИ І УКРАЇНЬСЬКА СПРАВА В 1917-1920 РР.

Автор — не спеціаліст-історик. Він не мав нагоди проробити тему належно глибоко, використавши всі архівні і вже опубліковані матеріали. Болючою прогалиною цієї статті є незнання ролі української еміграції в ті вікопомні роки. Але на підставі надрукованих американських дипломатичних документів ¹⁾ і двох стандартних праць американських істориків, Джорджа Ф. Кеннана ²⁾ і Річарда Г. Ульмана ³⁾, можна прийти до таких висновків:

1) В 1917-1920 рр. американське наставлення до України було дургорядним аспектом американської політики супроти Росії.

2) Американська політика супроти Росії була доволі некритична. Вона являла собою втілення неоправданих мрій. Американці старалися вести політику не так з Росією, як з американським або, точніше, Вілсоновим ідеалом Росії.

3) Ініціатива в конкретних, реальних проблемах виходила не від американців, а від французів та англійців, які тоді вважалися найсильнішими та найбільш досвідченими політично потугами у світі.

Насамперед треба в загальних контурах окреслити американську політику супроти Росії, як тло, на якому відбувалися досить обмежені і незначні взаємини між США та Україною.

1917 рік для нас є початком значущих подій. Але не сміємо забувати, що для західних великодержав це був рік продовження війни. Перемогу над Німеччиною здобуто допіру в листопаді 1918 р. Вирішальну роль у війні відіграла підтримка США, що формально виступила по боці Антанти у квітні 1917 р. Але й перед тим США брали участь у війні, допомагаючи Англії зброєю. Ще перед 1917 р. у США панувала воєнна психоза.

¹⁾ U. S. Department of State, Foreign Relations of the United States. 1918: Russia, Vols. I-III (1931) і Foreign Relations of the United States, 1919: Russia (1937).

²⁾ George F. Kennan, Soviet-American Relations, 1917-1920, Vols. I, II (1957, 1958). Праця охопила радянсько-американські взаємини покищо до середини 1918 року. Вона цінна тим, що автор мав доступ до всіх досі неопублікованих документів.

³⁾ George H. Ullman, Anglo-Soviet Relations, 1917-1921, Vol. I (1961). Це праця точніша і критичніша, ніж праця Кеннана. Автор користався неопублікованими англійськими матеріалами; він доповнює і до деякої міри корегує книгу Кеннана.

Всі світові події оцінювано під вузьким кутом: чи допоможе це Антанті у веденні збройної боротьби супроти німців, чи ні? Царська Росія показала поважним союзником. Америка постачала Росії всякого роду товари, і в перші роки війни торгівля між цими двома країнами значно зросла. Якщо перед війною американський експорт до Росії оцінювано на 35 мільйонів доларів, то у фінскальному році 1916-1917 (від 1 липня 1916 р. до 30 червня 1917 р.) вивезено з Америки до Росії зброї та інших товарів на суму 558,9 млн дол. Поважна допомога у веденні війни і пов'язана з цим поживлена торгівля створили для представників російського уряду сприятливий клімат в американських дипломатичних і торговельних колах. З упадком царату, на який косо дивилися ліберальні кола в США, взаємини між впливовими американцями і представниками Тимчасового уряду стали доволі сердечними. Великим авторитетом, напр., користався у США політично тактовний російський амбасадор Борис Бахметєв, людина з широкою освітою, інженер за професією. Щоб виробити собі уявлення про політичні сили у США, з якими українцям довелося боротися, варто також назвати американські інформаційно-пропагандивні, торговельні і громадські організації для підтримки дружби з Росією.

Офіційним представництвом російської амбасад у Вашингтоні було Російське інформаційне бюро, на чолі якого стояв А. Й. Сак, людина з сильними зв'язками і з певними літературними здібностями. В числі почесних дорадників бюро фігурували колишній президент Теодор Рузвельт; Ц. А. Коффін, голова корпорації «Дженерал Електрик»; Дарвін П. Кінгслі, президент асекураційної компанії «Нью Йорк Лайф»; ексекутивний директор «Нешенел Сіті Бенк»; президент «Геренті Траст Компані». Іншими словами, це були представники політичної, індустриальної і фінансової еліти у США. Дуже подібний був склад напівофіційної Американсько-російської торговельної палати у США. До 1917 р. було досить активним чисто американське «Товариство друзів російської свободи». Помітними його членами були: публіцист Джордж Кеннан (далекий родич Дж. Ф. Кеннана); Л. Маршал, відомий адвокат, що брав участь у протестах проти погромів; всечесніший Грір, єпископ єпископальної (чи не найвпливовішої, консервативної) церкви в Нью-Йорку; провідник американського робітничого руху Самюел Гомперс; прогресивний сенатор Роберт М. Лафоллет; Розенвальд, віцепрезидент відомої торговельної спілки Сірс-Робак, і Ц. Р. Сальцбергер (мабуть, з тієї родини, що тісно пов'язана з виданням «Нью-Йорк Таймс-у», найвпливовішої газети у США). Окремі особи з названих не переставали цікавитися т. зв. «російським питанням» і після того, як товариство занепало.

Зміна режиму в Російській імперії в наслідок лютневої революції була дуже на руки президентові Вілсонові і тому далі скріплювала становище росіян у США. Правда, ні Вілсон, ні Лензінг, його секретар у закордонних справах, не цікавилися проблемою Східної Європи безпосередньо. Але постання в Петрограді демократичного Тимча-

сового уряду, на думку Кеннана, дало Вілсонові моральний аргумент для оголошення війни центральним державам: боротьба мала йти за демократичний правопорядок. (Поки в Російській імперії панував цар Микола II, було б не легко змобілізувати американську громадську думку під таким ідеалістичним гаслом). Характерною для підходу Вілсона була подвійна надія, що в колишній російській імперії дуже скоро встановиться справжній демократичний лад і що всі народи імперії продовжуватимуть помагати Антанті у збройній боротьбі проти німців. Дуже показовим для Вілсонового способу думання є таке місце в його промові перед конгресом 2 квітня 1917 р.:

«Чи не почуває кожний американець, що нашу надію на майбутній світовий мир підсилено тими чудовими і підбадьорюючими подіями (*wonderful and heartening things*), що протягом останніх кількох тижнів сталися в Росії? Тим, що найкраще знали Росію, було відомо, що вона фактично була демократичною у своїй душі, в найважливіших виявах своєї думки; в усіх інтимних пов'язаннях свого народу, в яких проявлявся його природний інстинкт; в його традиційних поглядах на життя. Автократія, яка довго і страшно коронувала вершок її політичної структури, не була фактично російською походженням, характером або ціллю (!). Тепер її скинули, і великий, шляхетний російський народ з своїм наївним маєстатом і силою став на боці потуг, які борються за свободу, справедливість і мир у світі. Він є гідним партнером у лізі чести»⁴).

Президент Вілсон спричинився до того, що США негайно дали Тимчасовому урядові кредит на 325 млн дол., з яких цей уряд міг використати тільки 188 мільйонів. В 1917 р. до Росії вислано кілька американських дипломатичних, військових, економічних та харитативних місій. Найвідомішою була місія під проводом сенатора Рута. Він був колись міністром закордонних і військових справ США, в 1917 р. мав 73 роки, був дуже одвертим. Він ніби сказав росіянам в очі: «Не будете воювати, не дамо позичок» (*no fight, no loans*). Другим відомим членом місії був голова американської ІМКА Джон Р. Мотт. Недарма однією з рекомендацій місії було пробувати припинити деморалізацію в російській армії широко закровоною програмою перевиховання вояків у дусі ідеалів ІМКА.

Американський дипломатичний персонал у Петрограді очолював амбасадор Френсіс. Це був солідний і сумлінний американський підприємець з політичним досвідом, здобутим у внутрішній американській політиці. Ніяких особливих кваліфікацій для своєї посади в Петрограді він не мав. Найрухливішим з американських представників був Реймонд Робінс, колишній копач золота в Клондайку на Алясці, політичний діяч у місті Чикаго і один з засновників прогресивної партії в центральних штатах США. Робінс говорив по-російськи, цікавився російською літературою та історією. З допомогою ще одного

⁴) George F. Kennan, *op. cit.*, vol. I, p. 18.

американця на прізвище Гумберг, який був братом більшовицького комісара Зоріна, Робінс нав'язав контакт з Леніном. Хоч він був фактично представником Американського Червоного Хреста, а не американського уряду, проте старався впливати на формування американської політики на Сході Європи, займався всякими інтригами проти старшого віком і поважного амбасадора Френсіса. Кеннан у своїй праці приділяє Робінсові дуже багато місця, хоч і визнає, що Робінс був по суті клясичний дилетант.

Натомість англійці були представлені в Росії дипломатами-фахівцями. Порівняно молодий шотляндець Брюс Локгарт, завданням якого було тримати неофіційний зв'язок з більшовиками, користувався повним довір'ям англійського прем'єра Ллойд-Джорджа. Локгарт добре говорив по-російськи. Від 1912 р. він працював як аташе англійського генерального консульства в Москві, а від 1915 р. виконував обов'язки генерального консула. Англійський амбасадор у Росії Бюкенен користувався великим авторитетом серед інших чужоземних дипломатів у Петрограді і в російських консервативних колах.

На цьому тлі ми спробуємо нашкіцувати головні моменти українсько-американських взаємин, головню на підставі згаданої вище збірки американських дипломатичних документів.

Не зважаючи на підтримку Антанти, російський Тимчасовий уряд у Петрограді довго не втримався. Більшовики агітували за мир, тому представники Антанти були змушені шукати нових союзників для боротьби проти німців, а ними могли бути небільшовицькі політичні угруповання на периферії колишньої імперії: на Дону, Кавказі та Україні. Дуже характерно, що ініціатива щодо переговорів з цими політичними групами належала не американцям, а французам та англійцям. Постає враження, що принаймні в кінці 1917 р. американська політика супроти колишньої Російської імперії була настільки приголомшена упадком Керенського, що не встигла скристалізувати нових реальних позицій. 22-23 грудня у Парижі відбулася важлива нарада англійських і французьких політиків, в якій американці участі не взяли. На цій нараді вирішено, що Англія візьме на себе підтримку кавказьким народам і Персії, а Франція зосередить свої впливи на Україні. (Ставлення до донських козаків в цьому договорі окреслено неясно). В наслідок цього порозуміння Франція та Англія визнали де факто Центральну Раду, а Франція дала їй допомогу в сумі 50 мільйонів рублів (Кеннан, цит. праця, т. I. стор. 184).

Яка ж була при цьому роль американського уряду? 18 грудня 1917 р. консул Рей інформував свій уряд з Одеси, що Центральна Рада «мабуть, пробує задовольнити ("to conciliate") найлівіших соціалістів» (тобто більшовиків). Але вже наступного дня американський представник у Швеції Горріс висилає цілком правдиву оцінку боротьби українського уряду з більшовиками⁵⁾. На всякий випадок амери-

⁵⁾ Foreign Relations of the U. S., 1918: Russia, II, 653, 655.

канський уряд послав до Києва свого неофіційного представника, консула Дженкінса. На превеликий жаль, у згаданому американському збірнику документів не надруковано оригінальних рапортів Дженкінса, а фігурують тільки рапорти американського консула в Москві, Саммерса, який читав рапорти Дженкінса. До речі, Саммерс був одружений з росіянку. Рапорти Саммерса-Дженкінса назагал об'єктивні. В одному місці підкреслюється, що земля на Україні, в козацьких краях (на Донщині та Кубані?) і в Сибірі багатша, ніж у середній і північній Росії, і тому ці країни будуть робити спротив тому чи іншому плянові вкинути їх в «один казанок» (“to throw all lands into one melting pot”). Висловлюється побоювання, що українці можуть співпрацювати радше з центральними державами, ніж з Антантою, щоб могли об'єднати Галичину й Буковину з Наддніпрянською Україною. Справедливо підкреслюється слабкість українського національного руху в Києві: інтелектуальні та заможні верстви стоять у гострій опозиції до нього, робітники в містах виявляють нахил до більшовизму, а селяни — головна опора руху — мало що розуміють і думають головно про те, як зберегти ту землю, якою вже володіють, або побільшити її. Дуже цікава оцінка, датована початком січня 1918 р.:

«Головними факторами в (українській) ситуації є традиційний культ малоросійської (!) мови й літератури та національних звичаїв; історичне недовір'я малоросіян до поляків і росіян; спроби царського режиму зліквідувати (“to suppress”) малоросійську національність; земельне питання; австрійська пропаганда»⁶⁾.

7 січня 1918 р. французький амбасадор у Вашингтоні офіційно запитав американський уряд, чи готові США визнати Україну як незалежну республіку. Французький уряд мав таке визнання на думці. За чотири дні прийшла відповідь від заступника американського державного секретаря Полка, що політика американського уряду щодо визнання «сепаратних урядів у Росії» ще не устійнена. Фактично, як підкреслює Кеннан, американський уряд ніколи серйозно не думав про визнання таких урядів, включно з урядом України (див. том I його праці, стор. 188-190). Заключення сепаратного мирового договору між Україною та центральними державами в Бересті нібито довело правильність американської політики вижидання і невизнання «сепаратних урядів Росії». Перемир'я в Бересті фактично розбило другу американську ілюзію, що народи колишньої царської імперії будуть у стані далі боротися проти німців спільно з Антантою.

Заклучення мирового договору з німцями, цілком зрозуміло, дуже огірчило представників Антанти, які зірвали з українським урядом. Але після перемоги над німцями якийсь час боротьба України проти більшовиків продовжувалася. Під час цієї боротьби, в 1919 р. відновлено було деякі напівофіційні контакти між американськими військовиками та українськими урядовими колами. Напр., 15 березня

⁶⁾ Там же, т. I, стор. 346.

1919 р. шеф американської військової місії, що була вислана до Одеси, зауважив, що французи підтримують Петлюру, а англійці натовість вбачають у ньому «авангард» більшовизму⁷⁾. З другого боку, дуже позитивну оцінку українським урядам Петлюри і Голубовича дав 14 травня 1919 р. майор американського генерального штабу Лоренс Мартін, який подорожував по Галичині та Волині. З невияснених причин американська місія в Парижі переслала його рапорт до Вашингтону допіру 11 червня з застереженням, що вона не має інформацій, які підтверджували б рапорт Мартіна, і що Мартінові годі вірити, бо він не міг ознайомитися з становищем на більшій частині «російської» України⁸⁾.

Наступну серію американських дипломатичних документів, що стосуються української справи, являють собою повторні запити самого американського секретаря державних (закордонних) справ Лензінга до свого відпоручника в Парижі про продаж «визнаній українській місії» в Парижі старого американського військового майна на суму 8,6 млн доларів, в тому числі на 1,1 млн дол. медикаментів. Через брак транспорту українцям не вдалося вивезти з Франції це майно. Але, не зважаючи на це, а також на пояснення шефа американської установи, що, поперше, це майно мало чого варте, а, подруге, з гуманітарних причин так звані «визволені нації» мали б дістати на кредит частину згаданого майна, яке в іншому випадку пропало б, секретар Лензінг особисто 23 грудня 1919 р. вислав депешу до американського амбасадора в Парижі, в якій писав, що державний департамент жаліє, що це майно продане українцям, і сугерує думку анулювати всю ту трансакцію, але так дискретно, щоб не поставити американський уряд у прикре становище (!)⁹⁾. Підхід справді дуже дріб'язковий!

В ході дискусії, чи заслуговує новий український уряд на те, щоб одержати старе американське військове майно, чи ні, Лензінг вперше виразно сформулював американську політику супроти України в депеші з 29 жовтня 1919 р. Найголовніша її частина звучить:

«На підставі зробленого обстеження департамент (закордонних справ США) схиляється до погляду, що український сепаратистичний рух є у великій мірі результатом австрійської та німецької пропаганди, що старалася досягнути розбиття Росії. Департамент не бачить достатньої етнічної бази для створення окремої (української) держави і не є переконаний, що справді існує прагнення народу до чогось більшого, ніж ширша місцева автономія, яка буде природним вислідом установа-лення в Росії модерного демократичного уряду, незалежно від того, чи буде він федеративний, чи ні».

В оригіналі це місце звучить так:

⁷⁾ Foreign Relations of the United States, 1919: Russia, p. 752.

⁸⁾ Там же, стор. 778.

⁹⁾ Там же, стор. 789. Кореспонденція Лензінга в цій справі охоплює чотири депеші і триває понад два місяці.

“On the basis of past investigations the Department is disposed to regard the Ukrainian separatist movement as largely the result of Austrian and German propaganda seeking the disruption of Russia. It is unable to perceive and adequate ethnical basis for erecting a separate state and is not convinced that there is real popular demand for anything more than such greater measure of local autonomy as will naturally result from the establishment in Russia of a modern democratic government whether federative or not.”¹⁰⁾

Ала на цьому не скінчилося. 29 листопада 1919 р. шеф американської місії на мировій конференції в Парижі, заступник державного секретаря Полк познайомив Лензінга з важливими думками англійського прем'єр-міністра Ллойд-Джорджа, які мали безпосередній стосунок до деяких народів колишньої Російської імперії. Ллойд-Джордж вважав, що ситуація на Сході Європи дуже поважна. Колчак і Денікін показалися занадто слабкими; Англія незабаром перестане їм допомагати і буде шукати порозуміння з більшовицьким урядом. З другого боку, англійський прем'єр, за словами Полка, «міцно переконаний» («strongly feels»), що об'єднана Росія буде загрожувати Європі». Тому, на думку Ллойд-Джорджа, треба було б, щоб Грузія, Азербайджан, Басарабія, Україна, балтійські країни, Фінляндія і, можливо, навіть Сибір стали незалежними¹¹⁾. Ллойд-Джордж була занадто поважна фігура, щоб можна було відповідати йому напівпропагандивними деклараціями на зразок депеші з 29 жовтня (див. вище). 4 грудня 1919 р. Лензінг у депеші до американського амбасадора в Лондоні вже постарався дати умотивовану відповідь на відважний і порівняно реальний плян Ллойд-Джорджа. На думку Лензінга, тяжко було б домовитися до чогось з більшовиками, бо вони не відмовилися від своїх намірів завоювати весь світ, а в своїх тактичних підходах вони великі опортуністи (і це правильно!). Але, міркує далі Лензінг, не треба тратити надії, що з часом на місце більшовиків прийде новий режим, з яким можна буде домовитися. (Чи не тут корінь постійних американських ілюзій стосовно так званої еволюції в СРСР?). Отже, щоб не зашкодити цьому делікатному історичному процесові, не треба покищо визнавати радянський режим. Щодо «розчленування Росії», то американський уряд не є переконаний, що об'єднана Росія загрожуватиме Європі. Було б «моральним злочином» використовувати тяжке становище «російського народу» і таким способом втручатися у процес «майбутньої його реабілітації». Крім того, розподілена Росія не зможе стати на перешкоді японським територіальним амбіціям і не зможе стримати новопосталий німецький імеріялізм. Це може зробити «об'єднана демократична Росія, яка буде здатна добре обороняти себе, але не буде мати нахилу нападати

¹⁰⁾ Там же, стор. 783-784.

¹¹⁾ Там же, стор. 126.

(на інших)»¹²⁾. Як бачимо, аргументи Лензінґа — це дивна суміш різних складників: реалістичної оцінки більшовиків, слабого оправдання браку конкретної політики (говориться про історичні процеси, які чомусь завжди мають виходити на користь Заходу) і святої віри в «об'єднану і неагресивну демократичну Росію». Від таких мужів, як Лензінґ, годі було чекати якоїнебудь допомоги для України.

Підсумовуючи сказане, можна твердити, що найголовнішою причиною неуспішних українсько-американських взаємин у 1917-1920 рр. була слабкість українського визвольного руху, особливо на Наддніпрянській Україні. Більшість американських обсерваторів на місці була настільки об'єктивна, щоб відзначити і слабкі, і сильні сторони українського руху. Другорядною причиною непорозумінь було те, що українська сторона змушена була обставинами підписати мировий договір з ворогами США, чого не зробили російські монархісти. Поміж рядками дипломатичної кореспонденції відчувається також нехіть американських представників до уряду, на території якого відбувалися єврейські погроми. З другого боку, в 1917-1919 рр. американська політика супроти України була фактично передрішена Вілсоновим ідеалом об'єднаної демократичної Росії, яка, мовляв, буде співпрацювати з державами Антанти. Дуже знаменно для американської політики безпосередньо після першої світової війни, що ні Лензінґ, ні президент Вілсон від свого ідеалу не відмовились навіть тоді, коли подібні плани вже відкинули більш досвідчені європейські державні мужі такого формату, як Ллойд-Джордж. Ідеал демократичної російської імперії, яка служитиме заборолом для західніх великодержав і буде настільки сильна, щоб обороняти себе, але не матиме мотивів для того, щоб нападати на сусідів, має своє місце в історії американської політичної думки. На превеликий жаль, для нього немає якнайменших підстав в історії європейської дипломатії. Треба сподіватися, що з часом цей ідеал зникне і з американської дипломатії, до історії якої він попав зовсім неузасаднено.

¹²⁾ В ориґіналі: "... a united, democratic Russia, well able to defend itself, but non disposed to attack". Там же, стор. 130.

**ЯРОСЛАВ З. ПЕЛЕНСЬКИЙ: УКРАЇНСЬКА СПРАВА
У ВЗАЄМИНАХ МЕЖИ США І СРСР
ПІД ЧАС І ПІСЛЯ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Говорячи про розвиток американсько-радянських взаємин під час і після другої світової війни, а також про їх стосунок до того, що ми загальною зовемо українською справою, треба вистерігатись екстремних позицій і перебільшень: українська проблема — це вузлова проблема світової політики, бо, так формулюючи, ми наслідуюмо наших сусідів, мовляв, «слон і справа українська».

Доведеться зробити ще одну загальну заувагу перед тим, як перейти до окремих з'ясувань та аналізи: уклад і розвиток американсько-радянських взаємин є вислідом політики правлячих кіл (чи правлячих еліт) в обох державах і відзеркалює у великій мірі їх спосіб мислення, їх інтереси та їх прагнення. Саме тому треба з самого початку елімінувати розумування, що мовляв, стан сучасних американсько-радянських взаємин — це наслідок непорозуміння, випадків, збігу обставин. В цьому контексті треба визбутися також уроень, що, мовляв, американська сторона «не розуміє» небезпеки комунізму, що уряд має «непоінформованих» дорадників, що, як формулюють американська і українська радикальні правиці, «змова темних сил призводить до випродажу національних вартостей» на користь комунізму. Американська, а тим більше радянська політика не є тим кораблем без керманіча, який пливе заблукано по океану, а є вислідом взаємостосунку соціальних і політичних сил, які існують в обох країнах, насамперед відзеркаленням інтересів пануючих еліт, які формулюють і політичне мислення, і практичну політику. Американська політика супроти СРСР робиться з позиції американського національного інтересу, як його розуміють репрезентанти американської правлячої еліти. І не є справою українців повчати американських політичних діячів, що є американський національний інтерес і яку політику вони мають провадити.

Друга світова війна була свідком політичного і мілітарного союзу між США і СРСР, зверненого проти Німеччини та її союзників. Угоди в Теграні, Ялті та Потсдамі і сам вислід другої світової війни привели до розподілу «сфер впливів» у світі і до його фактичного двоподілу. Якщо ідеться про країни південносхідньої Європи, то розподіл відбувався головно між СРСР і Великобританією (до якої «належав» балканський простір) у жовтні 1944 р. в Москві, де ішли торги за

«відсотки впливів». Одна версія говорить, що Болгарія, Румунія і Угорщина мала йти 75:25 або 80:20 на користь СРСР, а Югославія — 50:50¹⁾; друга версія щодо Угорщини — 60:40 або 70:30; і врешті Черчілова версія (розподіл, який пропонував він): Румунія — 90:10, Болгарія — 75:25 на користь СРСР, Греція — 90:10 на користь Великобританії і Югославія та Угорщина — 50:50²⁾. Польща і Чехо-Словацька повинні були мати «прихильний» до СРСР уряд, і, мабуть, ніхто не робив собі ілюзій, як має виглядати післявоєнний світ. Американська політика концентрувалася в той час на «великих проблемах», тобто на здобутті згоди СРСР щодо спільної політики супроти Німеччини, на проблемі ООН і на забезпеченні американської сфери впливів над просторами Тихого океану. Розподіл світу на «сфери впливів» не викликав у жодній країні якогонебудь засадничого спротиву, і пригнітаюча більшість політичних діячів уважала за цілком нормальне, що малі народи мають вкласти себе в рамки нової системи, яку продикують їм великодержави. Варто пригадати, що закінчення другої світової війни не знало тих оптимістичних вілсонівських настроїв, які панували до певної міри після закінчення першої світової війни.

Тільки під одним поглядом ялтські домовлення мають своє виправдання, а саме — коли йдеться про систему кордонів між країнами Східної Європи, бо вони є такі багато ближчі до справедливого застосування етнографічного принципу і тим самим більш виправдані, ніж система кордонів, створена Версальською системою. Ці кордони є найближчими до того стану, який ми можемо бажати.

Американську згоду на введення до ООН УРСР та БРСР і підпис США спільно з обома цими радянськими республіками під Паризьким мировим договором треба трактувати як калькульований опортунізм післявоєнної американської політики, яка, ідучи тоді Сталінові на поступки в «малих справах», не догадувалася, що ці дві події колись матимуть далекосяжне значення.

В основному в американському політичному мисленні 1944-1945 рр. панувало переконання, що в СРСР зайшли в міжчасі істотні зміни, що Сталін і правляча верства СРСР, здобувши належні успіхи у війні і піднявши в значній мірі престиж Росії, будуть готові респектувати новий міжнародний уклад і не створюватимуть зайвих ускладнень, тим більше, що сам Сталін вважався тоді «геніальним практиком», «реформи» якого можуть вийти на користь усьому світові. Американська правляча верства, за малими винятками, була готова чесно дотримуватися зроблених президентом Рузвелтом і Труманом домовлень і не втручатися в «радянську» чи то «російську сферу» впливів. Причиною забурення доброзичливих американсько-радянських взаємин було зламання домовлень з боку Сталіна. В 1946 р., а тим більше в 1947 р. стало явним, що потужний російський більшовизм

¹⁾ The Memoirs of Cordell Hull (New York: Macmillan; 1948). Vol. II, p. 1458.

²⁾ Winston S. Churchill, *Triumph and Tragedy* (Cambridge: Houghton Mifflin, 1953), p. 277.

не думає респектувати поділу на сфери впливів, навіть більше, рішечий ставити під сумнів не тільки «західні сфери впливів», а й цілість тієї світової системи, яка заіснувала після другої світової війни. Сьогодні СРСР не визнає навіть Південної Америки як «недоторкальної» сфери впливів США. Ні американський уряд, ні громадська думка країни не були підготовані до такого обороту справ. Пригнітаючий більшістю було важко зрозуміти, чому саме більшовики поведуться в цей, а не в інший спосіб. Філіп Мозлі, один з найбільш реалістичних обсерваторів американсько-радянських взаємин, дуже влучно схарактеризував тодішні американські настанови: «Якби радянські лідери вкоротили свої власні післявоєнні амбіції, вони були б скористали в Америці з великого резервуару доброї волі. Якщо б у 1945 і 1946 рр. радянські лідери були менш упевнені в вартості своїх „наукових” прогноз і пішли частинно назустріч американським інтересам та сантимагентам, постійна база для ділових і досить співчутливих взаємин могла б бути побудована».³⁾

Цілковито відмінно оцінив дальший розвиток міжнародних, а зокрема американсько-російських взаємин Сталін. Добре розуміючи американське бажання втримати мир за всяку ціну, радянська закордонна політика, вживаючи всіх доступних їй засобів, приступила до генеральної політичної офензиви на країни, які формально не входили до «радянської сфери впливів». Цей крок викликав велике невдоволення у США і привів у 1947-1948 рр. до далекосяжного заангажування США в Греції та Туреччині (доктрина Трумана), Німеччині (зокрема в обороні Берліну) і всебічній економічній допомозі для європейських країн у формі плану Маршала. Виявилось, що політика «розподілу сфер впливів» перестала існувати. На її місце прийшла політика стримування (containment), яка викликала в деякого невдоволення, а проте залишилася по нинішній день одинокою діючою доктриною американської закордонної політики супроти СРСР.

Джордж Ф. Кеннан, один з інтелектуальних батьків цієї доктрини, сформулював її зміст так: «Головним елементом будь-якої американської політики супроти Радянського Союзу мусить бути довготривале, терпеливе, але одночасно стійке і чуйне стримування російських експансивних тенденцій». Одночасно з цим Кеннан заявив, що «вимоги урядів щодо російської політики повинні бити роблені в той спосіб, щоб залишити їй відкриту дорогу для згоди, не надто шкідливої для російського престижу».⁴⁾ Кеннан і його однодумці є представниками історично-геополітичної школи в американському політичному мисленні, яка вважала і вважає, що в засаді треба визнавати традиційні інтереси кожної великої потуги, в даному випадку також російської. Перосійські сантимагенти і схильність американської ментальности до

³⁾ Philip E. Mosely, *The Kremlin and World Politics* (Studies in Soviet Policy and Action), (New York: 1960), p. 322.

⁴⁾ George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs* (July, 1947), p. 253-4.

т. зв. великопростірних розв'язок, звичайно диктованих різними економічними міркуваннями, разом з згаданою геополітичною настановою привели до того, що на ширше зацікавлення долею і проблемами неросійських народів СРСР (в тому числі українців) не залишилося багато місця.

В цьому контексті треба розглядати також «пенсільванську» формулу Кеннана, яка наробила багато поганої крові поміж українцями, хоча вона властиво досить логічно випливала з цілоти попередніх настанов. Тому, що у нас звичайно наводять з неї лише окремі вирази, варто процитувати її в цілості: «А Україна заслуговує на повне визнання її специфічного генія та здібностей її народу і потреб та можливостей її розвитку, як мовної і культурної спільноти; але Україна є економічно так само частиною Росії, як Пенсільванія є частиною США. Хто може сказати, який може бути остаточний статус України? Хібащо той, хто знає характер Росії, до якої треба буде пристосуватися».⁵⁾ І немає де правди подіти, УРСР є досить інтимно зв'язана з усім комплексом радянської економіки. Однак треба було б додати, що, наприклад, Болгарія є також далекосяжно включена в планування Росії, і її формальний статус «народної демократії» не може бути для неї великою потіхою. А вже цілком штучним є відмінне трактування, скажیم, Латвійської і Грузинської радянських соціалістичних республік.

Хоч усі ми одноголосно виступали проти «пенсільванського» порівняння, хоч воно стосувалося тільки економічного аспекту, проте у випадку порівняння України з Техасом чи Нью-Йорком, яке зробив сенатор Александер Вайлі, а тим більше у випадку виступу Кабота Лоджа, який порівняв Україну з штатом Массачузетс, вже не було цього спонтанного фронту, бо, мовляв, обидва вони «тверді антикомуністи», а дехто навіть відгукувався, що вони мають рацію.

Якщо триматися буквально виразу «стримування» (containment), то треба сказати, що політика, яка була роблена в Європі під цією назвою, у великій мірі себе виправдала. Спроба перетворити Грецію в радянського сателіта закінчилася безуспішно, Туреччина стала мілітарною твердинею, яка є поважним заборолом перед експансивною політикою СРСР, комуністичні партії Італії та Франції, хоч і спираються на поважну кількість виборців, ледве чи зможуть власними силами прийти до влади. Якщо уряд США далі вперто триматиме свої позиції в Берліні, то годі думати, що більшовики відважаться на відкрити мілітарну інтервенцію з метою викинути з Берліну американський гарнізон. Політика стримування допомогла посередньо комуністичній Югославії йти «власним шляхом до соціалізму». Створення ОПАП-у було поважним кроком у розбудові американської оборонної системи, яку, не зважаючи на всі її недомогання і взаємні на-

⁵⁾ George F. Kennan, "America and the Russian Future", Foreign Affairs (April, 1951), p. 360.

рікання, шанують і Хрущов, і більшовицькі військовики. Наступ на Корею закінчився без вислідів, хоч корейська війна вказала також на поважні американські слабості.

Проте політика стримування була і залишилася засобом оборонним, спрямованим на стримування більшовицької експансії. Вона не могла в жадній мірі вплинути на ситуацію тих країн, які попали за згодою західних альянтів у російсько-більшовицьку сферу впливів.

При цій нагоді доведеться розвіяти один міт, який поширився серед української громади і зветься «політикою визволення». Треба наперед зазначити, що концепція «політики визволення» ніколи не мала навіть статусу дискусійної концепції серед поважних політичних кіл у США. Вона виникла як передвиборчий трюк певних кіл республіканської партії напередодні президентських виборів у 1952 році. Республіканські стратеги виборчої кампанії стояли перед проблемою, яку лінію взяти супроти поважного блоку виборців польського, чеського, словацького, балтійського та угорського походження. Виборці, пов'язані походженням з названими слов'янськими народами, традиційно голосували за демократичну партію, керуючися соціально-економічними міркуваннями і тим, що демократична партія у східних, північних і середньо-західних штатах була також партією національних меншин. Одночасно згадані національні меншості були відомі як тверді антикомуністи. Саме тому вжито в кампанії голосної антикомуністичної пропаганди і кинуту клич про «визволення» східноєвропейських народів з-під комуністичної неволі. Цей трюк мав певні успіхи, і немала кількість згаданих виборців віддала свій голос за республіканського кандидата. Проте цей засіб виявився після виборів цілком зайвим, бо президент Айзенгауер виграв вибори в 1952 році з 6,5 млн голосами надвишки; це вказує, що він був би виграв і без виборців слов'янського походження. Годі брати стратегам його кампанії за зле, що вони вжили всіх заходів, щоб забезпечити перемогу свого кандидата. До речі, кожний добре знає, що під час американських виборів (і не тільки американських) робляться різні заяви, які після виборів ніхто не здійснює. Треба однак дивуватися з тих українських політичних діячів, які впродовж довгих років морочили громаді голову т. зв. «політикою визволення», яка подала на тлі виборчої кампанії і кількох, не до кінця продуманих політичних виступів з моралізаторськими тенденціями. Ідеологічне обґрунтування цієї, ніколи не реалізованої концепції неамериканці читали звичайно в зле написаній книжці Джемса Бернгема (James Burnham, *Containment or liberation? An inquiry into the aims of United States foreign policy*. New York: J. Day, 1953).

Під час виборів 1956 року і впродовж усього адміністрування президента Айзенгауера ніхто про «політику визволення» вже і не згадував. В останні роки цієї ж адміністрації деякі помірковані республіканські діячі почали пускати бальони на тему «мирної емансипації» народів Східної Європи, але цього вже ніхто не трактував поважно.

В міжчасі американська Польонія змінила політику і пішла по лінії здобування для Польщі практичної допомоги і оборони кордону Одра-Нісса. Президент чи, точніше, тодішній сенатор Кеннеді добре пильнував виборців польського походження, зручно використовуючи стосовно одних свої родинні зв'язки, а стосовно других — конкретні обіцянки економічної допомоги для Польщі. Виборці повернулися до своєї традиційної партії, тим більше, що під соціально-економічним поглядом вона таки заступає їх інтереси. Я зупинився довше на цій справі тому, що ще дотепер у шептаній пропаганді ширяться між громадянами фантастичні чутки про те, що за попередньої адміністрації «потихеньку» визнавали самостійність України.

Треба підкреслити з усією рішучістю, що в підході до СРСР, а також до його неросійських республік, між обома головними американськими політичними партіями не існувало по війні жодних поважних розходжень. Обидві партії, бувши при владі, здійснювали політику стримування, і президенти обох партій, Труман, Айзенгауер і Кеннеді, завжди мали під цим поглядом підтримку відповідальних діячів обох партій. Заявам, робленим під час передвиборчої агітації, треба приділяти те місце, яке їм належить.

При цій нагоді належить порушити одну справу, яка останнім часом викликала багато хвилювання серед нашої громади. Ідеться про два листи державного секретаря Діна Раска, які стали аж надто голосними на сторінках нашої преси. Причиною українських хвилювань є два розділи цих листів від 22. 8. 1961 і 27. 12. 1961. В першому з них кажеється, що «позицію уряду Сполучених Штатів послаблює кожна акція, яка плуває права раніше незалежних націй або народів з становищем таких теренів, як от Україна, Вірменія або Грузія, що є традиційними частинами СРСР. Згадування про ці терени ставить уряд Сполучених Штатів у небажану ситуацію, нібито він підтримує розчленування історичної держави». В другому листі говориться: «Як і в минулому, уряд Сполучених Штатів продовжує підтримувати справедливі прагнення всіх народів СРСР без намагання передрішити справу політичних устроїв, яких могли б бажати ці народи, якби вони мали право на вільний вибір». Ствердження Діна Раска не є жодним новим «відкриттям Америки» і не може дивувати того, хто є об'язомлений з становищем державного департаменту в цих питаннях впродовж останніх 12 років або взагалі від того часу, коли подібні проблеми почали входити в засяг інтересів американської закордонної політики. Таким було становище державного департаменту також за республіканської адміністрації. Це становище спирається на концепцію невтручання у внутрішні справи «традиційних, історичних держав» і концепцію «непередрішенства» (non-predetermination).

Серед нашої громади кружляє багато непорозумінь на тему т. зв. непередрішенства. Власне тому треба в'яснити деякі аспекти цієї настанови, яка сьогодні є складовою частиною офіційного американського становища щодо неросійських народів СРСР. Ми нагадаємо, що

за першої світової війни з сльоганом самовизначення народів (який, до речі, був вперше зформульований не Вілсоном, а Леніном) була пов'язана концепція «невтручання» у «внутрішні справи Росії». Поняття «невтручання» у внутрішні справи великої потуги впливає з стриманості і консерватизму американського політичного мислення. Подібно до цього поняття «непередрішенства» впливає з небажання передчасно в'язатися з певними політичними розв'язками. Є навіть певна доза чесности в тому, щоб не брати на себе зобов'язань, які колись, може, буде не вигідно гонорувати. В час війни США вживали формули «непередрішенства» щодо проблеми кордонів у центральній-східній Європі, і навіть у 1942 році, коли СРСР був у критичному становищі, вони відмовлялися гарантувати його західні кордони з 1941 року, заслоняючися, до речі, терміном «non-predetermination». І треба кінець-кінцем поставити прилюдно запитання, чи не є формула «непередрішенства» одинокою формулою, якою можуть оперувати американські політичні кола? Як можна вимагати від американського політичного діяча, щоб він «передрішував» себе у справі майбутніх політичних устроїв і державних кордонів майбутніх державно-політичних формацій, постання яких сьогодні не можна передбачити? І, нарешті, спитаймо себе самих: якщо б ми були американцями (і то людьми без спеціальних симпатій чи антипатій до росіян або неросіян), чи були б ми готові підписувати майбутню самостійність тих чи інших країн?

Справа не в тому, що існує концепція непередрішенства. Інша офіційна американська політична концепція не може існувати. Лихо полягає в тому, що, формулюючи концепцію непередрішенства, пляновика її взяли за вихідну точку своїх розумувань лютневу революцію 1917 р. і — найдалше ідучи — період Тимчасового уряду. Події, які відбулися після жовтневої революції, і III універсал Центральної Ради вже не визнаються авторами концепції «непередрішенства» за історичні факти.

Далі доведеться ствердити, що другим лихом, пов'язаним з концепцією «непередрішенства», є те, що вона в практиці надуживається, і її елементи використовуються для того, щоб «передрішувати» іншого роду справи. В різних інституціях, які прикриваються формою непередрішенства, не вільно, наприклад, критикувати русифікаційну політику на Україні та в інших неросійських республіках або пропагувати концепцію самостійности, хоча, з другого боку, росіянам на практиці можна виступати з позицій імперіяльних, якщо вони включають у собі елемент антикомунізму. Справді непередрішенська позиція дозволяє і на критику русифікаційної політики, і на пропагування концепції самостійности. Під ширмою концепції непередрішенства роблено в свій час різні емігрантські авантюри, наприклад, скликано конференцію у Фюрстенфельдбрюку, де засновано шість «українських федералістичних партій» (членів яких знайдено на вулиці), які служили як аргумент для передрішення справи, мовляв, серед ук-

раїнської еміграції є два табори: самостійницько-екстремістичний і федералістично-демократичний, і тому «годі передрішувати справу, коли між українцями є і самостійники, і федералісти».

Принцип «непередішенства» не викликав би застережень, якщо б стосовні урядові чинники у США визнали, як історичні факти, проголошення самостійності і соборності УНР від 22. 1. 1918 і 22. 1. 1919 р. і існування формально суверенної УРСР до 1923 року. Даліше, — якщо б уряд США нав'язав дипломатичні взаємини з УРСР і тим самим створив прецедент визнання форм української державности.

Повертаючися до важливіших проблем в американсько-радянських взаєминах, треба ствердити, що КПРС і уряд СРСР не тільки не визнали «сфер впливів» США в Європі, але ставлять їх під сумнів в усьому світі. КПРС відкрито заявляє, що вона може втручатись у справи Південної Америки і сприяти там соціяльним і національно-визвольним революціям, бо таким, а не іншим, є розвиток історії. В новій програмі КПРС викладено цілу схему різних можливостей боротьби народів Азії, Африки та Південної Америки проти США, які вважаються «цитаделею імперіялізму та капіталізму».

«Соціялістичні революції, національно-визвольні антиімперіялістичні революції, народні демократичні революції, широкі селянські рухи, боротьба народніх мас за повалення фашистських та інших тиранічних режимів, загальнодемократичні рухи проти національного гніту — все це зливається в єдиний світовий революційний процес, який підриває і руйнує капіталізм».

Не зважаючи на помірковану і стриману поведінку урядів США, КПРС під керівництвом Хрущова не змінила своєї агресивної настанови щодо США. Що більше, вона оцінює ролю Америки в найбільш негативний спосіб:

«Нерівномірність розвитку капіталізму змінює співвідношення сил між державами, загострює суперечності між ними. Економічний, а вслід за ним політичний і мілітарний центр імперіялізму перемістився з Європи у США. Американський монополістичний капітал, що розбух на дріжджах військових прибутків і гоньби в озброєннях, захопив найважливіші джерела сировини, ринки збуту і сфери прикладання капіталу, створив своерідну світову імперію, став світовим експлуататором. Американський імперіялізм, прикриваючися фальшивим прапором свободи і демократії, на ділі виконує ролю світового жандарма, підтримуючи реакційні диктаторські режими, прогнилі монархії, виступаючи проти демократичних, революційних перетворень, розв'язуючи агресію проти народів, які борються за свою незалежність». (З нової програми КПРС).

Можна припускати, що радянська політика мала б ще більш агресивний і експансивний характер, якщо б не розвиток нуклеарної зброї і страх перед атомовою війною, якої цілком узаasadнено бояться обид-

ві сторони, бо при поразці однієї з них друга потерпіла б у такій мірі, що годі було б вважати її за абсолютного переможця. Факт, що обидві сторони мають потужну винищувальну зброю, робить її вжиття доволі проблематичним. Тільки винайдення ефективної протиракетної оборонної системи може штовхнути СРСР на шлях відкритої мілітарної агресії. Видно, що СРСР ще не сподіваються мати її в надто скорому часі, якщо Хрущов так запопадливо впевняє всіх нас у тому, що теза про «неминучість війни» перестаріла, що «співіснування» можливе та конечне і що третя світова війна знищила б цілі країни та народи і від неї потерпів би навіть СРСР. Проте ні КПРС, ні Хрущов не відмовилися від дальшої політичної, економічної та ідеологічної боротьби, яка, на їх думку, ведеться даліше і має бути навіть підсилена та розгорнена.

Другим фактором, який не так давно ускладнив американсько-радянські взаємини, є китайсько-радянський конфлікт, який набрав за останні три роки поважних розмірів. Причини цього конфлікту є многогранні:

1) Власний «китайський шлях до соціалізму» (справа комун, проблема «великого скоку вперед» і прискореного темпу індустріалізації, а тим самим озброєння);

2) Відмінна концепція світової революції, а також національно-визвольних революцій у недорозвинених країнах і пов'язана з цим концепція можливості перескоків через окремі фази революції, а також суспільно-економічні формації.

3) З цього впливає боротьба за впливи в комуністичних партіях, зокрема колишніх колоніальних та недорозвинених країн. Варто нагадати, що індонезійська компартія, найчисленніша після КПК і КПРС, зайняла прокитайське становище.

4) Конфлікт двох великих потуг і те, що соромливо промовчується на Заході: конфлікт між росіянами і китайцями, як двома конкуруючими націями. Те, що китайці вважають росіян варварами, як і всіх інших білих, не є таємницею.

І хоч конфлікт у даний момент, може, і не має великого пресового розголосу, проте годі припускати, щоб він зникнув. З уваги на скрутне економічне становище в країні, а також на сильні антикитайські настрої у США (пов'язані з корейською війною і агресивністю Китайської Народної Республіки супроти американських інтересів), Китай хотітиме досягнути тимчасових замирень з СРСР, що не означає, що глибокі конфлікти між ними перестануть існувати. Можна припускати, що уряд США намагатиметься ізолювати КНР так довго, як це буде можливо, з уваги на згадані попередньо моменти. З другого боку, різні публіцистичні кола, в тому числі «Нью-Йорк Таймс», уже тепер лянсують можливість російсько-американського домовлення проти наступу КНР, а в парі з цим робиться роз-

різнення між Хрущовим і Мао-Тсе-Тунгом, мовляв, перший — «зрівноважений прагматичний політик», а другий — «бірчист зліва».

Не зважаючи на конфлікт між КНР і СРСР, КПРС і Хрущов особисто далі заступають доцільність політики, яка мала б за ціль

а) соціальні революції, звернені проти капіталізму чи то феодалізму;

б) національні революції, звернені проти «імперіялістичного», тобто західного бльоку.

На ці дві генеральні напрямні радянської політики американська правляча верства не має відповіді, і не тому, що її речники не «знають» справ чи мало «інтелігентні» або бракує в ній добрих фахівців. Американська правляча верства є засадниче консервативна і не бажає якихось далекоюсяжних соціальних змін. Годі сподіватися, щоби пригнітаюча більшість цієї верстви була ентузіастичними прихильниками докорінних соціальних перемін у світі. Хто виступає у власній країні проти законодавства, яке покривало б кошти медичного забезпечення для старих, хто вперто відкидає заходи для федеральної допомоги шкільництву, хто, врешті, з расистських мотивів відкрито пропагує расову сегрегацію, той не може одночасно бути гарячим прихильником соціальних революцій у недорозвинених країнах, — тим більше, якщо в багатьох випадках його капіталовклади загрожені усупільненням певних ділянок народного господарства. Його соціальні інтереси «зумовлюють» його політичну позицію, і він не може займати іншого становища від того, яке він займає, — не тому, що він дурний або злий, але тому, що він боронить соціально-політичний статус кво. Треба бути справедливим і визнати, що ліберальні кола хочуть переведення соціальних реформ у власній країні; проте в глобальному контексті також і вони стоять на консервативних позиціях.

Якщо ідеться про національні проблеми у світі, то треба сказати, що більшість американської еліти не має до них стосунку. Серед тих, які займають публічні пости, в цьому питанні панує радше переконання, що національні проблеми перестали бути дійсними проблемами, які гідні великої уваги сучасної людини. Ця настанова знайшла, може, найдаліше сягаюче відзеркалення в писаннях Волта Ростова (теперішнього голови відділу політичного планування в державному департаменті), який вважає, що з ростом продукції (в тому числі товарів споживання) і з збільшенням економічної взаємозалежності національні, ідеологічні і соціальні конфлікти та фактори втрачуть свою вагу і з часом можуть взагалі перестати бути актуальними. Якщо ідеться про національну проблему в середині СРСР, то більшість американських советологів вважає, що вона є мало важливою і що впродовж наступних 10-20 років національна ідентифікація, наприклад, серед українців перестане існувати, і тим самим

не буде про що говорити. В політиці звичайно говориться про справи, які існують і мають майбутність. Речі неіснуючі або приречені на «відмирання» нікого не цікавлять.

До речі, треба бути самокритичним і сказати собі правду в очі, що не все гаразд в УРСР з українськими національними справами. Якщо тільки в двох великих містах УРСР, у Львові і Полтаві, ще переважає українська мова, а в усіх інших центрах, зокрема в індустрічних, переважає російська, то треба собі сказати, що це для нас явище негативне. Якщо між радянськими українцями, які зустрічаються з людьми Заходу, не помічаємо тієї національної гордості, яка відзначає росіян, а є радше помітним типове «малоросійське» хитрування і удавання дурного, то не треба складати вини на цинічних англосаксів. Якщо, врешті, в керівних органах КПРС українці не є заступлені пропорційно і пасуть задніх, то це в очах західних дослідників, які звикли думати в першу чергу категоріями силової політики, означає, що українці у внутрішніх розграх не є надто великим фактором. У нас довгі роки плекалася теорія, що це є великим нашим досягненням і що доволі низький відсоток українців-членів КПРС є великим атутом на нашу користь, мовляв, цим ми даємо найкращий доказ нашого «антикомунізму». З такого аргументу сміється майже кожній західній советолог. Інша справа, що різні представники згаданого советознавства свідомо ховають факти під стіл, уживають різних адміністративних метод, щоб не допустити до висвітлення всіх аспектів більшовицької національної політики, і що дехто з них проголошує теорію, що властиво немає свідомої русифікаційної політики, а що радше українці та інші «націонали» самі себе русифікують. Вказівка на те, що на Україні ведеться легальна боротьба за виповнення державних форм українським змістом і що багато українців у важких умовах дають докази патріотизму, збувається узагальненням, що вона не переконлива і не вистачальна. Або, як сказав свого часу Волт Ростов: «Немає доказів, які вказували б на те, що невдоволення цих народів (тобто неросійських), незалежно від його причин, є позитивно асоційоване в будь-якій значній мірі з змаганням до національної політичної незалежності».⁶⁾ А в найкращому випадку стремління цих народів розглядаються тільки як елемент внутрішніх ускладнень і декомпозиції чи як додатковий фактор, який може актуалізуватися в ситуації боротьби за владу.

Ще треба сказати кілька слів про ставлення американської преси до СРСР і до національної проблеми в цьому контексті, а це тому, що серед українців завжди панує певна тенденція до «правого ухилу», мовляв, праві більші антикомуністи, не люблять більшовиків, заступають політику «твердої руки» і, будучи самі націоналістами, краще зрозуміють українських націоналістів. Однак у політичних ви-

⁶⁾ W. W. Rostow, *The Dynamics of Soviet Society*, 1953, p. 217.

ступах і писаннях правих кіл ви не знайдете того, що українські їх прихильники готові їм приписувати. Покійний сенатор Меккарті був голосним антикомуністом на внутрішньо-американському ринку, але одночасно — приятелем НТС...

Чи заступає політична правиця в США концепцію, що американська політика повинна змагати до повалення і розподілу СРСР? Нічого подібного. Ні у виступах сенатора Голдвотера (найповажнішого представника правиці), ні в органах інтелектуальної правиці («National Review» або «Modern Age»), ні навіть у пропаганді «John Birch Society» немає того, чого різні українські кола дошукуються, тобто заяв, які сприяли б концепції національної і державної емансипації України. Ці кола вважають, що комунізм є внутрішньо-американською загрозою (така в певній мірі також існує), але не тому, що він пов'язаний з експансивними цілями російської чи китайської імперіяльної політики. І тому більше, ніж наївними, є спроби різних діячів, які репрезентують українську громаду у США, приставати до своерідних політичних акцій, які межують з правим обскурантизмом.

Годі сподіватися, щоб американсько-радянські взаємини знайшли в скорому майбутньому свою остаточну розв'язку. І це — не з вини американського уряду чи правлячої верстви США. Можна висловити думку, що якби американські правлячі кола були переконані, що з СРСР можна заключити конкретне домовлення про поділ «сфер впливів» у світі і що це домовлення буде респектоване КПРС і урядом СРСР, то американський уряд (тобто або республіканська, або демократична адміністрація) був би, мабуть, готовий піти ще раз на дуже поважні поступки. Однак таку розв'язку унеможливило динаміка експансивного комунізму і агресивний характер російсько-більшовицького імперіялізму. Навіть якщо б сьогодні (говорячи чисто теоретично) таке російсько-американське домовлення було заключене і, скажім, Західній Берлін та Південний В'єтнам були б передані під контроль СРСР, то після 3-6 місяців передишки, яка прийшла б в наслідок такого домовлення, ми були б свідками якогось нового внутрішнього перевороту, інспірованого комуністами, або якоїнебудь відкритої агресії, мотивованої т. зв. традиційними «російськими національними інтересами».

Саме тому є реалістичнішим очікувати продовження політичної, економічної та ідеологічної боротьби між США і СРСР. Можна думати, що існування нуклеарного «балансу» не сприятиме скорій і вирішальній «розв'язці» цього глобального конфлікту. Величезне нагромадження нуклеарної зброї по обох сторонах ставить «генеральну», тобто воєнну розв'язку під сумнів. Власне ці реалітети міжнародного життя, а не «ліберальна хвиля», яку в більше, ніж у перебільшеному вигляді хочуть бачити в СРСР, і врешті «прагматичний» і «гуманний» підхід Хрущова, приписуваний йому певними колами (Хрущов мав змогу дати доказ свого прагматизму на березневому

пленумі, переключивши 2 або 3 мільярди рублів з інвестицій у важкій промисловості та війсьній продукції на інвестиції в сільському господарстві; замість цього ціни на м'ясо і масло були недавно значно підвищені), зумовлятимуть характер цього затяжного і далекосяжного конфлікту. Було б найвним ждати скорих і спектакулярних розв'язок цього конфлікту. Якщо КПРС у наслідок якихось непередбачених ускладнень не рішиться на відкрити мілітарну агресію або не спровокує нуклеарного конфлікту, тоді наголос лежатиме на економічній, політичній та ідеологічній боротьбі.

І в контексті цієї глобальної боротьби перед американською провідною верствою одного дня вирине питання, що властиво є ціллю цього змагання, за здійснення якого укладу у світі воно йде і який політичний та соціальний устрій має кінець-кінцем перемогти. Тоді буде на часі питання, яку роллю мають відігравити окремі народи і які могли б бути їх взаємини. А тому, що в СРСР українці є все ж таки численним, а при тому культурно та економічно розвиненим народом (правда, не таким розвиненим, як цього бажалося б), і що навіть нова програма партії визнає, що національні різниці будуть ще довго існувати (а КПРС, мабуть, про це найкраще знає, коли вона заявляє, що «стирання національних відмінностей, особливо мовних відмінностей, — значно триваліший процес, ніж стирання класових граней»), американська політика, при всій своїй консервативності і стриманості, опиниться одного дня в ситуації, коли їй доведеться зайняти виразне становище в українському питанні. І це станеться не заради «гарних очей» чи з моральних мотивів, а тільки в тім разі, коли українство вялятиме собою якийсь поважний фактор, з яким треба буде рахуватися — щоправда, не в тому сенсі, що Україна є «вузлова проблема світової політики», а просто тому, що є такий народ і він має свої вартості та аспірації. Можливо, що цей момент не прийде в проглядному часі, і можливо, що навіть не за життя тих, які сьогодні вважають себе ще молодими. Це не важить, і не треба в'язатися нам тільки міркуваннями, яке становище до нашої справи займуть інші. Українство пережило ряд поважних криз. За перших десятиріч XIX стол. на східних і центральних українських землях, а в 50-60 рр. цього самого сторіччя в Галичині, з українством було справді недобре. І здавалося, що український народ, як політичне поняття, взагалі перестане існувати. А все ж таки перемогли в українському житті і над малоросійством, і над москвофільством ті тенденції, які змагали до національної самобутності і окремішності. Тільки на тлі цього історичного розвитку можна розуміти і оцінювати наші завдання і можливості.

Як уже було підкреслено, наша ситуація на фоні великих конфліктів глобального масштабу є більше, ніж незавидна. І саме тому наші настанови і методи вимагають ряду далекосяжних ревізій. Ми повинні ставити наші проблеми в багато ширшій і поважнішій формі,

ніж це дотепер робилося і робиться. Власне тому, що ми повинні усувати багато перешкод і розвіювати багато сумнівів, наша постава мусить бути відповідальна і відзеркалювати зрівноважене почуття національної гідності. Видатний російський патріот Н. М. Карамзін у своїй славній статті «О любви к отечеству и народной гордости» вже давно і мудро сказав, що «хто сам себе не поважає, того й інші, без сумніву, поважати не будуть».

Сьогодні вузловою проблемою українства в УРСР і в діаспорі є перетривати і пережити. Цій основній меті мусять бути підпорядковані наші основні змагання, і з цього розуміння справ випливає теза про примат внутрішньої політики в українському житті. Тільки те, чого ми, як спільнота, будемо варті, вплине на те, до якої міри з нами будуть рахуватися і яке місце ми зможемо собі здобути. Для осягнення цієї мети потрібні більше, ніж колинебудь, відповідальний патріотизм і національний реалізм.

Вийшли у світ нові книжки у видавництві «Пролог»

Василь Барка: «ПРАВДА КОБЗАРЯ»

Найновіший внесок до створення духового пам'ятника корифеєві української поезії. Книжка відкриває нові, — в світлі сучасної літературознавчої і філософської думки — аспекти творчості Т. Шевченка як національного поета і мислителя, громадянина і речника загальнолюдських ідеалів, в пантеоні світового письменства. Книжка видана обмеженим накладом, має 288 сторінок. Ціна — 2 долляри.

Володимир Кубійович і Василь Маркусъ: «ДВІ УКРАЇНСЬКІ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

Порівняльний огляд і критична оцінка Української Радянської Енциклопедії, виданої в Києві, і Енциклопедії Українознавства, виданої в Сарселі, у Франції, коштом українського громадянства на еміграції. Огляд, багатий фактичним матеріалом, розкриває стан наукової думки в сучасній Україні під духовим терором. Книжка має 145 сторінок. Ціна — 1 доляр.

Замовлення слати на адресу:

«PROLOG»
875 West End Ave. Apt. 14 b
New York 25, N. Y., U. S. A.

або —

«SUCHASNIST»
München 2
Karlsplatz 8/III
W. Germany

МИКОЛА ЛЕБЕДЬ: ПІДСУМКИ І ВИСНОВКИ

ДО ТЕМИ: АМЕРИКАНСЬКО-РАДЯНСЬКІ ВЗАЄМИНИ І УКРАЇНСЬКА СПРАВА *)

Обидва автори старалися з'ясувати американсько-радянські взаємини в минулому і тепер, а на їх тлі також українську справу. Своїм завданням я вважаю нагадати та насвітлити політичну практику американських офіційних кіл щодо проблеми державної самостійності України і щодо національного питання в СРСР в цілому. При цьому мені йдеться також про зроблення відповідних висновків і про деякі головні напрямні для української політики на еміграції.

Українська справа була і досі є трактована урядом США як одна з побічних справ у взаєминах між США і СРСР або, точніше висловившись, як внутрішнє питання Росії чи СРСР, при чому дуже часто утотожнюється з Росією як у політичному, так і в територіальному розумінні. На таке ставлення уряду США складається досить багато причин, з яких треба назвати передусім такі:

1) США не визнали були в 1917-1920 рр. створення самостійної Української Народньої Республіки і відокремлення її від російської імперії;

2) Визнання американським урядом СРСР у 1933 році та нав'язання дипломатичних взаємин між Вашингтоном і Москвою трактувались у США як дипломатичне визнання унітарної держави, спадкоємиці російської імперії;

3) Військовий альянс США-СРСР під час другої світової війни, з одного боку, був причиною для комплектного браку зацікавлення США українською справою і нашою визвольною боротьбою, веденою на два фронти, а, з другого, спричинив майже цілковитий зник політичної діяльності заокеанської еміграції;

4) Зовнішньо-політична орієнтація українських політичних середовищ між обома світовими війнами в основному була спрямована або на т. зв. ревізіоністичний табір, конкретно на Німеччину (ОУН, гетьманці та інші), або на Польщу, яка від січня 1934 року якоюсь мі-

*) В статтях Я. Білінського, Я. З. Пеленського і М. Лебеда зформульовані думки, висловлені ними в доповідях під час студійної конференції, яку влаштували 12 травня 1962 в Нью-Йорку Генеральний секретаріат закордонних справ УГВР та Дослідно-видавниче об'єднання «Пролог». Загальна тема цієї конференції: «Американсько-радянські взаємини і українська справа».

рою також орієнтувалася на Німеччину (варшавський центр УНР та легальні партії в західних областях України);

5) Ліквідація Сталіном української інтелігенції та провідної верстви перед другою світовою війною привела майже до повного збезголювання українського народу в межах УРСР;

6) Ставка уряду США на безумовну капітуляцію та знищення гітлерівської Німеччини спричинила недобачення небезпеки з боку переможного СРСР;

7) Фактичний зріст міжнародно-політичного і мілітарно-атомового потенціалу СРСР після війни, його постійна наступальна акція, загарбання нових теренів та народів і поширення сфери впливів комунізму через використання ідей національних революцій на тлі соціальної несправедливості та колоніальної залежності примусили уряд США зайняти оборонні позиції (Корея, В'єтнам, Куба). Глобальний наступ дає Москві можливість перенести весь тягар американських протизаходів виключно на терени її наступу чи проникання, а не проти неї самої як центру світової комуністичної революції.

Трактування урядом США України як внутрішньої проблеми СРСР існує по сьогодні, не зважаючи на факт, що Україна у формі УРСР є повноправним членом та основоположником Об'єднаних Націй. Як відомо, на вимогу Сталіна уряд США погодився на членство УРСР в ООН, але одночасно цей уряд послідовно негує її членство і старається його недобачати. США трактують членство УРСР в ООН як додатковий голос представництва СРСР, яким, до речі, це членство по суті є. Так само трактується також членство БРСР в ООН. Фактом є, що ні уряд УРСР, ні тим більше український народ не рішали про вступлення України до ООН, і можливість вирішувати таку справу не існує в них до сьогодні. Таке ствердження ніяк не означає, що український народ був би проти членства України в ООН.

Таким чином справа державної самостійності України досі не стала міжнародною проблемою. Українська справа вириває деколи тільки як «внутрішня справа СРСР», наприклад, у зв'язку з організованою режимом голодовою катастрофою або з підпільною збройною боротьбою.

*

Децо більше цікавитися українською проблемою США почали щойно після закінчення другої світової війни, конкретно після 1948 року. На це зацікавлення склалися, м. ін., такі причини:

1) Значна кількість української політичної еміграції в таборах ДП («переміщених осіб»), її добре зорганізоване суспільне життя і рішуча відмова повернутися на радянську Україну;

2) Повідомлення про боротьбу УПА на Україні, в тому числі також особисті контакти американських журналістів з вояками УПА на українсько-польсько-чесько-словацькому прикордонні;

3) Вимоги видачі українських політичних діячів з боку радянського уряду, ставлені в Контрольній раді для Німеччини і на форумі Об'єднаних Націй;

4) Перехід відділів УПА в Західню Німеччину в 1947-1948 рр., їхнє інтернування, переслухання та звільнення американською військовою окупаційною владою; прибуття окремих зв'язкових УПА з документаційними матеріалами про визвольно-повстанську боротьбу;

5) Ліквідація Москвою півдемократичних урядів у Польщі та Чехо-Словаччині і реалізація наступу Москви на щораз нові території;

6) Легальна боротьба на Україні, наприклад, атаки на В. Сосюру в 1951 році та їх широкий відгомін за кордоном; усунення Г. Мельнікова з поста першого секретаря КП України в 1953 році;

7) Всебічна діяльність української еміграції у США та Канаді і постійні атаки російсько-більшовицького режиму на «український буржуазний націоналізм» на Україні та на еміграції, як і загальне загострення «холодної війни».

Під час перебування в таборах ДП українські емігранти були перевірені різними американськими установами, в тому числі окремою комісією Гарвардського університету, яка опитала емігрантів центральних та східних областей України. Головною метою цих численних досліджень було встановити вартість української еміграції і на цій підставі виробити собі погляд на український народ як цілість.

В особистій розмові в той час з одним американським представником у Західній Німеччині було з американського боку стверджено, що українська еміграція виявила: а) високі організаційні здібності при наладнанні громадсько-культурного та релігійно-церковного життя, і то в найнесприятливіших умовах — при постійній загрозі примусової репатріації; б) добрі робочі якості, доказом чого є працьовитість українських вуглекопів у Бельгії; в) правдоподібно добрі вояцькі прикмети і г) незрілість («інметюріті») в державницькому розумінні, прикладом чого треба вважати наявність цілої низки партійних угруповань та внутрішню боротьбу між ними, що є зрозумілим, коли існує власна держава. До цього треба б ще додати брак особистої та збірної контролю і такі вияви діяльності, що виходять поза межі будь-яких суспільних законів.

*

Наприкінці 40-их і на початку 50-их років табори ДП у Німеччині розвантажуються, і українська еміграція в своїй більшості переселяється в різні заокеанські країни. Прибувши, наприклад, до США, нова еміграція разом з попередньою, вже натуралізованою, виявила доволі велику інформативно-політичну активність на тлі визвольної боротьби на Україні.

Як відомо, в 1953 році приступлено з ініціативи формально приватного Американського комітету для визволення від більшовизму (АКВВ) до організації спільного антибільшовицького фронту всіх

еміграцій з країн СРСР. По довгих та важких переговорах був створений цей «фронт» разом з російською еміграцією і під її силовою перевагою. До співпраці з АКВБ приєдналися окремі екзильні групи, з українського боку — Українська Національна Рада і її фракції. До організування АКВБ був також запрошений Український конгресовий комітет Америки (УККА), представники якого в грудні 1952 р. їздили до Європи на відповідні переговори з українськими політичними середовищами. Всім відомо, що АКВБ створився на базі т. зв. непередрішення і що в своїй практичній діяльності (радіомовлення «Свобода» і дослідна праця в Інституті для вивчення СРСР) він забороняє українцям боронити позиції державної незалежності України в минулому, сучасному і майбутньому, а також виступати в радіомовленні проти русифікації, що її веде Кремль на Україні.

Уряд США стоїть формально на становищі визнання права кожного народу на самовизначення шляхом демократичного волевиявлення. Але на практиці цей уряд застосовує дві різні політики: щодо т. зв. держав-сателітів та балтійських держав уряд США декларує відновлення суверенних прав цих держав, а щодо народів СРСР застосовує т. зв. політику непередрішення, тобто не визнає демократичного волевиявлення українського народу державними актами від 22 січня 1918-1919 років та існування суверенної Української Народньої Республіки в 1917-1920 рр. Відповідно до цих двох політичних засад діють два, формально взявши, приватні американські комітети — Американський комітет поневолених націй (з радіомовленням «Фрі Юроп») і Американський комітет визволення (з радіомовленням «Ліберті»). Правно мотивується таке становище тим, що «в минулому США дипломатично визнали були сателітні та балтійські держави», чого, наприклад, у випадку України та інших радянських союзних республік не було.

Політика «непередрішення» не викликала б серед нас, українців, більшого занепокоєння, якби на практиці вона не була надуживана т. зв. приватними колами США та однобічно інтерпретована російською еміграцією і якби ми мали ширші та глибші контакти з нашим народом на батьківщині — якби ми мали більше довір'я до його національної свідомості і почуття самобутности; якби сам наш народ мав сьогодні можливість висловитися в цих справах.

Окремо треба нагадати про два проекти, які мали безпосередній стосунок до української справи: поперше, проект опрацювання і видання наукових праць з ділянки найновішої історії України (досі появилися тільки дві праці — «Українська революція» Джона Решетаря і «Український націоналізм, 1939-1945» Джона Армстронга, хоч був запланований цілий ряд таких праць) і, подруге, проект переслухання представників народів СРСР та видання повної збірки відповідних документів т. зв. Конгресовим комітетом Керстена (фактично діяльність цього комітету велася досить фрагментарно і не була найкраще зорганізована; все ж таки видані комітетом збірники свідчень

мають свою безсумнівну вартість — зокрема, якщо мова про російсько-більшовицьке поневолення України та інших народів шляхом мілітарної агресії, про колоніальний статус цих народів, про методи терору та народобивства, стосовані Москвою, і про визвольну боротьбу цих народів проти Росії. Варто відзначити, що в переслуханнях Конгресового комітету Керстена взяло участь понад 300 добровільних свідків з-поміж різних націй СРСР).

Не визнавши по сьогодні факту існування Української Народньої Республіки, уряд США послідовно заперечує також її формальну континуацію у формі накиненої нашому народові Москвою Української РСР. Одним із доказів цього є становище уряду США у справі внесеної в лютому 1953 року конгресменом Лоренсом Смітом резолюції ч. 58 про встановлення дипломатичних взаємин між США і Українською та Білоруською РСР. Державний департамент відкинув цю резолюцію, вказавши при цьому, що створення окремих дипломатичних представництв у Києві та Менську пов'язане з великими коштами; що дипломатичні представництва УРСР та БРСР у Вашингтоні можуть схвилювати американську громадську думку; що таке дипломатичне визнання може скріпити міт про суверенність УРСР та БРСР; що обидві республіки можуть відкинути американську пропозицію, а радянська цензура може таку пропозицію промовчати, і тоді весь пропагандивний ефект такої пропозиції був би втрачений.

Ці аргументи державного департаменту наведено тому, щоб показати, що вони є тільки похідного, а не засадничого значення. Але відповіді такого роду дають Москві тільки додатковий пропагандивний матеріал, що, мовляв, США ні в минулому не визнавали, ні тепер не визнають державних форм України навіть такою мірою, як це зробила Росія, і що США не респектують факту, що Українська РСР є членом-засновником Об'єднаних Націй.

Чергова резолюція в справі дипломатичних взаємин між Вашингтоном і Києвом, внесена конгресменом Фарбштайном у 1959 році, не була навіть розглянена. Ініціатива щодо обох резолюцій вийшла від професора Л. Добрянського, голови УККА. У зв'язку з цим варто нагадати, що резолюція ч. 58 була внесена Л. Смітом у період т. зв. політики визволення, яка, до речі, ніколи реалізована не була.

Описане вище становище державного департаменту США до України в основному збігається з змістом першого листа (від 22 серпня 1961 р.) державного секретаря Діна Раска до конгресмена Говарда Сміта у зв'язку з запропонованою резолюцією про створення Спеціального комітету палати репрезентантів у справах поневолених народів. Цей лист «не відкриває жодної Америки», бо він фактично тільки підтверджує (до речі, в дуже недипломатичній формі і з великою дозою ігноранції) дотеперішнє ставлення уряду США до справи державної самостійности України. При цій нагоді треба нагадати, що майже таке саме ставлення існує також в інших країнах західного світу, доказом чого є, наприклад, відповіді Л. Пірсона, Дж. Діфенбекера і Т.

К. Дагlesa на питання редакції едмонтонського тижневика «Українські вісті», опубліковані в цій газеті в чч. від 12 березня, 2 квітня і 7 травня 1962 року.

Не підлягає найменшому сумніву, що такого роду становище в питанні України не витримує критики і протирічить реальному станови, що, мабуть, розуміють навіть ті кола, які подібне становище концептують чи його підтримують. В наслідок цього немає чіткої лінії в цих урядових колах щодо справи державної самостійности України. Стосовних прикладів можна б навести чимало, але обмежимося тільки кількома.

Щорічне відзначування американським конгресом державного акту України від 22 січня 1918 року і проголошування президентом США «Тижня поневолених народів» напевно не компенсує негування української державности в минулому і тепер, виявленого в листі Д. Раска. Таким чином можна б оспорювати політичне значення обох відзначувань і приймати їх за посунення пропагандивно-морального характеру. Проте існує лист-меморандум до ОН амбасадора Едлея Стівенсона від 25 листопада 1961 р., який являє собою офіційний документ уряду США. В цьому документі Стівенсон стверджує, що «самостійна Українська Республіка була визнана радою народніх комісарів РРФСР у 1917 р. і в тому ж році більшовики встановили в Харкові свою республіку. В липні 1923 р. за допомогою червоної армії була встановлена Українська РСР і, як така, інкорпорована в СРСР». На цьому місці треба також нагадати про заяву колишнього державного секретаря США, Діна Ечісона, який у своїх свідченнях перед Конгресовою комісією для закордонних справ заявив, що радянські правлячі кола наслідують імперіялістичні традиції царської Росії — з тією різницею, що до російської мілітарної потуги вони додають комуністичну конспірацію, підривну психологічну війну і посередню агресію. Він сказав, що «політика загарбань і консолідації імперії, продовжувана Росією 500 останніх років, мають бути стримані».

Сьогодні більше, ніж у 1951 році, стало актуальним для США питання російського колоніалізму — як традиційного, так і нового радянського типу.

*

Перегляньмо принаймні побіжно політичну діяльність української еміграції за післявоєнний період. Оскільки треба буде висловити також критичні думки, які серед нас є дуже непопулярні, належить зазначити, що це робиться без того, щоб когось знецінити чи образити. Адже ми повинні поставити собі мету: знайти спільний, найуспішніший і найправильніший шлях нашої закордонно-політичної діяльности в інтересах визволення українського народу.

Поперше, на внутрішньому відтинку ми не доцінили фактичного укладу політичних сил на еміграції в розрізі трьох існуючих поколінь, природного зрізничкування в політичному мисленні і поділів, що ви-

никають у наслідок територіального походження тощо. Тому ми не зуміли перевести ні об'єднання політичних сил еміграції, ні принаймні координації дій на зовнішньому відтинку. Через брак такої координації не устійнено найдоцільнішого поділу завдань за їхніми вартостями і не зорганізовано відповідних студій. Натомість існували зайва та дрібна конкуренція і нищення будь-якого авторитету. На поверхню політичного життя виходили часто люди випадкові, які поважно спричинилися до поглиблення внутрішніх роздорів, що їх використала внутрішня, прихована ворожа аґентура. Одне з середовищ намагалося змайоризувати цілість нашого життя при допомозі псевдореволюційності свого членства та прихильників, що призвело до примітивізації політичної думки. При цьому згадане середовище на свій лад зінтерпретувало підпільну боротьбу на Україні, а в наслідок цього досить значна частина емігрантського суспільства заперечила саму наявність підпільної збройної боротьби. Цим українські позиції послаблено. На карб старшому поколінню треба поставити факт, що воно не спромоглося на здоровіший підхід до молодшого від нього покоління і, що більше, поставилося деколи до нього крайньо вороже.

На зовнішньо-політичному інформаційному відтинку наші помилки можуть бути частинно виправдані тим, що ми не були підготовані до ведення політичної діяльності — ми не мали ні потрібних зв'язків, ні технічних зв'язків та фондів. Були разучі помилки в концепційному оформленні проблеми українського визволення. В загальному нашу концепцію можна було звести до «орієнтації на третю світову війну», в якій США та їхні західні союзники допоможуть українському народові визволитись остаточно. Війна для більшости з нас була в той час рецептом для визволення, хоч ми залишили за собою повну післявоєнну руїну нашої країни. В таких умовах відновлювались і творилися політичні групи, які вважали себе єдино покликаними відіграти керівну роллю у визволеній Україні.

З виходом із таборів ДП і з поселенням у різних країнах одна частина з нас намагалася переконати офіційні кола США про правильність своїх позицій і про потребу прямого військового наступу на СРСР, при чому аргументація виглядала менше-більше так: 100 мільйонів осіб, належних до народів антибільшовицького блоку, стоять готові, щоб «перемогти 80 мільйонів москалів» (їх називають також «пошехонцями» або «лаптярами»). Друга частина з нас старалася своїми протестаційними акціями викликати серед західних народів співчуття до українського народу, що його нищить Москва штучним голодом, депортаціями, терором та русифікацією.

*

Як уже згадано, в 1953 році дійшло до домовлення про співпрацю між ВО УНРади і АКВ, що було спробою з боку УНРади піти на шлях практичної політики, щоб цим способом добитися політичного визнання. В цій співпраці кола УНРади не відійшли від своїх принци-

пових позицій української визвольної політики; однак співпраця в АКВ на базі «непередрішення» затемнювала ці позиції і давала притоку до гострої, але речевої критики. Ця спроба співпраці виявилася нездоровою для УНРади, і вона в 1961 році формально зірвала домовлення про співпрацю з АКВ. Відкритим залишається питання, чи взагалі постав би АКВ у випадку одноставного українського спротиву, а якщо ні, то на які зміни погодилися б його організатори і яку іншу розв'язку вони прийняли б?

В другій половині 50-их років приходять до послаблення політичної активності української еміграції, на що склалися, на нашу думку, такі причини: припинення підпільної збройної боротьби на Україні; стабілізація міжнародного становища при допомозі «політики стримування» та «мирної коекзистенції»; брак правильного та здорового підходу до теперішнього стану на Україні і нерозуміння боротьби народу легальними засобами; доволі масова втеча емігрантів від зацікавлення політичними справами у приватне життя.

Цей період характеризується не тільки зневірою в себе, але також і зневірою у США, які щораз сильніше обвинувачуються в пасивності та слабості супроти СРСР і у ворожості до справи українського визволення. Цей стан зокрема посилився на тлі вже згаданого листа Д. Раска, який вилив відро холодної води на голови тих, хто вірив (або хотів вірити), що «українська справа у Вашингтоні стоїть добре», і хто впродовж останніх років поширював пропаганду про «великих друзів української справи в урядових колах США». Ми зачасто утворюємо політику з виборчою пропагандою, зачасто робимо політично непродумані кроки. Згадати б, наприклад, недавню подорож шанованого нами політичного діяча на острів Тайван, який на прощання і, мабуть, з чемності до своїх господарів запустив пропагандивний баллон з своїм підписом у... червоний Китай.

Цей період характеризується також посиленням наступом Москви на українську еміграцію. Хоча ця справа нашої теми не стосується, треба підкреслити, що одним із найголовніших аргументів, якими послуговується Москва, є аргумент про безперспективність нашої мети і нашої політичної діяльності.

*

Перейдім до підсумків.

1) Американсько-радянські взаємини:

За вихідну приймаємо, що обидві сторони — як США, так і СРСР — бояться атомової війни і намагаються або відхилити її взагалі, або відкласти до часу, коли один з партнерів матиме повну перевагу в ядровій та протиядровій зброї.

Незалежно від цього обидві сторони послідовно готуються до атомової війни, зокрема на випадок, якщо її не можна буде уникнути. В парі з цим обидві сторони готуються до т. зв. конвенційної війни

(тобто до війни звичними засобами), яка по суті вже ведеться на теренах удару інтересів обох сторін — Куба, В'єтнам, Лаос — при відкритій або прихованій участі обох партнерів.

Для закріплення та поширення теренів свого впливу СРСР послідовно і постійно наступає, змінюючи при цьому тільки тактику. В той же час США в основному займають оборонні позиції, однак не занедбують також підготовки та готовости до головного удару.

В боротьбі проти Москви Вашингтон розраховує на зміни, які на протязі довшого часу можуть послабити СРСР, — наприклад, на неспроможність СРСР витримати перегони в озброєнні, на прихід до голосу в СРСР молодого покоління з новими політичними ідеями, на внутрішні конфлікти в «соціалістичному таборі», на спротив неросійських народів російському централізмові тощо.

Обидві сторони здають собі справу з китайської загрози, тому не можна виключати можливого радянсько-американського зближення, скерованого проти Китаю, зокрема у випадку, коли Китай матиме свою власну атомову зброю і поведе незалежну імперіалістську політику.

За ціну ухилення від атомової війни США можуть піти на далекосяжні поступки супроти СРСР, — очевидно, тільки до меж власної безпеки. Однак США мають мілітарну та економічну перевагу над СРСР, і є дуже мало даних на те, що під цим поглядом СРСР міг би догнати чи перегнати США.

Вважаємо, що основною рушійною силою у світовому конфлікті надалі залишаються і залишаться ідеї індивідуальної та національної свободи і соціальної справедливості.

2) США і українська справа:

Треба нагадати про факт, що політичне мислення американської провідної верстви, в тому числі також урядовців державного департаменту, в питаннях Східної Європи формувалося на базі російської імперіальної історичної школи. На це мислення мали вплив порадики з кіл російської еміграції після першої світової війни і американські науковці російського походження в університетах та дослідних інститутах. В той час ми не мали можливості створити українську історичну та економічну школу, яка принаймні якоюсь мірою могла б неутралізувати російську школу. Сьогодні російська школа має вже закріплені позиції, і нам доводиться важко боротися з нею.

В політиці США українська справа належить до комплексу СРСР і офіційно розглядається в рамках цього комплексу. В урядових колах США досі немає устійненого погляду на українську проблему, доказом чого є різні, часто протилежні становища офіційних кіл. Таке ставлення уряду США до України може тривати ще довго, а зміна може на-

ступити тільки в наслідок вияву народніх сил на Україні. При цьому треба виразно підкреслити, що США не збираються визволити Україну, але і не заперечують її прав на державну незалежність та свободу.

Можна ризикувати погляд, що у своїх плянах перебудови світу США бачать місце України в якомусь ширшому міжнаціональному укладі на Сході Європи, і то разом з Росією — при умові повної демократизації та свободного волевиявлення. Причиною такого становища можуть бути різні великопротіріпні концепції, що вже давно плекаються в англосакському світі.

Треба згадати, що, незалежно від такого чи такого становища США в українській справі, Москва веде на Україні послідовну протиамериканську пропаганду, мовляв, США плянують відновити на Україні капіталістичний лад і хочуть розчленувати її землі, щоб віддати західні області України Польщі, Румунії та Чехо-Словаччині. На жаль, Москві така протиамериканська пропаганда полегшується тим, що при чехо-словацькому відділі радіостанції «Фрі Юроп» ще й досі існує «карпато-руський» підвідділ, де місцевим діалектом ведеться пропаганда за приналежність Закарпатської області до ЧСР. Подібно мається також справа в польському відділі цього радіо, де дуже часто згадуються Львів та Вільна як «польські міста».

3) Наша політика:

Добро України та українського народу повинно бути вихідним пунктом нашої зовнішньо-політичної діяльності. Тому ми повинні поставити на задній плян наші групові амбіції, особисті заслуги, прерогативи та легалітети і чуттєві реакції на власне минуле.

Ми повинні ревізувати наше ставлення до сусідів України і уточнити головного ворога; ми мусимо шукати справжніх друзів тепер та можливих у майбутньому, і то друзів, які керувалися б не емоціями, а власними національними інтересами. Зокрема ми мусимо мати більше довір'я до рідного народу і зрозуміти його рішальну роль у визволенні. Ми повинні служити йому допомогою і своєю працею на шляху до визволення навіть тоді, коли ми не погоджуємося, наприклад, з соціальними прагненнями чи програмами окремих прошарків народу.

Виходячи з таких залогень, наш погляд на атомову війну може бути тільки негативний, — принаймні так довго, поки в умовах миру нашому народові не загрожують повне фізичне знищення або цілковита нівеляція його національної окремішності. Будьмо свідомі того, що атомові війна може принести українському народові таке фізичне знищення та руїну, які важко сьогодні уявити. Ясно, що ми не маємо і не матимемо жодного впливу на виникнення атомової війни; але ми не сміємо сподіватися її, а ще більше не вільно нам пов'язувати з нею надії на наше національне визволення.

Визволення українського народу може прийти тільки з волі і сили самого народу, з його внутрішнього тиску на розчленування СРСР та всього «соціалістичного табору», в спільному фронті боротьби всіх поневолених народів.

Нашим завданням є передусім робити всі зусилля і стосувати всі заходи, щоб українську справу вивести на міжнародній форум і щоб її не трактовано як «внутрішню проблему СРСР». Тому ми повинні спільно працювати для того, щоб державний статус України був визнаний (чи толерований) не тільки в рамках ООН, але також поширений на дипломатичне визнання іншими державами, передусім США. Таке наше становище аж ніяк не означає визнання нами та світом режиму, накиненого Москвою Україні — державного устрою чи уряду УРСР. Таке наше становище не заперечує існування Державного Центру Української Народньої Республіки в екзилі. Адже ми живемо в реальному світі і мусимо думати реальними категоріями. Сьогодні, коли на Заході заперечується навіть існування української нації, ніхто навіть не думає визнавати будь-який екзильний державний центр, хоч одночасно ніхто не має права заборонити існування та діяльність такого роду центрів. Якби колись дійшло до нав'язання дипломатичних взаємин з УРСР, а за якихось міжнародніх обставин — до зрвання таких взаємин з усім східнім блоком, то тоді визнання екзильного центру замість УРСР було б реальніше і легше до переведення.

На цьому місці варто відзначити, що позиція державного департаменту США проти визнання УРСР не є ні переконлива, ні як слід аргументована з пункту бачення міжнароднього права. Поперше, існує багато юридичних актів, які доводять, що США вже визнали існування УРСР де факто. Подруге, існують дипломатичні взаємини між США і сателітними державами, хоч, мабуть, ніхто не має сумнівів щодо їхньої справжньої суверенності чи колоніального характеру. Сателітні держави є тільки де юре суверенними, але на ділі вони поневолені так само, як і Україна, і різниця між ними та Україною (яка де юре є також суверенною) є тільки та, що поневолення сателітів заіснувало щойно після другої світової війни і що перед тим вони посідали дипломатичне визнання США та іншими державами. Згадані відповіді державного департаменту щодо визнання УРСР є таки несерйозні — за винятком аргументу, що уряди УРСР та БРСР зможуть відмовитися від нормальних дипломатичних взаємин з США. Це справедливо може мати місце; але тоді трапиться добра нагода поширити серед українського народу інформацію, якою є «фактична суверенність УРСР» і хто не дозволяє нормальних взаємин між Україною і зовнішнім світом.

Одним з наших обов'язків є вимагати від державного департаменту США ствердження історичного факту існування української держави в 1917-1920 рр. Я особисто переконаний, що державний департамент не повинен би відмовитися від такого ствердження — тим більше, що

американський конгрес, губернатори штатів і значна частина громадської думки США цей факт формально визнає. Треба відзначити, що відновлена в 1917 році українська держава була визнана Росією, що ця держава ніколи не переставала існувати, бо її ніхто не анектував і не приєднував до Росії. Таким чином Україна не є «традиційною частиною Росії», бо сама Росія відмовилася вважати її такою. Україна була примушена відмовитися від частини своїх суверенних прав на користь Союзу РСР, а не на користь Російської РФСР, яка, до речі, також зреклася частини своїх прав. Такий є правовий стан.

Другим нашим обов'язком є домагатися, щоб культурний обмін між США і СРСР був поширений також і на УРСР. Нам повинно залежати на тому, щоб за кордон прибували мистецькі та наукові групи з України, які перед чужим світом виступали б як українські мистці та науковці.

Ми часто презентуємо Україну доволі абстрактно, представляючи її такою, якою вона залишилася в нашому уявленні чи спогадах. Ми забуваємо або не добачаємо, що Україна стала індустріальною країною, хоч її індустрією український народ не користується.

Вести зовнішньо-політичну діяльність без зв'язку з народом, без пізнання його фактичного становища і сили на теперішньому етапі, а також його потенційних можливостей у майбутньому є завданням важким і невдячним. Щоб мати в зовнішньо-політичній праці бодай частинні успіхи, таки потрібен політичний координаційний центр, який мав би підтримку більшості українців у діяспорі і який служив би національним інтересам України та українському народові.

ОЛЕКСАНДЕР КУЛЬЧИЦЬКИЙ: НЕЗНАНИЙ МИТРОПОЛИТ

ПОСТАТЬ МИТРОПОЛИТА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Назвати найбільш відомого з українських князів церкви Андрея Шептицького «незнаним митрополитом» — це словидно парадокс. Але, поминувши вже ту обставину, що парадокси часто містять у собі часткові аспекти істини, можна обороняти з справді логічних позицій ужиття тут епітету «незнаний», якщо гаразд усвідомити собі значення виразів: «відома людина», «незнана людина» і «пізнання людини». «Відома людина» — це людина, про яку всі знають; «знана людина» — це людина, що її знають, що її збагнули, у психологічному розумінні проникнули. Якщо взяти на увагу слова Гете *«Im Innern ist ein Universum außen»*, погляд Парацельса на людину як «мікросмос», схоластичну формулу: *«Individuum est ineffabile»*, формулу несклопності і невимовності внутрішнього змісту індивіда, — то нам зовсім не видається парадоксом говорити про людину тієї міри і того роду, як митрополит Шептицький, як про людину незнану. Особливо, коли взяти на увагу, що йдеться про особовість, яка сміло може претендувати на ренесансове визначення: *«L' uomo universale»*. Про особовість, що мала, безперечно, дуже близький, безпосередній та творчий стосунок до всіх вартостей людської культури, що їх, як відомо, поділив німецький психолог Е. Шпрангер на релігійні, науково-теоретичні, громадсько-соціальні, мистецько-естетичні, політичні, економічні. Про особовість, що пов'язала в собі всі ті вартості, підпорядковуючи їх вартостям найвищим, абсолютним, релігійним у такий спосіб, що, як кажеться в характеристиці митрополита, даній постуляційною комісією для беатифікаційного процесу, він «з людського погляду був геніяльною особовістю, а надприродно — справжньою Божою людиною». Отже у психологічній перспективі йдеться в нашому випадку, згідно з сказаним, про сполуку-синтезу людської геніяльності «*l' uomo universale*» з трансцендентними, позасвітними напрямленостями на святість. Все це — в одній постаті. А «постать», «*Gestalt*», «*configuration*», «форма» — це тут не тільки фізична (хоча й фізична) постать; це, як кажеться у психологічних словниках, «організація, що в ній властивості частин, залежать від цілості». Отже в цій «гештальт-психологічній перспективі» йдеться не тільки про правильне виявлення часткових аспектів людини, але й про схоплення структури, «психічної розчленованості», що стає

цілістю завдяки своїй скерованості на одну головну вартість, довкола якої ієрархічно групуються всі інші. Це, схарактеризоване нами пізнання людини як цілоти, скерованої на здійснювання вартостей (релігійних, теоретичних, соціальних і т. д.), називаємо за психологією розуміння («Ферштегенде Психологі», Е. Шпрангер) — розумінням.

Отже пізнати митрополита в площині психологічного розуміння, про яке ми тут згадали, є завданням, з одного боку, справді нелегким, особливо тоді, коли зважити трудність доступу до розкритих і неопублікованих даностей про митрополита, а, з другого боку, завданням, конечним для нашої еміграції, якщо взяти на увагу, що ця незнана постать є у вільному світі напевно однією з найбільш відомих постатей українства і, як така, найбільше наражена на спотворення нашими противниками. Обставина її незнаності в розумінні, про яке була мова попереду, полегшує дію тенденційної інтерпретації, дозволяє заступити справжній образ постаті її спотворенням у дзеркалі ворожості чи навіть ненависті. Звідси мета нашої статті: протиставити двом спотвореним зображенням митрополита, які випливають з ворожості і ненависті, образ його постаті, сприйнятий очима любови.

МИТРОПОЛИТ У ДЗЕРКАЛІ ШОВІНІСТИЧНОЇ ВОРОЖОСТИ

А. Гертих, польський публіцист, вірний найгіршим традиціям колишнього «Стронніцтва народового», популярніше — «всехполяків», ставить постать митрополита на сторінках місячника «Горизонти» (ч. 59, квітень, 1961, Лондон — Париж — Нью-Йорк) у видноколо націоналістичної всехпольської ворожості і дивиться на неї її очима. На вступі своєї статті «О метрополіце Шептицькім» він стверджує при цьому дуже правильно, що «справа історичної ролі митрополита Шептицького є проблемою великої ваги як в історичній перспективі, так і з точки зору сьогоденної ситуації».

Розв'язка проблеми історичної ролі митрополита, а одночасно, як каже А. Гертих, його «загадкової історії особистої» (стор. 28), наświetлюється в статті аналогіями з біографії іншої людини, М. Грушевського, оскільки і Грушевський, і Шептицький були за автором «знаряддям австрійської політики», «бувши для цієї мети дбайливо дібраними» і «напрямленими на виконання завдань, що їм були визначені». «Це не означає», — пише Гертих, — «що вони не взяли на себе цього завдання з захопленням і не виконували його все життя з відданістю та уподобанням, навіть тоді, коли вже не було австрійського уряду» (стор.29). А завдання їм було визначене таке: «Австрія бажала відірвати Україну від Росії і з'єднати її з Східньою Галичиною в одну пов'язану з монархією Габсбургів державу». Логічним висновком з плану створити окрему українську державу було відірвати православу церкву на Україні від церкви російської, отже створити «окрему національну церкву» (стор. 33). Так стає авторові ясно, чому Шептицький, будучи поляком і членом католицької церкви, став греко-католиком, архієпископом-митрополитом, кандидатом на патріар-

ха і «головою національної української церкви, що ще не існувала (?) і мусіла бути створена» (стор. 28). Для автора немає ніякого сумніву, пощо граф Шептицький вступив до Василіянського чину: він зауважує, що вже в час його послушництва «його товариші мали звичку називати його патріярхом».

Перейшовши від діяльності митрополита до характеристики його постаті, автор змальовує її найчорнішими барвами. Він не вагається твердити, що митрополитові треба зробити закид «браку чесности» («брак жетельности») в дуже важливій ділянці, а саме — в його ставленні до Польщі, супроти якої «був він в однаковій мірі і ворогом, і зрадником», закидає митрополитові, що той «не був добрим пастирем», що його ставлення не були «свобідні від закидів не тільки церковно-політичних, але й моральної натури». Деякі, самі з себе не досить ясні зауваження автора набирають далі повної однозначности. Наприклад, автор пише: «Чи велику ролю відіграли в митрополита Шептицького гордіня і ненависть? Не знаю, бо не маю доступу до біографічних даностей, що кинули б ясніше світло у глибину його душі». Але, коли зважити, що автор попередньо написав про мотиви вступу графа Шептицького до Василіянського чину, то стає ясно, що запитання автора має характер чисто риторичний.

На щастя, для кожної неупередженої людини, а особливо для психолога, очевидно, що характеристика кидає куди більше світло на характеризуючого, ніж на характеризованого. А. Гертх в іншій своїй статті («Поміж мовчанкою і відповіддю», «Горизонти», лютий, 1961) дає вираз своєму гордовито-ненависницькому ставленню до українського народу вигуком: «Цетерум ценсео — український народ не існує» (стор. 18); бо навіть сама ідея визволення українського народу була за автором тільки «масонською вигадкою», а сила українського руху в Польщі була в значній мірі «результатом штучної годівлі як з боку австрійського уряду, так і польського санаційного табору». (До речі, найкращим прикладом «годовлі», про яку говорить автор, може послужити відома пацифікація на наших землях). На наш погляд, закид митрополитові «гордині», «ворожости» і «ненависті» є з психологічної точки зору просто «проекцією» в ласної ображеної гордині «вшехпольської групи», яка, одержима ідеєю надвартости «польської моцарствосьці», не може подарувати нібито польському графові Шептицькому, що він вибрав не блискучу і погубну оману тієї «моцарствосьці», а служіння українській правді, справу направлення історичної кривди, заподіяної українцям.

Проте, не зважаючи на потугу чинників проєкції, які штовхають автора в напрямку очорнення митрополита, променювання з його істоти чогось «іншого», «позасвітнього», не тільки не годиться з попередньою характеристикою, але їй протиставиться, і це примушує автора в суперечності з самим собою сказати: «Ким по суті він був? Стримаймося від поспішних підозрінь, що він був політиком, який послуговувався церквою для політичної мети».

«Його побожність і релігійна ревність є надто безспірні, щоб можна було сумніватися в тому, що головною спонукою його діяльності був спертий на помилкові засновки релігійний мотив» (стор. 45). Обставина, що автор вважав за можливе й потрібне, після своїх попередніх коментарів до дій та життя митрополита і своїх негативних оцінок його характеру, поставити згадане запитання і дати на нього відповідь, не згідну з попередньо ним сказаним, ґрунтовно послаблює силу його закидів — і виявляє конечність визначити справжню постать митрополита. Психологічна проблема справжньої постаті «незаного митрополита» не втратила (як свідчить запитання автора: «Ким по суті він був?») нічого з свого значення, навіть у кривому дзеркалі шовіністичної ворожості, яке викривляє одні вартості, а другі відображує правильно. Не втратить вона і в дзеркалі комуністичної ненависти, що перетворює вартості в їх діалектичні заперечення, в їх антитези, анти-вартості.

МИТРОПОЛИТ У ДЗЕРКАЛІ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ НЕНАВИСТИ

Більшовицьке ставлення до постаті митрополита передбачити легко; воно визначене, як і всі інші більшовицькі ставлення, марксистсько-ленінським світоглядом, передусім діалектично радикального антитезою, поміж «гомо советікус» і «гомо релігіозус». Ця антитеза виявляє, як автор цих рядків мав змогу довести в праці «Homo religiosus und homo sovieticus» («Sowjetstudien», 1958, Мюнхен), радикальну протиставність советської людини, екстравертивної в розумінні Юнга, тобто скерованої на світ і дію, активної і агресивної, і людини релігійної, інтровертивної, скерованої до себе самої, контемплативної і харитативної. Французький соціолог Жан Лякруа довів у зв'язку з цими проблемами, що в марксистсько-ленінській антирелігійності йдеться не про розумовий атеїзм, а про почуттєво-пристрастний антирелігізм. Антитеїзм «не є твором самого розуму, він охоплює цілу людину, з площини спекуляції він перейшов на площину дії» — розуміється, дії нищівної.

Якість цієї дії визначена самим поняттям діалектики, що розглядає «кожну річ, як твердження, виникле з заперечення», при чому «діалектичне заперечення означає знищення», є властиво тільки «скороченням способом мовлення про знищення».

Діалектичне заперечення релігійної людини не спинається інколи навіть перед ворітьми смерті, як це є у випадку митрополита, коли треба знищити небезпечну легенду. Ясно, що психологічною пружиною і психологічним супровідним станом нищівних дій, скерованих на історичну минувшину, може бути тільки **на с н а г а н е н а в и с т и**, і зрозуміло, що, якщо йдеться про нищення легенд, найвідповіднішою зброєю марксистсько-ленінського арсеналу є т. зв. «демистифікація», «демаскування». Відомо, що марксистська демистифікація має за завдання виявляти, що «духові вартості надстроїтури», традиційної культури, напр., релігія і мораль, є на ділі середниками для збереження клясового панування, засобами клясової боротьби, «димовими засло-

нами», які прикривають стратегічні позиції ворога і його дії на бойовищі історичної дійсності.

У випадку митрополита завдання «демаскування» його постаті довірено лавреатові сталінської літературної нагороди за 1952 рік, Леонідові Беляєву, який, як воєнний кореспондент у 1944 році, довгий час перебував у Львові і видав там у 1960 р. книжку «Разоблачения» («Книжно-журнальное издательство, Львов, 1960»). Писана вона дуже для завдань «демистифікації» придатною методом перемішування повістевих, наскрізь фантазійних та сенсаційних мотивів і нібито репортажних матеріалів. Для зміцнення враження правдивості автор у вступній примітці говорить про «збірник, що в його основу ввійшли документальні факти». Ці факти включені в нариси і повісті: «Це було у Львові» (головною особою тут є проф. Оберлендер), «Слідами зниклих гарнізонів» (про італійські відділи в німецькій армії після упадку Муссоліні), «Світло в темряві» (історія львівського гетта) і врешті кіноповість «Іванна», що є памфлетом проти митрополита Шептицького. Елементи, кваліфіковані Беляєвим як репортажні матеріали, мають, очевидно, надати вигляду правди мотивам повістєвого характеру, які, коли це треба, переходять у пропагандивні вигадки. Що вістря марксистсько-ленінської «демистифікації» звертається проти особи митрополита, виразно видно вже з перших картин кіносценарія.

«Осінній вітер шугає сизими узгір'ями старовинного Львова і дує з такою міццю, немов би намагався розхитати його старі вежі і дзвіниці. Вітер лопоче міцним полотнищем червоного прапора, зовсім недавно піднятого на щоглі львівського ратуша, що його бережуть, як у давнину, горді кам'яні леви».

Виникає напис:

«Все те, що ви бачите, підтверджується діяльністю греко-католицької церкви в роки великого народнього нещастя фашистської окупації України».

Виття осіннього вітру зливається з звуками протяжного церковного співу. На фоні жалобної мелодії виникає напис:

«В останню осінь великої війни за батьківщину радянський Львів, недавно визволений від гітлерівських окупантів, побачив на своїх вулицях померлого митрополита греко-католицької церкви, графа Шептицького. Близько півсторіччя він безперервно засідав на митрополичому престолі. Українські націоналісти і клерикали з однаковим захопленням оточували його особу легендами».

«Бачимо в труні, засипаній хризантемами, велике, розумне лице покійного графа Шептицького, обрамоване сивою, розлогою бородою» (стор. 173).

Проходять у жалобному поході «Христові жовніри, капеляни і мітрати, архипресвітери і прелати»... «Крокують виховники шпівнів, що їх впродовж півсторіччя навчав цього мистецтва той, якого всі вони впровадять у могилу» (стор. 174).

Піднявшись навшипиньки, дівчина в юрбі глядачів намагається про-

читати напис на стрічці вінка, що його несуть дві черниці, і запитує, кого ховають. Серед публіки відповідає глухо на це запитання якийсь старий чоловік: «Ховають убивника!» Схвильований, він хапається за серце і заточується. Підтриманий своїм сусідом у натовпі, що виглядає на старого залізничника, і виведений ним з юрби в Єзуїтський парк, старий чоловік, як пізніше дізнаємося, священник Теодозій Ставничий, оповідає, присівши на лавці, трагічну історію своєї дочки Іванни.

Іванні Ставничій, похресниці митрополита, відмовлено у прийнятті до університету ім. Івана Франка, наслідком, як вона думає, її походження з священничої родини, а фактично — наслідком інтриг її судженого, вихованця і улюбленця митрополита Шептицького, а одночасно члена організації українських націоналістів, Романа Герети і його приятеля Дмитра Каблака, який, як український саботажник, став секретарем Львівського університету. Озлоблена сповидною несправедливістю радянської влади, Іванна необережними виступами проти радянських порядків у приязності квартирантів на плебанії, більшовицьких офіцерів Журженка і Зубаря, дає своєму судженому Гереті привід до нової інтриги, — бо справа її неприйняття в університет завдяки інтервенції капітана Журженка виявляється як зловживання з боку секретаря Каблака. Налякавши Іванну небезпекою ув'язнення і затаївши від неї, що постанову про неприйняття до університету змінено, Герета, за згодою митрополита Шептицького, приміщує її, переодягнувши в рясу, в монастирі василіянок, щоб, мовляв, урятувати її від арешту.

По приході німецьких військ Іванна бере участь із василіянками і добродійним комітетом українських жінок у роздачі молитовників голодним радянським полоненим, між якими знаходиться поранений українськими саботажниками, колишній її квартирант капітан Журженко. Вона стає випадковим свідком кривавої розправи нацистів з євреями львівського гетта. Все це спричиняється до того, що вона помалу починає міняти свої погляди. На пропозицію своєї давньої приятельки, що вже стала комуністкою, Іванна погоджується (треба думати, не без симпатії до капітана Журженка) допомогти втекти з табору своєму колишньому квартирантові і його товаришам. За золотий перстень, що його Іванна отримала від митрополита, як його похресниця, вона купує на чорному ринку кільканадцять ножиць, що їх при найближчих відвідинах табору полонених передає капітанові Журженко в пакеті з молитовниками.

Втеча групі полонених вдається. Завдяки підтримці львівських давніх комуністів вони знаходять сховище в підземеллях Львова, в каналах Полтви. До групи приєднується Іванна, яка від своєї приятельки-комуністки довідується, що було причиною неприйняття її до університету.

Перстень знаходить на чорному ринку українська поліція і передає святоюрській консисторії, яка кличе батька Іванни перед себе і

приневолене його засобами морального примусу сказати, що він дістав від Іванни листа з повідомленням про її перебування в «добрих людей» — серед членів комуністичного підпілля. Дізнавшись про все, митрополит домагається від отця Ставничого зробити все можливе для повернення Іванни додому. Іванну, яка з'являється, діставши від батька листа, на побачення з останнім, арештують гестапівці і виводять.

«І от там, на горі, — каже отець Ставничий до незнайомого, що сидить біля нього на лавці в парку, — де перестало битися серце моєї дорогої Іванни, я пообіцяв майорові Журженкові написати про все те, що вам щойно розповів. Нехай усі люди знають, що творилося на Святоюрській горі в ті дні, коли українська земля обливалася кров'ю».

«Це буде цікаво», — спокійно говорить залізничник. Раптом у його руках блищить при світлі газової ліхтарні стилет, він уже замахнувся... але вбивцю затримують міцні руки Садаклія (так називається в кіноповісті «ідеальний» енкаведист, який прислухався в кущах до розмови).

«Добрий вечір, монсиньйоре», — супокійно каже Садаклій.

«Монсиньйор? — нічого не розуміючи, розгублено запитує Ставничий.

«Ваш колишній колега», — докидає Садаклій.

Але не в долі Іванни полягає основне пропагандивне значення кіноповісті, що її сенсаційним зворотом, напр., кінцевій сцені схоплення на гарячому вчинку агента і диверсанта, ватиканського монсиньйора не повірять, мабуть, і дещо розсудніші радянські глядачі. Вістря «разоблачення» за марксистсько-ленінським рецептом — у кількох сценах, що ставлять нам перед очі самого митрополита. Бачимо його, напр., у розмові з шефом гітлерівської розвідки, адміралом Вільгельмом Канарісом, в одній із залей митрополичої палати. Митрополит каже: «Коли я погодився помагати панові Дітцові, я керувався нашими спільними цілями боротьби з комунізмом. Чи ж вам не відомо, що в 1936 р., коли „народний“ фронт міг проковтнути цілі держави, я один з перших виступив проти нього! Моє остереження проти комунізму читали з амбон в усіх церквах Галичини. Я переконував людей, щоб не слухали комуністів, які лякають людей фашизмом. Чому пан Дітц не схотів послухати моїх порад і не поводитьсь так, щоб не кинути тіні на мою церкву? Чому не можна було вивезти цю вперту дівчину Іванну? Кому потрібно було карати її тут, у Львові? Зрозумійте, що це глупо, в найвищій мірі глупо! Треба працювати тонко, а не обурювати проти себе людей!»

«Два поверхи нижче, в пивницях капітули я ховаю від вас кількох відомих, достойних євреїв міста. Ховаю з повним почуттям відповідальності і прохаю німецьку владу не перешкоджати мені робити це. Чому я рішився на такий крок? При найменшій зміні політичної ситуації вони, мої євреї, охоче потвердять, що я, митрополит Андрей

Шептицький, князь греко-католицької церкви, був добрий для іновірців. Таке ніколи не забувається. Вони розкажуть тисячам, що я давав їм їсти та пити тоді, коли ви їх тисячами нищили. А все це сума суммарум ще більше зміцнить в очах населення авторитет моєї церкви з її шляхетністю та справедливістю» (стор. 283).

У підході Беляєва до постаті митрополита з виїнятовою яскравістю знаходить свій вираз та форма демаскування, «разоблачення», що обертається в щось більше. А саме — в огидно клеветницьку інтерпретацію всіх вартостей святости і добра, тим «осоружніших», що до них додається облудливість, фальшива маска, що її здерти має своїм завданням марксистсько-ленінське «разоблачение». В більшовицькій концепції постать митрополита, духового провідника Західної України (авторові відомо, що у свідомості народу він — «український Мойсей»), зводиться до надхненника співдії українського націоналізму та нацистського фашизму, до довголітнього співробітника нацистських політичних плянів і співпричинника їх політичних починів, отже до особи, співвідповідальної за нацистські звірства. Що більше, митрополит готовий дію кривди і зла продовжувати і в майбутньому. Під кінець розмови Канаріс каже Шептицькому:

— А молодь — у ліси, у бандерівські відділи! Якщо ми на якийсь час звідси підемо, нам буде потрібна на задах радянських військ наша спільна п'ята колона!

— Ви поважно думаєте сюди повернутися? — запитливо заглядаючи в очі Канарісові, питає Шептицький.

— У боротьбі проти комунізму в Німеччині можуть появилися такі партнери, що їх існування ваша ексцеленція тепер і не підозріває, — натякаючи, очевидячки, на ОПАП, відповідає Канаріс.

Український читач у вільному світі з цієї кіноповісти-пасквіля, очевидним завданням якого є вбити легенду постаті митрополита, як Мойсея українського народу, може зробити тільки такий висновок: нашим обов'язком є протиставити ненависницьким спотворенням постаті митрополита її правду, побачену в дзеркалі любови.

МИТРОПОЛИТ У ДЗЕРКАЛІ ЛЮБОВИ

а) Любов і характерологічне пізнання людини

Коли мова про постать митрополита в дзеркалі любови, то приходять особливо на пам'ять двоє відомих нам авторів. Один із них — французький священник Кирило Королевський (псевдонім), що, будучи дослідником історичних архівів Ватикану з рамени митрополита в Римі і його довголітнім кореспондентом у церковних справах, залишив нам велику (на 600 стор. машинопису), ще не видану біографію митрополита у французькій мові. Другим автором є о. д-р Іван Гриньох, що недавно видав книжку «Слуга Божий Андрей — благовісник єдності» (Мюнхен, 1961). Обидва твори сповнені подивом, відданістю, пошаною, тобто почуттями, що кореняться у справжній любові до особи митрополита. Твір о. К. Королевського зводить до абсурду погляди

Гертиха і духом диявольської злоби продиктовані вигадки Беляєва. Не можемо, на жаль, говорити ширше про цей, ще не виданий твір, що є свідченням неутрального, бо французького, автора. Обмежимося у нашій статті тільки обговоренням книжки д-ра Гриньоха.

Але спершу ми повинні зайняти становище до однієї методологічної проблеми, що виринає у зв'язку з обома творами. Ми повинні принаймні затеркнути стосунок любови до пізнаваного і об'єктивність та правильність його відображення в цім разі, — оскільки попередньо говорилося про тенденційність пізнання під впливом ворожості і ненависти. Проблемою ролі любови до пізнаваного у пізнанні займався останньо у властивий йому вникливий спосіб німецький феноменолог Макс Шеллер. Його погляд можна вважати розгорненням думки Геге: «Пізнається тільки те, що люблять, і чим глибше і повніше має бути щонебудь пізнане, тим міцнішою, потужнішою і живішою має бути любов».

б) Структура книжки о. д-ра Гриньоха

Образ митрополита в книжці о. д-ра Гриньоха «Слуга Божий Андрей — благовісник єдності» в основному, як видно вже з заголовку, згідний з зображенням митрополита в книзі о. Королевського «Митрополит — спонукач єдності», оскільки вісью обох концепцій є митрополит у своєму ставленні до проблеми з'єднання церков. Однак книжка о. д-ра Гриньоха має цілком відмінний підхід та іншу структуру. Автор не хоче відтворити постать митрополита біографічним викладом, його «приваблювало щось інше, а саме — мислення, думки митрополита» (стор. 94). Присвятивши увагу різним ділянкам духового світу митрополита, о. д-р Гриньох дав нарис суспільно-політичних його поглядів у нарисі «І поліс пневматіке», фрагменти його богословських думок — у нарисі «З богословського мислення Андрея Шептицького», а в розвідці у трьох частинах про «митрополита як благовісника єдності» в автора перехрещується богословська і політично-суспільна проблематика. Своєму представленню різних аспектів світогляду автор передподав короткий, але дуже цікавий нарис про духове «я» митрополита, і цей нарис у деякій мірі творить введення в його духовий світ і своїм характерологічним підходом, безперечно, має безпосередній стосунок до психологічної проблеми, яка нас передусім у цій студії цікавить, — до проблеми постаті Андрея Шептицького. В інших нарисах книжки цей стосунок більш посередній, а проте він виразний. Розгляд ідей митрополита о. д-р Гриньох подає в той спосіб, що представлені аспекти світу ідей митрополита, з одного боку, цінні самі з себе, як погляди вищого духа, а, з другого, цінні як «тести», як «прояви», як «ставлення» «духової істоти» митрополита (про яку говорить автор у першому своєму нарисі) до тих чи інших справ людського життя, до тих чи інших відгуків дійсності. Старатимемося у дальшому показати, що даності о. д-ра Гриньоха, як «тести», «спроби і прояви» ставлень, ми сказали б, як «свідчення» про духовість митропо-

лита, є вкладом у розв'язку психологічної проблеми постаті Андрея Шептицького.

в) Духове «я» митрополита

В нарисі «Його я» йдеться, якщо дозволимо собі на психологічну інтерпретацію, про те духове «я», про ту «людську духову сутність», що її, як центральний і остаточний чинник людської особовости, філософи (Шопенгауер) і психологи (Юнг) визначали як *selbst*, як *Fünklein* (Jakob Böhme) і яка, розгортаючись у різних проявах особовости в процесі «індивідуації» (Юнг), рішає про своєрідність людини.

Вихідну точку для нарису про «я» митрополита дала авторові, мабуть, мало відома подія з його життя в перші дні другої світової війни. Митрополит запросив тоді до себе львівських священників на засідання. Яке ж було їх здивування, що межувало майже з розчаруванням, коли митрополит, привітавши їх своєю приязною усмішкою і попросивши зайняти місця, розкрив перед собою стару книгу і почав читати спокійним голосом текст, в якому не було ані згадки про воєнні події! Перед митрополитом лежала праця Платона. Митрополит перегортав її сторінки, прочитував окремі місця в грецькому оригіналі, перекладав їх на українську мову і пояснював. В них Платон викладав свій погляд на безсмертність людської душі...

Коментуючи цей епізод, як один із виявів духового «я» митрополита, автор кількакратно говорить про це «я» як «і н ш е». Ця «і н ш і с т ь», що робила його «великим і небуденним», це «невідоме щось» в істоті митрополита діяло на оточення дуже міцно і дуже своєрідно. «В духовому „я” митрополита, — пише автор, — зустрічаємо і таке, що на людську масу чи деякі її частини в перший момент діяло вражаюче, несподівано, засакауюче, дивно, а інколи чужо» (стор. 18). Не маємо місця на належне розвинення психологічної інтерпретації цього помічення, але мимохідь згадаємо про відому психологам аналізу враження святости за психологічною студією Людвіка Отто «*Das Heilige*». В переживанні сторкнення з незглибною трансценденцією святости Л. Отто вирізняє феноменологічно в переживанні наявність «містеріум тремendum», якому в людській душі відповідає «тремор», дрижання, острах, далі «мірум» чи «мірабіле» (якому в людській душі відповідає «ступор», остовпіння), відтак «фасцінозум», «асpekt чарівного притягання чудесного», а також «аугустум», наявність джерела повсякчасних вартостей. Помічення о. д-ра Гриньоха щодо діяння митрополита на довкілля вказують на згадану¹ нами площину психологічної аналізу «іншости», що до неї треба б віднести, якщо йдеться про «фасцінозум» у постаті митрополита, подане в ювілейному збірнику «Богословія» монсіньйором д'Ербіні оповідання, як схвильований студентський натовп католицького університету в Лювені появився в присутності митрополита перед кардиналом Мерсьє, жадаючи негайного відкликання ректора, що з нього молодь була невдоволена. По кількох хвилинах розмови з митрополитом заспокоєна молодь почала ви-

гукувати: «Нехай він буде нашим ректором, нехай живе новий ректор! Це ректор, якого нам треба!» Студенти відтак відпроварили митрополита на двірець і аж до години від'їзду, як пише монсиньйор д'Ербіні, довго оплескували митрополита, що видався їм «ангелом миру».

До цієї незрозумілої, немов надземної «іншости» митрополита, до якої можна б застосувати слова св. Августина: «*Valde aliud ab istis omnibus*», треба також віднести неоднократно підкреслену автором властивість духового «я» митрополита «бачити глибше і дальше» (стор. 19), дар немов пророчої візії, який виявився в реколекційних науках митрополита з 1927 року, під час яких митрополит заповів, що «недалекий уже час, коли більшовизм залле Європу», — а також багатократні і дуже конкретні передбачення великої хвилини сучасного екуменізму, — не як здійснення єдності, а як прагнення цієї єдності і потужне до неї змагання. Ще в 1939 р., в журналі «*Der christliche Osten*» митрополит заповів «близькість хвилини великого руху за єдність церкви».

г) Богословське мислення митрополита у зв'язку з релігійними і теоретичними ставленнями і вартостями його психічної структури

В нарисі про богословське мислення митрополита автор зауважує, що, хоча митрополит і не залишив ніякого суцільного богословського твору, проте «його думки можна зібрати разом, як малі мозаїкові камінці, і з них збудувати цілий богословський утвір». З богословських проблем, заторкнених митрополитом, автор вибрав тільки одну, зате центральну і основну, тайну св. Тройці, що нею митрополит особливо займався. Богословське мислення митрополита саме тут незвичайно характеристичне як для його ставлень релігійних і теоретичних, так і для їх взаємного зв'язку.

Абсолютний примат релігійних вартостей митрополит підкреслює з незвичайною силою. Автор наводить наступні слова митрополита: «Ми особливо старалися про те, щоби, наскільки це можливе, виразно і рельєфно прийшов до належного значення принцип, що його я хотів би назвати „теоцентризмом“, — у такому розумінні, що насамперед думаємо про Бога, про Його права, про Його справи, а одночасно майже забуваємо про нас... неначе б нас взагалі не було». Не можна краще висловити абсолютної першости релігійних вартостей в ієрархії всіх вартостей, як вказати, що, думаючи про Бога, ми повинні забути про все інше, неначе б нас на світі не існувало.

Забуття про нас самих полегшує зглиблення тайни св. Тройці, полегшує пізнання Бога. Отже цінність теоретичних вартостей, після першости вартостей релігійних, цілком збережена. Пізнання йде при цьому клясичним шляхом раціонального, схоластичного мислення західного богослов'я: «духові митрополита не було чуже західне богословське мислення», — пише автор (стор. 58). З другого боку, митрополит залишився у своєму богословському мисленні вірним східній

церковній ментальності і традиціям, «опим скеруванням до Божого» (стор. 62), що відоме в східній богословії як прямування до свого роду богобачення (теорія), яке не мусить бути містицизмом, але є змаганням християнського ума до того, щоб з поміткою надприродного Божого світла збагнути і пізнати Божу таємницю не тільки раціональними, а й інтуїтивними засобами пізнання.

Признання конечності поширити тільки раціональне пізнання не означає ніякого недовір'я до пізнання раціонального. О. д-р Гриньох, ствердивши, що митрополит Андрей «апробує знання», навів такі слова з звернення митрополита до української молоді: «Горнетесь до всякого роду шкіл, користаючи з того, що навчання безплатне; добре робите, що дбаєте про освіту і знання, бож після християнської праведности та Божої Благодаті знання є найбільшою силою, якою людина може розпоряджати».

Для доповнення наших міркувань про місце і вартість теоретичних ставлень у психіці митрополита важливо навести дуже правильне зауваження о. д-ра Гриньоха, що в ньому йдеться про якісність мислення митрополита. Автор пише: «Зауважуємо ще одну характеристичну нотку думок митрополита. Назву цю нотку видження всіх фактів у світі у тісній єдності і пов'язанні, а не в відірванні; цілість у вселенському масштабі, тобто цілість з її основними елементами — Творцем-Богом, вселенною, людиною; цілість, з якої не можна вирвати жодного деталю, визначають стиль мислення митрополита. В цій цілості Теос, космос, антропос зв'язані з собою, і все, що в цій цілості відбувається, колинебудь відбувалося чи буде відбуватися, замикається в цьому визначеному колі: від Бога і до Бога» (стор. 105). Для психолога ясно, що йдеться тут про якісність теоретично-пізнавчих ставлень митрополита, про стиль його мислення, визначеного стосунком до ідеї одночасно і старої, бо вона є вже в грецькій філософії, і наскрізь новочасної, оскільки вона лягла в основу сучасного, особливо гуманістичного мислення: до ідеї цілості. Вплив цієї скерованости на цілість проявляється на всіх ділянках теоретичної і практичної діяльності митрополита, особливо, як побачимо в нарисі «Поліс пневматіке», в ділянці соціальних і політичних вартостей.

г) «Поліс пневматіке» — соціальні та політичні вартості і ставлення у зв'язку з психічною структурою митрополита

Нарис про «Поліс пневматіке» має прямий стосунок саме до вартостей і ставлень суспільних і політичних, підпорядкованих, як звичайно в митрополита, вартостям релігійним.

Основою для написання нарису послужило сконфісковане німецькою владою послання митрополита з 1941 р., яке, як пише автор, «могло б становити джерело детальних студій для спеціалістів соціальних, національно-економічних і політичних наук». Митрополит «говорить там про такі речі, як держава, державне будівництво, влада,

форма правління», не для чисто теоретичних міркувань, але тому, що «цього вимагає від нього його розуміння Христової Церкви». Ствердивши на вступі, що «ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна хата-батьківщина (на примірницю, призначеному для архівів Ватикану, зазначено рукою митрополита: «Писано так, щоб уникнути конфіскації»); очевидно, йдеться про національну державу), — митрополит відразу ж закликає все духівництво «працювати якнайправильніше над тим, щоби по наших силах спричинитися до здійснення цього ідеалу». Отже митрополитові йдеться, як пише о. д-р Гриньох, про «здійснення християнського післанництва в державному будівництві» (стор. 38). Розглядаючи поняття та християнські принципи, що стосуються до суверенного проводу, митрополит визначає в наскрізь християнському дусі поняття влади, як «служіння». Звідси і заголовок нарису в автора: «Християнською душею вивінувана держава», «поліс пневматіке», як цілковите протівенство до «поліс саркіке», до сучасної держави, що в ній (додамо від себе) християнську душу держави заступлено «державним апаратом» для «координації інтересів громадянства» або в гіршому випадку — для «тріумфу комунізму».

Для проблеми постаті митрополита аспект його світогляду в суспільно-політичному секторі містить навіть у цих найкоротших нагяках багато цінного. Передовсім, демістифікуючи демістифікаторів в роді Гертиха чи Беляєва, він визначає справжнє місце політичних ставлень у світогляді митрополита. Суспільні і політичні ставлення митрополит розглядає не тільки як вроджені і природні для людини; вони виникають одночасно з належного розуміння науки Христової Церкви, що, як пише, коментуючи митрополита о. д-р Гриньох, «складається з живих на даному просторі живучих вірних, які, крім свого освячення і скерування у вічність, мають тут, на своєму цьогочасному етапі життя здійснити дуже конкретні завдання». З сказаного випливає, що повинен існувати, як митрополит пише деінде, «християнський патріотизм», «піднесений на рівень християнської чесноти». Його притаманністю є те, що «він не тільки не дозволяє ненавидіти другий народ», але, будучи концепцією служіння, прямо «вимагає пошани і помочі для других народів, їх культури, їх окремішности, збереження їх історичних традицій». «Наш християнський патріотизм», за словами митрополита, «в тому одному, що свій народ, народ український любимо християнською любов'ю більше, ніж інші народи, та готові за нього віддати працю всього життя і саме життя». Отже патріотизм виникає не тільки з біологічно-суспільних природних даностей, а і з християнської свідомости. Дозволимо на цьому місці підкреслити деінде митрополитом висловлену думку, що патріотизм у християнській формі тим інтенсивніший, чим більша кривда діється батьківщині. Думка про християнське джерело патріотизму, до речі, гарно розвинена в біографії митрополита пера о. Королевського. З сказаного дуже виразно випливає, що в ієрархії вартостей

самі по собі для світовідчуження митрополита дуже характеристичні вартості суспільні і політичні є підпорядковані цілковито вартостям абсолютним, релігійним, з яких вони в певній мірі виникають і які творять суть його духової істоти, оскільки митрополит сам про себе каже, що «наукою Христовою він перейнятий сто разів більше з власного переконання, ніж з уряду». Таким чином справжня постать митрополита прямо відгороджується від ненависницьких спотворень Гертиха і Беляєва.

д) Ідея з'єдинення церкви у своєму стосунку до релігійних, теоретичних та соціальних вартостей і ставлень.

Ідея з'єдинення церкви, що її о. Королевський слушно вважає віссю мислення і дії митрополита і про яку о. д-р Гриньох каже, що «шлях життя митрополита стояв неначе під її містичним впливом і дією її динаміки», — являє собою місце перехрещення релігійних, соціальних і теоретично пізнавальних ставлень митрополита. Очевидно, що абсолютний примат належить, як це звичайно буває в митрополита, до релігійного чинника в цій ідеї, і тому, всупереч твердженням майбутніх своїх противників такого роду, як Гертих чи Беляєв, митрополит виразно стверджує, що «з'єдинення не є ніякою політикою», бо «релігія є справою з Богом», і тому «релігію треба брати за релігію». Ідею з'єдинення митрополит виводить з самого післанництва Христа. «Ціль Христа — з'єдинити ціле людство у своїй Церкві», — говорить митрополит. Але ця наскрізь релігійна ідея має свій соціальний і політичний аспект. Релігійний характер ідеї з'єдинення не означає, що вона не має своїх далекосяжних суспільних і навіть політичних вислідів, бо вона остається у зв'язку з конкретним життям людства, що його має об'єднати. В чому однак цей зв'язок полягає, це являє собою теоретичний бік ідеї з'єдинення, докладно митрополитом опрацьований, і ним ми поцікавимось в першу чергу. Саме тут виступить дуже виразно підкреслений о. д-ром Гриньохом стиль мислення митрополита, скерованість його теоретично-пізнавальних ставлень на цілість, на розглядання кожної окремої проблеми на фоні цілоти, до якої вона належить.

Ідея з'єдинення в кожній церкві і в кожного народу виступає на фоні тієї цілоти, що нею є духовість даного народу, і тому митрополит, як каже о. д-р Гриньох, «не вдовольняючись різними акцесуарними поясненнями», «шукає джерела розходження глибше, а саме — у двох духовостях Заходу і Сходу, духовостях, які на Заході і Сході пішли різними шляхами розвитку». Відповідно до цих двох різних шляхів і з позиції двох різних духовостей, «можна на Христову Церкву глядіти, як на юридичне тіло з її для громади потрібним проводом. При цьому бачиться передусім те, що має прямий зв'язок з зовнішньою соціальною структурою церкви. Але можна глядіти на церкву також з цілком іншої точки зору — поставити в осе-

редку розважання і на першому пляні освячуючу благодать, яка єднає всіх вірних церкви з Христом. Обидва ці аспекти самі собою цілком виправдані. Обидва вони належать до повного змісту поняття церкви, в якій знаходиться їх синтеза. Католики хочуть бачити радше горизонтальну сторінку церкви. Православні — вертикальну... Зовнішня соціальна квантативна властивість церкви є для православних без більшого значення» (стор. 116).

Коментуючи, о. д-р Гриньох пише: «Універсальний ум митрополита одну і другу думку вважає правильною, але неповною: церква звернена благодаттю вертикально до неба, але вона ще небом не є, вона є його переддверям, і тому у вертикальному напрямі вона таки стоїть на реальній землі, на якій доводиться жити членам церкви, жити, працювати в поті чола, творити все нові вартості, мислити, ладнати взаємини між собою; без цього небо годі осягнути» (стор. 117).

Об'єднання католицької і православної церкви у вертикальній площині, «яка єднає всіх вірних церкви з Христом», куди легше, ніж у горизонтальній, коли зважити, що до горизонтальної площини належить не християнське почуття і християнська благодійність, а християнська наука, християнський світогляд, християнська доктрина, отже сума теоретичних вартостей, «що дана людині для дальшої праці з метою зберігання, пізнання, поглиблення і благовіщення». Поглиблення цієї науки церкви є незавершеним процесом, бо «наслідники апостолів з покоління в покоління працюють над розвитком Божого слова». «До завдання церкви належить не тільки бути зовнішньою сторожею Христової науки, але також пірнути в цей скарб, розкрити в ньому дотепер незапримічену красу і велич, сумлінно досліджувати його вникливою думкою», — пише о. д-р Гриньох. Всі ці погляди митрополита свідчать про високе, найближче до абсолютних релігійних вартостей місце пізнавальних, теоретичних ставлень у духовій структурі митрополита; а розрізнення горизонтальної і вертикальної площин у релігійній свідомості Сходу і Заходу є доказом глибини, вникливості і тонкості його теоретичних уздібень.

З сказаного випливає, що для з'єднання треба б не тільки спільної пов'язаності з Богом у молитві і духовому піднесенні в вертикальній площині, але й єднання з Богом у вниканні в його думку, в християнську науку, опрацьовану західньою церквою, в Божий плян горизонтальної організації дії, згідної з релігійним світоглядом, що виникає з постійно розбудовуваної у зв'язку з постулятами і розвитком життя християнської доктрини. Отже для здійснення з'єднання «потрібно змінити духовість наших братів». Справа не легка і не близька; о. д-р Гриньох не втомно підкреслює, що митрополит не вірив у близьке з'єднання, але просто пророчим видінням передбачав близьку появу великої туги за духовою єдністю, і цей історичний день ми тепер переживаємо. «Ми стоїмо при яслах», — гарно пише о. д-р Гриньох, — «і нехай нас не бентежить те, що ці ясла на-

родження руху за велику ідею приміщені в холодному вертепі сьогоднішнього світу, бо шляхи Господні дуже різні від шляхів людських» (стор. 125).

Пізнання ідеї з'єдинення церкви і розглянення цієї ідеї в цілісному комплексі її основ, причин і наслідків, в її скеруванні на різnorodні вартості приводить митрополита до підкреслення дуже для нас важливих явищ суспільного і культурно-політичного порядку. Читаємо в митрополита таке: «З'єдинення з Вселенською Церквою українського благочестя, відмежовуючи нас від Заходу і Сходу, е, на нашу думку, сперту на історичному досвіді (пригадуються тут погляди Липинського), єдиною формою релігійного буття, яке нам може запевнити свобідний розвій нашої релігійної та національної культури та остерегти нас від внутрішніх роздорів». І в іншому місці: «В Україні розумніші люди бачили в добу унії так, як і сьогодні, що будучність народу е в злуці з Заходом, бо тільки та злука е в силі відмежувати достатньо народ від сусідів з півночі і північного заходу, бо Захід не признає нас за своїх, як довго будемо у віроісповіданні зв'язані з Азією. І не маємо іншого способу пов'язатися з західньою культурою, як тільки за поміччю якогось безпосереднього зв'язку, що перескочив би найближчих сусідів Заходу. А таким зв'язком може бути тільки релігійний зв'язок». Митрополит виявляє у своїх міркуваннях про злуку творчу динаміку своїх ставлень до соціально-політичних вартостей, збагачуючи українську національну ідеологію новим елементом: ідеєю українського післанництва на Сході Європи. «Будучи в Західній Україні одинокою віткою українського народу, що зберегла вселенську віру і візантійсько-слов'янський обряд, ми тим більше від усіх слов'ян і католиків можемо зробити для тієї справи, а коли можемо, то й до того зобов'язані... А коли до того зобов'язані, то й до того покликані». Українська національна ідея здобуває тут нове філософічне обґрунтування у шарах пізнання, що притаманні теж для метафізичної думки філософії Об'єктивного Духа Гегеля та Фіхте і її сучасних продовжувачів, як, напр., проф. Фраер. Українська національна ідея збагачується на нову дименсію «християнського патріотизму». «Всі ми мусимо вважати працю для з'єдинення церков за наш моральний обов'язок любови до Бога, що проявляється в християнській любові до ближнього, але також за один з найважливіших конституційних елементів християнського патріотизму». Християнського патріотизму, що його поняття і практика е творчим вкладом митрополита в суспільно-національне українське життя, а в площині соціальних вартостей найкраще визначає постать митрополита, особливо якщо взяти на увагу не тільки з'єдинення, як таке, а й характеристичну методу його праці для цієї мети.

Суть методи суспільної дії митрополита визначається обставиною, що, будучи, як тип психологічний, «гомо релігіозус», він ніколи, ніде і ні в чому не був людиною агресивною, але завжди, всюди і в усьому був людиною харитативною, був, уживши визначення о. д-ра

Гриньоха, людиною творчого, «іренічного» діалогу. Вихідною точкою для примирення повинна бути «розмова-дискусія». «Дискусія потрібна, але тільки „іренічна” („ірене” — мир), не полемічна, тобто така, яка прямувала б до миру, а не до війни», — пише митрополит. Тобто така дискусія, яка висуває на перший плян те, що спільне, що єдне, а не те, що роз'єднує і є протиставним. Це «іренічне» гасло митрополита-миротворця повинна б добре усвідомити собі українська діаспора у своєму суспільно-громадському житті.

е) Книжка о. д-ра Гриньоха у своєму стосунку до психологічної проблеми постаті митрополита

Закінчуючи цей, тільки загальний перегляд, за книжкою о. д-ра Гриньоха, думок і поглядів митрополита, скерованих у тісній взаємопов'язаності на Бога, світ і людство, як цілість у вселенському масштабі, ми до деякої міри пізнали теж стиль його мислення, сприймання і переживання ним різних вартостей, якісність та скерованість його ставлень і їх взаємний зв'язок у різних ділянках життя. Тим самим виправдалася, маймо надію, наша спроба розглянути книжку о. д-ра Гриньоха не тільки в її речовому змісті, але одночасно і в ролі пролегоменів до психологічної характеристики митрополита, наскільки ми не тільки пізнали у великій мірі його світогляд, але через сочку цього світогляду змогли доглянути силует його психологічної постаті. Правда, видноколо цього світогляду в книжці о. д-ра Гриньоха не повне. Поза ним залишаються, наприклад, естетичні погляди митрополита, як великого мецената мистецтва і часто тонкого його інтерпретатора та критика. Залишаються на боці ставлення до вартостей економічних, до яких митрополит у своїх пастирських листах теж займав становище. Правда, образ митрополита, що його можна створити собі на основі думок, про представлення яких ішлося о. д-рові Гриньохові, образ, що його бачимо через сочку світогляду, з конечности має характер статичний, а не динамічний, не дає уявлення про формацію і розвиток цього світогляду, що їх треба б розглядати також у біографічній та історичній площині, беручи на увагу не тільки думку, але й дію митрополита, що з думки виникає, але одночасно її і зроджує.

Потреба доповнень ніяк не зменшує вартости наявних даностей, які дозволяють вважати книжку о. д-ра Гриньоха з психологічного боку за цінні пролегомена до психологічного портрету, точніше, до психографічної монографії про митрополита. Але пролегомена *ex definitione* означають всгуп, що повинен мати своє продовження. Це залишається завданням найближчої майбутности, що о. д-р Гриньох не раз підкреслив у своїй книжці і що бажав би з свого боку підкреслити автор цих зауважень. Продовження паралельного вивчення творчого діла митрополита, цілком незалежно від беатифікаційного процесу, повинно стати першочерговим завданням нашої еміграції, особливо української католицької церкви, яка має для цього, безперечно, всі моральні і матеріальні даності.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Статистика видавничої русифікації

Список літератури, випущеної видавництвами України в 1958 році. Міністерство культури УРСР, видавництво Книжкової палати УРСР, Харків, 1959, 515 стор.

Мабуть, не є випадком, що цей документ русифікаторської політики в УРСР на видавничому відтинку, хоч і замовлений був навіть наперед, випущено за кордон аж з трирічним запізненням; але через це він своєї актуальності не втратив. Зареєстровано тут бібліографічні дані (автор чи видавець, повний титул, об'єм в аркушах, тираж, ціна) мабуть, про всі неперіодичні публікації УРСР центральних і обласних видавництв включно з плякатами, листівками, інформаційними виданнями («для службового вжитку») і міськими адресарями телефонних абонентів. Нема тут, само собою розуміється, засекречених публікацій (всякі мілітарія, друковані в УРСР тощо) і преси. Все ж ідеться тут про офіційне джерело і для таких центральних і обласних видань, що за кордон назагал не експортуються. Називання в кожному випадку також фірмувальних установ-видавців дозволяє виробити погляд і на цілий праліс бюрократичних інституцій в УРСР, на теренове розміщення вузів і зокрема на мовно-видавничу політику в різних областях УРСР.

Вражають низькі тиражі вчужофахових наукових збірників (пересячно 500-600 примірників при вузівських виданнях; 1 000 примірників — при виданнях інститутів академії наук). Не дивниця, що за кордон вони не попадають, і тому цілковито не знані на Заході, навіть вузько спеціальним фаховим бібліотекам.

Якщо йдеться про мову наукових публікацій, то вона залежить і від фахової ділянки, і від географічно-

го положення даної наукової установи. Вузи південно-східних областей УРСР (Луганської, Харківської, Донецько-Сталінської, Херсонської, Запорізької, Одеської, Кримської, а подекуди — Чернігівської та Вінницької) друкують виключно по-російськи навіть з тих ділянок, які деінде допускають і українську мову. Праці природничих установ Львова друкуються і по-українськи (але не політехнічного, сільськогосподарського, торговельно-економічного та поліграфічного інститутів). У Чернівцях, як і в Вінниці, праці медичного інституту вже російськомовні, але в Станиславові — ні. Українська мова переважає лише в наукових публікаціях гуманістичних, і то лише з україністики (мова, література, етнографія, історія, економіка), бо все з загальніших дисциплін (загальне мовознавство, славістика), з росіяністики, з марксистської філософії друкується вже виключно по-російськи. Виключно російськомовними є збірники праць і високошкільні підручники (а то навіть і популярні видання) з медицини, гірництва, будівництва, техніки, транспорту, пошти, торгівлі, техніки руху та з військової підготовки.

З-поміж п'яти відділів АН УРСР лише її 1-ий відділ (суспільних наук з 8 інститутами: філософії, економіки, історії, археології, мовознавства, літератури, мистецтвознавства та фольклору, суспільних наук, з трьома музеями Шевченка, двома бібліотеками та музеєм етнографії й художнього промислу у Львові) друкує свої серії по-українськи. У 2-му відділі (фізично-математичних наук) лише інститути фізики та металофізики друкують по-українськи; зате інститути математички, радіофізики та електроніки, інститут фізико-технічний, обсерваторії астрономічна та полтав-

ська гравіметрична, як і обчислювальний центр, друкують виключно по-російськи. Подібно в 3-му відділі АН (хемічних та геологічних наук): лише його львівські установи (інститут геології корисних копалин і сейсмічний сектор) друкують по-українськи; але інститути загальної та неорганічної хемії, органічної хемії, фізичної хемії, полімерів і мономерів, геологічних наук, мінеральних ресурсів (у Симферополі) та комітет для метеоритів публікують лише по-російськи. Краще стоїть справа в 4-му відділі (біологічних наук); теж і по-українськи друкують тут інститути: ботаніки, зоології, гідробіології, біохемії, фізіології, мікробіології, генетики та селекції; по-українськи — природничий музей у Львові, лише по-російськи — ботанічний сад у Києві; здебільша по-українськи друкують різні експериментальні бази, дендропарки та заповідники; по-російськи — Карадагська біологічна станція (в Криму). Низка підпорядкованих цьому відділові АН республіканських об'єднань науковців-фахівців є українською лише з назви, бо публікує свої праці по-російськи (товариства фізіологів, біохеміків і фармакологів; ботанічне т-во; республіканське наукове т-во паразитологів; ентомологічне; охорони природи та сприяння розвитку природних багатств; комісія для охорони природи). Російська мова переважає в публікаціях 5-го відділу АН (технічних наук) з його інститутами: електроварювання, електротехніки, гірничої справи (у Сталіні з відділами в Києві, Харкові та Дніпропетровському), чорної металургії (в Дніпропетровському), теплоенергетики, використання газу в комунальному господарстві та промисловості, ливарного виробництва, металокераміки і спеціальних сталей, — а далі в публікаціях лабораторії гідравлічних машин (у Харкові). Також українською мовою публікують тут свої праці інститути: гідрології і гідротехніки, будівельної механіки, машинознав-

ства та автоматики (у Львові) і відділ історії техніки.

Лише війнятково друкують і по-українськи свої праці установи Академії будівництва та архітектури УРСР, що утворилася в 1956 р. з українського філіялу Академії архітектури СРСР, а саме: інститути містобудівництва, архітектури споруд, будівельних конструкцій, організації та механізації будівельного виробництва, економіки будівництва, будівельних матеріалів і виробів, механічного оброблення деревини, санітарної техніки, експериментального проектування, технічної інформації, промислового будівництва, водопостачання та каналізації, надшахтного будівництва, а далі — лабораторії, експериментальної бази й заводи, а також сама спілка архітекторів УРСР. Теж і по-українськи друкують тут лише: інститут проектування сільського і колгоспного будівництва, музей архітектури й будівельної техніки і заповідник «Софійський музей».

Наполовину по-російськи публікують свої серії і установи Української академії сільсько-господарських наук, створеної в 1945 р. з відділу сільсько-господарських наук АН. Її інститути — рільництва, ґрунтознавства, рослинництва, селекції та генетики, лісового господарства та агролісомеліорації, економіки та організації сільського господарства, експериментальної ветеринарії, фізіології рослин і агрохемії, машинознавства та сільсько-господарської механіки, тваринництва лісостепу та Полісся, рибного господарства, свинарства (в Полтаві), садівництва, виноградарства та виноробства (в Одесі), гідротехніки та меліорації — друкують праці майже виключно по-російськи; а підпорядковані цим інститутам дослідні станції (а також інститут землеробства і тваринництва західних районів УРСР у Львові), якщо не йдеться про південносхідні області УРСР, спромагаються на українськомовні публікації.

Серед наукових публікацій 134 вузів УРСР (університетів та інститутів) панує подібна географічна локалізація мовних стосунків навіть у ділянці гуманістичних наук: вузи південного сходу УРСР (а також Ніжина і Чернігова) друкують виключно по-російськи.

Медицино-фармакологічні науки підпорядковані міністерству охорони здоров'я УРСР з низкою його спеціальних «головних управлінь», яким підлягають 17 медичних і низка окремих науково-дослідних інститутів, а також фахово-лікарських товариств. Такі товариства можуть бути теж лише «республіканськими» філіялами відповідних «всесоюзних» (подібно до цього на терені УРСР діють «київські» і «дніпропетровські» філії всесоюзних науково-дослідних інститутів, наприклад, цукрового буряка, торгівлі і промадського харчування, спиртової та лікерогорілчаної промисловости, які, самозрозуміло, і свої праці друкують тільки «всесоюзною» мовою). Поголовно всі медичні науково-фахові публікації в УРСР (крім частини популярних — для колгоспників!) — російськомовні. Так само мається справа з виданням централних і льокальних установ міністерств автотранспорту та шляхів і внутрішніх справ — і то навіть по західних областях «суверенної» УРСР.

З-поміж обласних видавництв окремо вміщено специфіковані дані про публікації за 1958 р. Кримського, Сталінського, Харківського, Одеського, Дніпропетровського, Львівського та Закарпатського видавництва (крім університетських — у Києві, Львові й Харкові, а далі київських академічних та інших центрально-республіканських), що обслуговують якоюсь мірою і сусідні області. Решта областей (18), хоч і має свої власні «обласні газетні видавництва», але їх діяльність обмежується передрукуванням переважно плякатів і партійно-агітаційних брошурок чи то льокальних краєзнавчих, літераторських і виробничо-досвідних інформаційних листків. У випадку облвидавців Кри-

му і Сталіна слід сказати, що їх українськомовна продукція не становила навіть п'ятої частини їхньої ж російськомовної; при обльвдаві Харкова, Одеси й Дніпропетровського опубліковано по-українськи, може, третину всіх книжок. Напр., у Сталіні з ділянки художньої літератури видано в 1958 р. 25 позицій на 189 аркушів друку тиражем 698 тисяч; в тому числі з української літератури маємо тільки 6 позицій на 30 аркушів друку і 109 тисяч примірників; тут ні серед популярної, т. зв. масово-політичної та соціально-економічної, ні серед виробничо-технічної чи сільсько-господарської літератури та гірничих плякатів не зустрінене майже ні однієї українськомовної позиції. Це означає, що не тільки місцевий шахтар, а й завербований сюди до шахт закарпатець (до речі, вдячна тема препримітивної соціалістичної прози в УРСР!) повинен тут мовно зрусифікуватися. Ще гірше стоїть справа з Кримським облвидавком: з російської художньої літератури видано тут у 1958 р. 23 позицій на 207 аркушів друку тиражем 1 060 000 примірників, а з української — 16 позицій на 119 аркушів друку тиражем 750 тисяч примірників. Так само всі інші ділянки масової літератури в Криму заспіль російськомовні, крім кількох дрібних краєзнавчих позицій, які однак існують і в російському перекладі. Напр., тираж українського видання про Місхор — 1 500 примірників, а російського — 17 000. Тут навіть плякат-заклик: «Товарищи-колхозники, переселяйтесь в Крым!» (тираж 10 000) видано по-російськи; виходить, сюди закликають тільки колгоспників-росіян. По-українськи видають у Криму лише плякати до місцевих колгоспників виконувати норми кукурудзи та хлібоздачі. Як літературний альманах «Донбас», так і літературний альманах «Крым» видаються теж по-російськи.

Серед інших облвидавців вражає закарпатське своїми уторськомовними публікаціями. Навіть київське учово-шкільне видавництво «Ра-

дянська школа» витускало середньошкільні підручники по-угорськи. Їх тиражі дозволяють дещо сказати і про кількість угорської меншини та угорських шкіл на Закарпатті. Закарпатське обласне видавництво випустило угорською мовою в 1958 р. половину своєї масово-політичної і соціально-економічної літератури (7 угорських титулів на 19,85 друкованого аркуша тиражем 14 500; 7 українських титулів на 42,54 друк. аркуша тиражем 27 500); подібно стоїть справа і з художньою літературою (7 угорських титулів на 49 аркушів тиражем 147 350; 16 українських титулів на 152,42 аркуша тиражем 228 000; 2 російські титули на 8,1 аркуша тиражем 6 600). Тиражі підручників, виданих у Києві для угорськомовних шкіл, сягають: для 4 початкових класів 5-6 тисяч, для 5-7 класів — 3-4 тисяч, а для 8-10 класів — 2-3 тисяч примірників. Самозрозуміло, що для цих шкіл

видано і підручники з російської мови та літератури; але в «суверенній» УРСР нема такого типу підручників з української мови та літератури. Жодних інших національно-меншинних (не говоримо про продукцію для російських шкіл УРСР!) шкільних підручників і літератури у 1958 р. не друковано. Варто згадати, що серед шкільних підручників усі українськомовні (крім тих, що стосуються навчання української мови й літератури) — це виключно переклади з російських.

Треба жалувати, що на еміграції не знайшовся історик (а також бібліограф), який систематично слідкував би за публікаціями широко розгалуженої мережі наукових установ і вузів УРСР і інформував би регулярно також про цей відтинок культурного життя України.

Ол. Гор.

З КНИЖКОВИХ ПОЛИЦЬ

Поезія Івана Франка в російських перекладах

У великій серії другого видання Ленінградської «Библиотеки поэта» опубліковано ще в 1960 р. том поезій і поем Івана Франка в перекладах на російську мову: Іван Франко. Стихотворения и поэмы (Ленінград, 1960, 8-ка, стор. 770 + 2 нп.). Зібране в цьому виданні, яке починається доброю статтею покійного акад. О. І. Білецького, все найкраще з поетичної творчості І. Франка. Упорядником цього тому є проф. Абрам Гозенцуд, літературознавець і театрознавець, автор праць про драматичну творчість Лесі Українки, «громлений» у середині 40-их рр. за «космополітизм». В основу вибору покладені тексти 20-томового видання творів І. Франка (К., 1950-1956), що, як відомо, повним не було.

Перекладачами вміщених у цьому томі поезій і поем є такі видатні

російські поети і перекладачі, як А. Прокоф'єв, Н. Браун, А. Сурков, Н. Ушаков, В. Турганов В. Державін, А. Твардовський, М. Зенкевич, В. Успенський та багато інших. Редакція перекладів — Н. Брауна та А. Прокоф'єва. Чи не найкращі переклади належать відомій російській поетесі Анні Ахматовій. Крім ряду поезій (м. ін., усіх «Вольних сонетів» Франка), Ахматовій належить переклад усієї збірки «Зів'яле листя» (в перекладі — «Увядшие листья»), справжній шедевр перекладного мистецтва. Завершують книжку примітки В. Сахновського-Шапкеева з досить речевими вказівками щодо збірок поезій і поем І. Франка. Опублікований цей том «Бібліотеки поета» тиражем усього в 4 000 примірників, зовсім мізерним як на «всесоюзні» масштаби.

Двотомник творів Сковороди

Інститут історії АН УРСР опублікував у видавництві АН УРСР твори Гриторія Сковороди у двох томах (I-ий том — стор. XI + 637 + 3 нп.; II-ий том — стор. 621 + 3 нп.). Видання, що є найповнішою з досі виданих збірок творів українського філософа, було здійснене під редакцією ще акад. О. І. Білецького та членів-кореспондентів АН УРСР Д. Х. Острянина, як відповідального редактора, і П. М. Попова. Співпрацювали при підготовці обох томів І. А. Табачников (упорядник), І. В. Іваньо, Ю. В. Лойшкер, В. Г. Войцехівська і проф. П. М. Попов. У виданні зібрані всі твори Сковороди, філософські і літературні. Перший том охоплює філософські праці — проповіді, діялоги, трактати і філософсько-педагогічні притчі. До другого тому включені літературні твори, між ними «Сад божественных грѣсней», «Васни Харьковския», оригінальні вірші, прозові та віршові переклади, а також епістолярна спадщина Сковороди, зокрема його листи до М. Ковалінського, Я. Правинського та інших. Вперше надрукований у цьому виданні український переклад латинсько-грецьких листів Сковороди. Текстам передє стаття п. з. «Видатний український філософ і письменник», підписана трьома авторами: Д. Острянином, П. Поповим та І. Табачниковим. Автори статті намагаються довести, що «хоч Сковорода і не вийшов за межі просвітництва і не позбувся остаточно ідеалізму, проте його світогляд еволюціонував до (?! — бкр.) матеріалізму і до більш гострої постановки соціальних проблем». Згідно з цією настановою, Сковорода визначений у статті не тільки як патріот і гуманіст, але і як демократ, борець проти фєвдального гніту. В подібному дусі зрєдаговані теж дуже прунтовні примітки. Ні в першому, ні в другому томі немає ніякої бібліографії досі виданих, хоч би тільки основних праць про Сковороду українською, російською, німецькою та іншими мовами. З дотеперішніх видань творів Сковороди в передмові, статті і в примітках згадані тільки видання І. Лисєнкова 1861 року, проф. Д. Багалія 1894 року і В. Бонч-Бруєвича 1912 року. Ні про які з дотеперішніх праць згадки немає, крім єдиної статті О. С. Грузинського «Критичні замітки до твору Сковороди „Васни Харьковския“», друкованої в кн. XI-XIV ЗІФВ УАН, 1927 р. Промовчана цілком одна з найосновніших праць про Сковороду — книга часто цитованого, як видавця творів Сковороди, проф. Дмитра Багалія п. з. «Український мандрований філософ Г. С. Сковорода», видана 1926 р. в Києві. Немає ніякої згадки навіть про радянські видання останнього часу — напр., про опубліковану в-вом Київського Державного Університету брошуру Т. А. Білича «Світогляд Г. С. Сковороди». В колективній статті Острянина, Попова і Табачникова тільки засуджені як фальсифікаторські роботи «українських націоналістів і білоемігрантів» Д. Чижевського, І. Мірчука (мало б бути Мірчука — бкр.), В. Зеньковського; але ні однієї з їхніх праць редактори видання та автори статті про Сковороду не згадали. Коротко кажучи, «прочищено поле» для цілком «нового», уже «соцреалістичного» висвітлення філософських поглядів Сковороди. Не зважаючи на проведенє в передмові, статті і в примітках намагання показати ідейний розвиток Сковороди в напрямі «до матеріалізму і навіть атеїзму», зібрання і видання тяжко доступних досі текстів філософських і літературних творів Сковороди має свою цінність, як перше українське і найповніше взагалі видання творів цього видатного українського філософа і письменника. Надрукований цей двотомник у львівській друкарні в-ва АН УРСР у кількості 6 000 примірників.

Лексикон словенороський Памви Беринди

Одним з найцінніших видань Академії наук УРСР в 1961 р., поруч вище згаданих творів Сковороди, є виданий Інститутом мовознавства академії в серії пам'яток української мови XVII стол. «Лексикон словенороський Памви Беринди», Київ, 1961, м. 4-ка стор. XXXVII + 3 нп. + 271 + 1 нп. Надрукований цей словник української мови XVII сторіччя фотомеханічним способом з оригінального видання 1627 року. Підготову тексту до цього видання перевів і вступну статтю написав В. В. Німчук. В статті подано зв'яз-

кий мовно-історичний та палеографічний опис цієї незвичайно важливої для історії української мови пам'ятки. Доповнює статтю реєстр основної літератури про Памву Беринду і його лексикон. Ні в цьому реєстрі, ні в передмові В. Німчук не згадує праць українських еміграційних мовознавців про цю лексикографічну пам'ятку. Надруковане це фототипічне видання на цілком поганому газетному папері, але має гарну полотняну оправу. Тираж — всього 3 000 примірників.

Реабілітований Дмитро Загул

Реабілітація знищеного в 30-их роках поета, перекладача і літературного критика Дмитра Загула проходила досить сутужно і повільно. До виданої наприкінці 1957 р. «Антології української поезії» творів Загула не включено. Перша згадка про нього появилася щойно 1958 р. в бібліографічному показнику «Художня література, видана на Україні за 40 років», де на сторінці 126-ій подано прізвище та псевдоніми Дмитра Загула, дату його народження і список його книжок. Через рік, 1959 року, шість віршів і два переклади Загула були включені до упорядкованого Анатолем Костенком збірника «Із поезії 20-их років» (Київ, «Радянський письменник») з біо-бібліографічною довідкою про нього, в якій сказано, що Дмитро Загул «помер в кінці 30-их років». Завершилася реабілітація Загула щойно 1961 року включенням гасла про нього до «УРЕ» (том 5) і виданням збірки його вибраних поезій і перекладів у в-ві «Радянський письменник» п. н. Дмитро Загул. Вибране, Київ, 1961, стор. 410 + 2 нп. Упорядкували цю збірку, що появилася тиражем всього в 2 000 екземплярів, Н. Томащук і Л. Чернець; їм обом нале-

жить також вступна стаття п. н. «Шлях поета» і примітки до надрукованих у цій збірці творів Загула. Стаття Томащука і Чернеця написана за встановленим уже реабілітаційним штампом, тобто з намаганням довести, що й Загул належав до «кращих і чесніших» учасників літературних груп, які «знайшли в собі силу і мужність розірвати з ідеалістичними уявленнями про мистецтво, стати на шлях творення соціалістичної літератури». Приймаючи таку «настанову», автори статті твердять, що Дмитро Загул, хоч і «складним, інколи плутаними стежками», але все ж таки «йшов від символізму до реалізму, до оспівування радянської дійсності». Закінчують вони свою статтю ствердженням, що «обірвалося життя поета на початку 30-их років», не подаючи ні причин, ні обставин цього «обірвання». У вступі до приміток вони ще згадують, що «на початку 30-их років Д. Загул підготував нову збірку надрукованих віршів, але через незалежні від автора обставини ця збірка у світ не з'явилася». Стаття і добір творів Дмитра Загула в цьому «посмертно-реабілітаційному» виданні варті окремого розгляду. На цьому місці

тільки ствердимо, що плутанина з датами смерті знищених письменників стосується також і Дмитра Загула. А. Костенко поклав дату його смерті на кінець 30-их років. У 5-му томі офіційної «УРЕ», виданому 1961 р., ця дата покладена на 1938 рік, і того ж самого року в збірці «Вибране» упорядники її переносять дату Загулової смерті на

початок 30-их років. Як відомо, Д. Загул був репресований в 1934 р., за Постишева, разом з іншими членами літературного угруповання «Західня Україна». Тут варто зафіксувати чулку, яка ходила в Києві в 1935 чи 1936 р., що Загул на засланні збожеволів.

бкр.

Книжка про Юрія Немирича

Ще в 1960 році вийшла праця польського вченого, проф. д-ра Станіслава Кота, присвячена життю й діяльності славного українського діяча XVII віку, невтомного борця за вільну Україну і завзятого ворога Московщини, Юрія Немирича: Jerzy Niemirycz. W 300-lecie Ugody Hadziackiej. Instytut Literacki, Paryż, 1960, 81 стор.

Але з тих самих причин, про які я згадав при обговоренні праць проф. П. Ковалева, і книжка проф. С. Кота лишиться непоміченою українським читачем, хоча своїм змістом вона повинна була звернути на себе пильну увагу і наших істориків, і широкої преси, бо, не зважаючи на свої малі розміри, це — найповніша і найкраща біографія знаменитого канцлера Великого Князівства Руського, творця так званої Гадяцької угоди між Польщею та Україною, — праця, що базується на нових архівних матеріалах. Проф. д-р Кот розглядає життєвий шлях Немирича на тлі тогочасної дійсності, ставлячися цілком об'єктивно і з повною симпатією до українського діяча, що ще від юнацьких літ свого життя не переставав указувати на небезпеку для України і вільного світу з боку загарбливого північного сусіда, жорстокої і віроломної Московії. Перегляньмо і ми коротенько життєвий шлях Немирича, користуючися матеріалами, що їх подає праця проф. Кота.

Походив він з багатого українсько-го шляхетського роду, що осів на ки-

ївському Поліссі. Батько Юрія, Степан, був старостою овруцьким, а потім київським підкоморієм. Про його заможність свідчить той факт, що, вмираючи, він полишив своїм дітям великий маєток, що склався з 12 містечок і 75 сіл. Був одружений з Мартою Войнаровською, що, як і він, була ревною ісповідницею аріанства. Обое вони були стовпами цього віровизнання в тодішній польській державі і в його душі виховали і своїх дітей. Юрій, що народився, правдоподібно, в 1612 році, був найстаршим сином. Він мав незвичайні здібності і дістав всебічну освіту.

Спершу навчався він у славновісній того часу аріянській академії в Ракові, а згодом подається за кордон, де перебуває чотири роки, подорожуючи по всій Європі і відвідуючи визначні тогочасні високі навчальні заклади: в 1630 році відвідує він Лейденський університет у Голландії, потім протягом трьох років подорожує по Англії, Франції та Італії, де в 1632 році записався на Падуаанський університет. В листопаді 1632 року бачимо його в Базельському університеті у Швейцарії, а рік пізніше — знову в Лейдені. Мав він тоді 21 рік. Чотирилітнє подорожвання по Європі в час 30-літньої війни дало дуже багато знання допитливому юнакові в царині політичній, економічній, військовій, а зокрема в ділянці міжнародніх стосунків. Наскільки молодий Немирич опанував цю ділянку, свідчить його промова про війну з Московщиною, що ви-

бухля під час його перебування в Парижі. Ця промова вийшла друком латинською мовою у Парижі в 1632 році. Це тепер велика бібліографічна рідкість, «білий крук», що зберігається в єдиному примірнику в Національній бібліотечі в Парижі. Подаю її повний наголовок: *Georgij Niemiřycz. Discursus de bello Moscovito Anno 1632. Parisiis; ex typographia Petri Des-Hayes. Anno 1632. 29 сторінок.*

Проф. Кот дуже високо ставить цей твір 20-літнього автора і докладно переповідає його. Можна лише шкодувати, що він не подав цю промову в додатку до своєї книжки. Розуміється, я не можу в короткій рецензії на працю проф. Кота переповідати зміст Немиричевої промови. Цікавих відсилаю до брошури польського вченого. Тут скажу тільки коротко: Немирич дає оцінку військовій потузі Московщини, знайомлячи читачів з її кліматом і простором, її обороноспроможністю та озброєнням і з зв'язками її з сусідніми державами. Беручи під увагу всі ці моменти, Немирич обговорює умови і спосіб провадження війни з північним загарбником. Можна тільки подивляти обізнаність з предметом у молодого автора і його бистрий розум. Тут нема змоги назвати всі ті поради, які він подає для успішного поборення Московщини. Досить сказати, що вони дуже реальні і цілком практичні.

Вернувшись з-за кордону, Немирич віддається державно-політичній і громадській діяльності. Він і воює на різних фронтах, і бере діяльну участь у сеймиках і трибуналах, і відбиває напади та наїзди своїх противників. В цій безуважній діяльності проминуло 25 років життя Немирича, протягом яких він завдяки своїм здібностям і здобутій освіті визначився як першорядний державний та політичний діяч і займав різні відповідальні становища. Київська шляхта вибирає його підкоморієм, не зважаючи на неперебірливий і безоглядний спротив київського воєводи Яна Тишкевича. Дуже багато енергії, труду і засобів коштувала Немиричеві оборона своїх

одновірців, що їх почали переслідувати польський уряд і фанатичне польське промадянство. Немирич улаштовує переслідуваних одновірців у своїх волинських маєтностях, а що там не ставало місця для всіх утікачів, закупує великі простори землі за Дніпром, над Ворсклою та Ореллю. Так став він на Лівобережжі найбільшим по Яремі Вишневецьким землевласником. Вишневецький володів 7 603 дворичами, а Немирич — 4 907-ма. Ця його діяльність стягає на нього численні процеси і присуди. Противники не перебували боротися з ним і збройною рукою, вчиняючи наїзди. Але Немирич умів поборювати всі напасти, звідки б вони не виходили, і робив своє корисне для людей і краю діло. Між іншим, треба тут зазначити, що завдяки йому ми маємо перший докладний опис київського Полісся, що його зладив заходом і коштом Немирича та його братів Данило Цвікер, учений анабаптист, якого Немирич притулює у своєму маєтку, коли останній мусів тікати з свого рідного Гданську.

Цей опис вийшов друком у Гданську, у відомого гравера того часу Гондіуса. Ось повний титул цього славного опису: *Nova et nunc primum edita Paludum Polesiae Tabula, qua eas (secus ac Geographorum vulgus sentit) satius habitatas, cultas et pervias esse ostenditur, autore Daniele Zwickero Med. D., Curatore Guilielmo Hondio s. R. M-tis Pol. etc. Chaliographo. Gedani A-o 1650.*

Повстання Хмельницького захопило Немирича на Лівобережжі, звідки йому довелося тікати на Захід, бо людиність не розбирала, чи той чи інший пан — людина гарна і людяна, чи жорстока і люта, як Ярема Вишневецький, а мчала всіх панів без розбору. Так загинув тоді від рук повстанців і стрілецький брат Немирича Олександр. Не щадили повстанці і пригорнених Немиричем аріян jako еретиків. Але, хоч Немирич став, так би мовити, по той бік барикади, проте він протягом усієї козацько-польської боротьби займав супроти української сторони примирливе становище, змагаючи до

згоди. А одночасно і на соймах, і на соймикох обстоював необхідність оборони проти нападів повстанців. Київська шляхта вибрала була його генеральним полковником свого ополчення, на чолі якого він був під Зборовом. Після зборівського леремир'я Немирич вертається з своїми одновітряними на Україну і намагається відбудувати поруйновану маєтність. Як прихильника поєднання з Хмельницьким, його завжди вибирають на соймах вести розмови з гетьманом.

Переяславська умова Хмельницького з московським царем примушує Немирича, що був непримиреним ворогом Москви, шукати приязні з Юрієм Ракочим. З цієї ж причини він перейшов на бік шведського короля Карла Густава, коли шведи захопили значну частину польської держави. Немирич складає присягу королеві Карлові в надії, що з шведською поміччю вдасться викинути з України московське військо. Але ці надії його завели, бо Карл, замість воювати, заключив з Московою союз. Непримирливе становище польського короля Яна Казимира супроти некатоліків тримало Немирича при Карлі, а коли ввійшов до Польщі Ракочий, Немирич прилучився до нього. В 1657 році за рекомендацією Карла Густава та Ракочого Немирич удається до Хмельницького. Прибувши до Чигирини за три тижні перед смертю великого гетьмана, Немирич встиг дістати від нього прийняття до війська Запорозького і обіднянку звороту задніпрянських маєтків. З вибором на гетьмана Виговського Немирич стає його найближчим помічником та дорадником і доводить до союзу Виговського з шведами, спрямованого проти Москви, і до переговорів з Польщею. Москва пильно стежила за діяльністю Немирича і раз-у-раз вимагала від Виговського, щоб він не в'язався з цим «лютром», «єретиком», «ляком», «немчиною», «євреєм». Такі вимоги ставили в Москві і послам Виговського. Тим часом Немирич, прибувши в 1657 р. до Чиги-

рина, відразу заходжується коло польсько-українського поєднання і виробляє його проєкт. Але не легко було йому довести до сфіналізування цієї угоди, бо проти неї були, з одного боку, польські фанатики-католики та Ватикан, а, з другого — під'юджувана Москвою українська людність — селяни, міщани, духовенство православне та козаки, що боялися повороту польських порядків і тому радо піддавалися московській пропаганді. Проте, завдяки зусиллям Немирича до угоди з Польщею таки дійшло. Підписано її 16. IX. 1659 року в Гадячі, тому їй дістала вона назву Гадяцької угоди.

Підписання угоди передувала кучерява, випримана в тодішньому смаку промова Немирича, яку він виголосив у соймі 23. IV. 1659 року, підносячи історичну вагу угоди для майбутньої Польщі та України. В ній Немирич заклякв короля «тішитися з приводу повернення тучного Єгипту Руського, тієї України, землі, що тече молоком і медом, багатої на достатки, золотого яблука, хороброго, на морі й суходолі славного народу руського». Промова Немирича була великою подією дня. Король і королева, прагнучи здобути в козаках підпору для своїх плянів наступства трону, надали їй міжнародного розголосу, постаравшись про видання її не тільки в польським оригіналі, а і в латинському та німецькому перекладах.

У зв'язку з своєю угодовою акцією Немирич переходить 1658 р. на православ'є, щоб його православні земляки не мали причини піддаватися московській проти нього пропаганді, як проти єретика-лютра. Але, каже проф. Кот, у цьому навершенні Немирича відіграли роль не опортуністичні мотиви, але релігійні роздуми і сумніви, чи стоїть на добрій дорозі його церква, яка збуджує проти себе скрізь таку ненависть, чи слухні висувані нею закиди проти православ'я. Під впливом цих роздумів Немирич почав студіювати опців церкви і праці православних богословів. В

результаті цих студій і розважань він пише обширний трактат, в якому узагальнює своє навернення. Цей трактат не був призначений до друку і до нас не дійшов, але про думки, що їх висловив у ньому Немирич, ми довідемося з відповіді, яку написав по-польськи його приятель і співробітник, славнозвісний аріяньський богослов і мислитель Самійло Пшишковський. Збереглася вона в латинському перекладі, виданому в Амстердамі 1692 року. З цієї відповіді бачимо, що Немирич послідовно збивав у своєму трактаті закиди та попередження своїх недавніх одновірців супроти православ'я і закликав їх, щоб вони наверталися на православ'я.

Але вертаймося до Гадяцької угоди. Я не буду тут подавати за д-ром Котом її тексту, бо він не становить для українського читача жадної новини. Подають пункти цієї угоди всі компендії історії України, хоча б, наприклад, «Велика історія України», вид. Івана Тиктора (див. вінницький її передрук 1948 року, стор. 488-489). Так само не переказуватиму ні причин, чому вона не вдержалася, ні подій, які її супроводили та її завалили, спричинивши загибель її фундаторів — Немирича та Виговського, що трагічно загинули, заплативши своїм життям за намагання вирвати свою батьківщину-Україну з пазурів московського загарбника. Москва, розуміється, не дарувала їм цих їх намагань і вжила всіх своїх сил, щоб їх знищити. Немирич загинув під Биковим біля Ніжена, попавши в руки московського прислужника Цидіори, який за замордування зненавидженого Москвою «лотра» дістав від царя щедру нагороду соболями і грішми.

Так виглядає зміст цікавої книжки д-ра Кота. Щоб не було непорозумінь, мушу попередити українських читачів, що праця польського історика — це не повна біографія нашого славного державного мужа, а тільки короткий нарис, написаний з нагоди 300-ліття Гадяцької угоди. Автор поминув багато

чого з життя Немирича, що не в'язалось з його темою, і спинився на тому, що привело останнього до його активної участі в укладенні цієї угоди. Отже д-р Кот не говорить докладніше про всі перипетії життя і діяльності Немирича — про участь його в аріяньському русі і в громадсько-політичному та державному житті польської держави. Не можна цього ставити авторові в провину, бо така біографія не була його ціллю. Але все ж хотілося б, щоб він ясніше представив нам обставини переходу Немирича до шведського короля та до Ракочого, прихід його до Хмельницького і працю при боці Виговського. Але, поза цими дезидератами з нашого боку, книжка проф. Кота є визначною подією в нашій історіографії, і не можна не подякувати авторові якнайщиріше.

Я подав тут скорочено зміст цієї праці д-ра Кота, поминувши тільки останній розділ її, де він говорить про долю родини Немиричів, бо цей розділ не має для українського читача особливого інтересу. Треба згадати, що автор у додатку до своєї книжки подав докладний зміст відповіді Пшишковського на трактат Немирича, польської релігійну поему та молитви останнього, які характеризують його з релігійного погляду, промову Немирича в соймі з приводу Гадяцької угоди і два листи Степана Немирича з 1. V. 1664 року до Станіслава Любинецького та Конарського, в яких він відхрещується від приналежності до аріяньського чи взагалі до будь-якого еретичного віровизнання. Але ці листи до біографії Юрія стосунку не мають і могли б бути в ній поминені.

Кінчаючи, повинен ще раз піднести вагу розгляданої книжки проф. Кота і хочу побажати, щоб з нею познайомилися не тільки наші історики, але й ширший загал українського громадянства.

Вол. ДОРОШЕНКО

Нові праці проф. Пантелеймона Ковалева

Чимало наукових праць наших учених полишаються невідомими не тільки широкому загалові українського громадянства, але не раз навіть для тих, що глибше цікавляться різними проблемами української науки, а це тому, що ми не маємо органу, який стежив би за новими поняттями в ділянці українознавства і регулярно їх реєстрував та обговорював. Покійний акад. Михайло Грушевський добре розумів вагу такої систематичної інформативної лінійки і дбав про добірний бібліографічний відділ у редакціях цих органів, як от у «Записках» НТШ у Львові або в київській «Україні» 20-их років. На жаль, наступники Грушевського — і у Львові, і в Києві — не пішли його слідами, та й на еміграції наші наукові установи занедбують цю сторону своєї праці. Тому й про книжки невтомного нашого мовознавця ви не знайдете згадок у нашій пресі, а тим часом він опублікував не одну дуже цінну працю. Цього року українська наука на еміграції відзначає 35-ліття наукової діяльності проф. П. Ковалева, і це є достатньою причиною, щоб на сторінках літературного журналу звернути увагу українського громадянства хоча б на його праці останнього часу. Я згадав тут три дуже важливі монографії шановного ювілянта (перераховую їх за роками їх появи):

1) Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами. «Записки» НТШ, Нью-Йорк, том 168, 1958, 8°, 240 стор.

2) Молитовник-служебник. Пам'ятка XIV століття. Видання Науково-богословського інституту Української православної церкви в Сполучених Штатах Америки. Нью-Йорк, 1960, 8°, стор. 435 + 1 непаг.

3) Лексичний фонд літературної мови київського періоду X-XIV стол. Том I. Основний фонд. Видання НТШ. Нью-Йорк, 1962, 8°, стор. XXIX + 1 непаг. + 444 + 5 непаг.

У праці «Основи формування української мови» автор поклав перед собою завдання ґрунтовно переглянути питання формування східнослов'янських мов, зокрема української мови, і поставити вирішення цього питання на бездоганні з наукового погляду методологічні основи. Ця праця проф. Ковалева складається з двох частин — теоретичної і практичної. В 1-ій автор подає спочатку історію досліджень слов'янських мов, розглядає теорії їх походження, зокрема теорію акад. А. Шахматова про «спільно-руську прамову», з якої нібито розвинулися мови українська, російська та білоруська, критикує цієї теорії з боку українських мовознавців і новіші теорії радянських славистів, що властиво вертаються до поглядів Шахматова. Цей свій погляд проф. Ковалів закінчує з'ясуванням теорії проф. Юрія Шереха-Шевельова.

В 2-ій частині автор підтверджує свої висновки мовними фактами. Тут треба сказати, що проф. Ковалів шукає в мові не зовнішніх ознак, спільних з ознаками в інших, сусідніх мовах, а внутрішніх її особливостей, що творять мовну систему.

Друга за чергою праця нашого вченого — це монографія, присвячена дуже цікавій пам'ятці XIV-го віку, т. зв. «Молитовникові великого князя Володимира». Цю пам'ятку випадково побачив митрополит Іван Теодорович на весні 1922 (див. стор. 7) чи 1923 року (див. стор. 9) в одного селянина в глухому кутку Поділля, який набув її в якогось перебожного продавця. Митрополит Іван, тоді ще архієпископ, відкупив її від селянина і в 1925 році прислав проф. Огієнкові, теперішньому митрополитові Іларіонові, десять фотографій із неї для дослідження. Проф. Огієнко висловив погляд, що молитовник належить не до X-го віку, а до XIV-го, але, не маючи в руках усієї пам'ят-

ки, з остаточними висновками стримався.

Свою статтю про «Молитовник» проф. Опієнко опублікував того самого року в журналі «Стара Україна», що його видавало НТШ у Львові. Я пам'ятаю дискусію в Науковому товаристві ім. Шевченка з приводу згаданого пам'ятки. Висловлювалися погляди, що це не оригінальна річ, а один із фальсифікатів відомого підроблювача стародавніх пам'яток Олександра Сулакадзева, що жив на переломі XVIII і XIX століть. Умер Сулакадзев у 1830 р.

Проф. Ковалів, на підставі докладного дослідження всього рукокопису, ствердив, що це не підробка, а копія, списана в XIV стол., не пізніше 1342 року, в новгородській землі з невідомого оригіналу. Праця проф. Ковалева про цю пам'ятку складається з двох частин — дослідження рукопису (стор. 1-180) і його фотодруку. Остаточних висновків щодо походження оригіналу проф. Ковалів з обережності не робить, але все ж великою його заслугою є докладний опис пам'ятки та її публікація, а це уможливило працю над нею іншим дослідником.

Нарешті третьою важливою працею нашого автора є недавно виданий під фірмою НТШ перший том великої монографії про лексичний фонд літературної мови княжого періоду, себто нашої старої книжної мови. В цьому томі дослідник подає основний фонд цієї літературної мови, який є тим джерелом, звідки бере початок теперішня наша літературна мова: без вивчення цього фонду, каже проф. П. Ковалів, не можна вивчати і лексичний фонд нашої сучасної літературної мови.

Заслугою проф. Ковалева є пильний вибір лексичного фонду літературної мови київського періоду X-XIV стол. Свою працю випереджає автор передмовою (стор. V-IX), в якій звертає увагу на вагу

вивчення згаданого фонду, і вступом, де говорить про племена, які заселяли Україну у давнині і вплинули на формування нашої літературної мови київської держави (стор. XI-XX), і про ранні історичні джерела згаданого фонду, докладно їх характеризуючи (стор. XX-XXX).

Після цього вступу йде словникова частина, в якій автор подає оригінальну лексику літературних пам'яток київської доби. Слова, запозичені з чужих мов, сюди не входять. Їх подає автор у 2-му томі своєї монографії, що його готує до друку. Лексичний фонд, що його зібрав проф. Ковалів у 1-му томі, уложив він у 6-ох розділах: 1) природа, нежива й жива, де подані слова, що стосуються суходолу, атмосфери та світил, категорій часу, явищ природи, рослинного та тваринного світу і світу людини; 2) матеріальна культура; тут маємо слова, що стосуються до життя людини: до її житла, їжі, одягу і взуття, речей домашнього вжитку, зайнять: хліборобства, садівництва, городництва, промислу, ремесла, торгівлі, кредитування і шляхів; 3-ий розділ — духовна культура — обіймає слова, що стосуються розумової діяльності, науки й освіти, мистецтва й розваги, християнської релігії та моралі і народних вірувань та звичаїв; 4-ий розділ — суспільні відносини: родина й громада; 5-ий — політична структура — органи влади, повинності населення, суд, військова справа; 6-ий — загальноновживана лексика: іменники, прикметники і дієслова. Натомість прислівники, прийменники та інші категорії автор свідомо поминув, бо вони мають переважно граматичне значення, а не лексичне. Слова, подані в розділах, мають відсилачі до творів, з яких їх взято.

Закінчує цю систематичну частину загальний показник-словник, що містить за алфавітом слова, подані в розділах, з зазначенням сторінки, на котрій є пояснення, звідки їх взято (стор. 385-435).

Коли проф. Ковалів випустить 2-ий том цієї своєї монографії про чужоземні запозичення в літературній мові київського періоду, ми матимемо повний лексичний її фонд, себто працю, що її не міг свого часу опублікувати вчитель нашого автора, проф. Євген Тимченко, якому проф. Ковалів присвятив розглядалий том. Червона Москва не дозволила проф. Є. Тимченкові включити до історичного словника української мови, який він зладив, лексичний матеріал українських пам'яток київської доби на тій підставі, що цей матеріал є спільне добро всіх трьох «руських племен», фонд одного «русского язька».

Праця проф. Ковалева, хоч яка вона, здавалося б, спеціальна, цікава не тільки для фахівців-мовознавців, але й для істориків, зокрема для істориків культури. Вона важлива для зрозуміння колишнього життя нашого народу, його звичаїв та обичаїв, бо, як зазначає проф. Ковалів, лексика — це дзеркало, в якому відображається все життя народу. Так само висловлюється й відомий український письменник Борис Антоненко-Давидович у своїй статті в обороні української мови, вміщеній в 11-й книжці журналу «Вітчизна» минулого року: у мові, каже він, «як у дзеркалі відбивається психіка, традиції і світосприймання народу». Тільки через лексику, каже проф. Ковалів, можна повністю пізнати життя, яким воно було. Лексичний фонд літературної мови київського періоду, говорить він далі, вказує на зв'язок наших предків з іншими народами, з їх побутом, економічно-соціальним, політичним і культур-

ним життям (стор. XXX), отже вимовно свідчить про місце нашого народу в колі інших народів. А хіба це не може й не повинно цікавити кожного культурного українця?

Передмова і вступ до словникової частини читаються як повість. В них читачі знайдуть дуже багато цікавого, передусім у вступниках до окремих розділів лексичного фонду. А доданий до книги словник повинен зацікавити всіх, хто любить рідну мову і хотів би знати її стан за прадавніх років. В цьому словнику уважливий читач знайде дуже багато таких слів і виразів, які можуть придатися нам і тепер, бо, крім церковно-слов'янізмів, що і їх нам, за прикладом Шевченка, не слід цуратися, є там сила-силенна народніх слів і виразів, що їх уживали наші предки. І не одно може збагатити нашу теперішню літературну мову. Отже особливо письменники й поети повинні повною пригорщцею черпати з джерела мовного багатства, яке подає нам праця проф. Ковалева.

Такі книжки, як «Основи формування української мови» і «Лексичний фонд» проф. Ковалева, повинні бути настільними книжками кожного освіченого українця поруч «Історії України» та «Історії української літератури» проф. Грушевського, «Археології» д-ра Ярослава Пастернака і роботи про формування українського народу проф. Вадима Щербаківського та Віктора Петрова. Зокрема повинна їх вивчати наша молодь, якщо хоче знати, «хто ми, чий сини, яких батьків». Самого «декалогу» замало!

Вол. ДОРОШЕНКО

Бібліографія праць проф. Ярослава Рудницького

M. I. MANDRYKA. Bio-bibliography of J. B. Rudnyckyy. Ukrainian Free Academy of Sciences. Series: Ukrainian Scholars, No. 10. Winnipeg, 1961, 72 pp.

М. І. МАНДРИКА. Біо-бібліографія Я. Б. Рудницького. Українська вільна академія наук у Канаді. Серія: Українські науковці, ч. 10. Вінніпег, 1961, 72 стор.

Автор дуже старанно опрацював життєпис Я. Б. Рудницького і подав докладний список праць нашого науковця, який у 1960 році відзначив 50-ліття з дня свого народження. Хоч життєпис короткий, все ж таки він подає багато фактів з життя ювілята — науковця-ономаста, редактора, учасника міжнародних конгресів, літературного критика, перекладача, мемуариста і члена різних наукових товариств, інститутів та академій. Спеціально підкреслена праця ювілята в УВАН, де він є редактором наступних серій: «Ономастика» — 20 випусків, «Славистика» — 40, «Літопис УВАН» — 18 публікацій, а також співредактором видань «Україніка Канадіяна» та інших.

Я. Б. Рудницький працює від вересня 1949 року на посту голови славистичного департаменту в Манітобському університеті у Вінніпезі.

В розділі, присвяченому бібліографії наукових та публіцистичних праць, подана 751 назва. Цей розділ опрацьований у хронологічному порядку і починається 1933 роком. Перші наукові праці проф. Я. Ру-

дницького появилися на сторінках журналу «Рідна мова», що його у Варшаві видавав та редагував проф. Іван Огієнко, тепер митрополит УГПЦ Іларіон. Ювілят друкував у той час свої статті також у журналах «Вогні» (на пластову тематику), «Життя і знання» (редактором якого він був), у газетах «Назустріч» та «Новий час». На еміграції його статті можна зустріти чи не в усій українській пресі.

До визначніших праць Я. Рудницького треба зарахувати: «Географічні назви Бойківщини» (Львів, 1939), «Українсько-німецький словник» (Берлін, 1943), «Староцерковна слов'янська граматики» (1947) і «Українсько-канадійський фольклор» (три томи, 1956-1960).

При кінці видання є показник імен і назв періодиків, в яких ювілят співпрацював. З неукраїнських згадаємо: «American Bibliography» (Bloomington), «Onoma», «Orbis» (Louvain), «Journal of American Folklore», «Journal of the Canadian Linguistic Association», «Zeitschrift für slavische Philologie» (Berlin), «Lud slowiański» (Kraków).

Впорядник добре зробив, що видав свою біо-бібліографічну працю англійською мовою: цим він ознайомлює з досягненнями української науки також і чужинського читача. Недоліком видання треба вважати брак упорядкування матеріалів за тематичним індексом, що якоюсь мірою рівноважиться індексом імен авторів.

(М. М-ак)

З М І С Т

Богдан Рубчак. Поезії	3
Василь Барка. Жовтий князь	5
Богдан Кравців. Поезія Лесі Українки під радянською цензурою	39
Юрій Соловій. Багато тем	46
Євген Гуцало. Вибір із віршів	52
Ярослав Рудницький. З подорожі на Мальту	58
Ярослав Білінський. Американсько-радянські взаємини і українська справа в 1917-20 рр.	63
Ярослав З. Пеленський. Українська справа у взаєминах межі США і СРСР під час і після другої світової війни	71
Микола Лебедь. Підсумки і висновки	85
Олександр Кульчицький. Незнаний митрополит	97
Критика і бібліографія. Статистика видавничої русифікації (Ол. Гор.) — З книжкових полиць (бкр.) — Книжка про Юрія Немирича (Вол. Дорошенко) — Нові праці проф. П. Ковалева (Вол. Дорошенко) — Бібліографія праць проф. Я. Рудницького (м. м-ак)	114

Адреси наших представників

- Австралія:** Fokshan Library
& Book Supply
1 Barwon Street
Glenroy W. 9, Vic.
- Аргентина:** Cooperativa de Credito
«Renacimiento»
(para «Suchasnist»)
Maza 150
Buenos Aires
- Велико-
британія:** Ing. Jaroslaw Hawryliw
40. Alma Rd.,
St. Albans, Herts.
- Канада:** I. Ellashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.
- США:** G. Lopatynski
875 West End Ave,
Apt. 14b
New York 25, N. Y.
- Франція:** M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel—Horizon
St. Etienne, Loire
- Швейцарія:** Dr. Roman Prokop
Mottastr. 20
Bern
- Швеція:** Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

	одно число:	річно:	
Австралія	0:6:0	3:0:0	фун.
Австрія	15,-	150,-	шил.
Англія	0:5:0	2:5:0	фун.
Аргентина	20,-	200,-	пез.
Бельгія	30,-	300,-	бфр.
Бразилія	50,-	500,-	круз.
Венесуела	2,50	24,-	бол.
Голляндія	2,50	24,-	гул.
США	0,75	7,50	дол.
Канада	0,75	7,50	дол.
Німеччина	2,50	24,-	нм.
Франція	2,75	28,-	ффр.
Швейцарія	2,60	26,-	шфр.
Швеція	3,-	30,-	кор.

Адреси для вплат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandstudien e. V.
München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.,
München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 80165

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Приймається передплата
на друге півріччя 1962 року на журнал

«СУЧАСНІСТЬ»

місячник літератури, мистецтва, суспільного життя.

Досі у журналі взяли участь такі співробітники:

Емма Андіївська, Дмитро Андриєвський, Василь Барка, Володимир Безушко, Лев Білас, Ярослав Білінський, Володимир Біляїв, Марта Богачевська, Богдан Бойчук, Вольфрам Бурггардт, Богдан Винар, Аристид Вирста, Віра Вовк, Ольга Войценко, Євген Врецьона, Богдан Галайчук, Яків Гніздовський, Лідія Голубнича, Всеволод Голубничий, Анна-Галя Горбач, Олекса Горбач, Святослав Гординський, Євген Ґловінський, Осип Данко, Сергій Домазар, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Олекса Ізарський, Володимир Кайда, Марта Калитовська, Ігор Качуровський, В. Кивелюк, Патриція Килина, С. Кіндзерявий-Пастухів, Ігор Костецький, Григорій Костюк, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Володимир Кубійович, Олександр Кульчицький, Микола Лебедь, Іван Лисяк-Рудницький, Йозеф Ліхтен, Галя Мазуренко, Іван Майстренко, Зигмунт Маркевіч, Василь Маркусь, Василь Микитчук, Кирило Митрович, Петро Одарченко, Михайло Орест, Богдан Осадчук, Софія Парфанович, Ярослав З. Пеленський, Мирослав Прокоп, Степан Процюк, Емануїл Райс, Дарія Ребет, Левко Ромен, Богдан Рубчак, Ярослав Рудницький, Олександр Семененко, Іван Сеньків, Яр Славутич, Дмитро Соловей, Юрій Соловій, Орест Старчук, Володимир Стахів, Марія Струтинська, Олександра Сулима, Остап Тарнавський, Юрій Тарнавський, Олександр Филипович, Ганс Фіндайзен, Василь Чапленко, Павло Чернов, Валентина Шалі та ін.

У справах передплати звертатися до видавництва і його представників за межами Німеччини.

Умови передплати й адреси представництв див. на попередній сторінці обкладинки.